

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

tema Text

Gästredaktörer
Anna-Malin Karlsson och Jan Svensson

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

Swedish Science Press
Uppsala

22:1 ♦ 2012

Detta temanummer av Språk och stil är utgivet med stöd av:

Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur, Kungl. Vitterhetsakademien, Letterstedtska Föreningen, Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet, Svenska Akademien.

För att säkerställa kvaliteten på utgivningen tar Språk och stil hjälp av externa manusgranskare. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått del av referenternas utlåtanden. Gästredaktörerna för detta temanummer tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 22:1:

Thomas Hestbæk Andersen, Kjell Lars Berge, Jonas Carlquist, Anna Gustafsson, Staffan Hellberg, Olle Josephson, Palle Leth, Yvonne Lindqvist, Per Linell, Björn Melander, Åsa Mäkitalo, Catharina Nyström Höög, Staffan Selander, Marika Tandefelt, Ulf Teleman, Johan Tønnesson, Orla Vigsö, Henrik Williams.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Falk.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2012

Innehåll

Jan Svensson & Anna-Malin Karlsson: Inledning: text, textforskning och textteori	5
Marco Bianchi: Att vara eller att icke vara text: runtextens gränser	31
Bo-A. Wendt: Texthistoria – vad är det?	53
Per Holmberg: Kontext som aktivitet, situationstyp och praktik. En kritisk analys av kontextbegreppet i systemisk-funktionell teori	67
Andreas Widoff: Den konkreta texten	87
Anna-Malin Karlsson & Hans Strand: Text i verksamhet: mot en samlad förståelse	110
Anders Björkvall: Text- och resursorientering inom multimodalitetsforskningen. En teoretisk diskussion om förklaringsvärden	135
Jonatan Pettersson: Textforskningen och översättningarna	162
Andreas Nord: Varför textanalys? Den språkvetenskapliga textanalysen i högre utbildning ur ett textforskningsperspektiv	187
Författarna i detta nummer	213

Inledning: text, textforskning och textteori

Av JAN SVENSSON och ANNA-MALIN KARLSSON

Studium av texter har en lång tradition inom ämnet nordiska språk (och senare ämnet svenska). För filologin har texten alltid varit ett i högsta grad centralt forskningsintresse, med den specifika ambitionen att klarlägga samband mellan olika versioner och att peka ut eller återskapa den mest ursprungliga varianten. En ganska annorlunda inriktning är den som fokuserar på skönlitterära arbeten inom ramen för det som kallats stilistik (och på senare tid litterär stilistik). När vi idag talar om textforskning är det emellertid som regel inte någon av dessa inriktningar som avses, utan studier av texter som i princip är omedelbart tillgängliga och som inte har estetiska ambitioner – alltså studier av texter som språk eller språkbruk. Denna forskning har sin startpunkt vid 1970-talets början, och man skulle kunna peka ut Margareta Westmans avhandling *Bruksprosa* (Westman 1974) som startskottet för den tradition som därefter blivit kvantitativt omfattande och också förgrenat sig på olika sätt. Ett tecken på att vi har att göra med ett forskningsfält i sin egen rätt är att det har etablerats en återkommande konferens för att ta tillvara gemensamma intressen, nämligen *Forum för textforskning*.

Det har alltså forskats mycket om texter, och olika delar av textverkligheten har blivit utförligt beskrivna. Det är emellertid påfallande att forskningen ofta resulterat just i beskrivning; det har varit mer tunnsått med teoretiska studier och överväganden. En anledning till att det här tidskriftsnumret har kommit till stånd är ett intresse för textteori. Eller kanske annorlunda uttryckt: en fascination eller frustration över att så lite tankemöda har ägnats åt det som på ett eller annat sätt skulle kunna kallas textteori. I detta temanummer har vi samlat bidrag från några av de forskare som de senaste åren intresserat sig principiellt för text som forskningsobjekt. Artiklarna närmar sig definitionsproblem och begreppsavgränsning på olika sätt, och pekar på flera angelägna frågor och forskningsproblem för en samtida och framtida textforskning. I denna inledande artikel vill vi som en bakgrund till de preciserade resonemangen i de enskilda artiklarna angripa frågan om vad textteori kan vara på ett översiktligt och systematiskt sätt. Detta görs dels med hjälp av begreppsdiskussion, dels med

hjälp av översikter över de senaste decenniernas textforskning i Sverige och omvärlden.

I de närmast följande avsnitten diskuterar vi vad som kan ligga i begreppen 'text' respektive 'teori'. Därefter diskuterar vi ett antal teoribildningar som har fått genomslag i den svenska forskningen och vilka avtryck dessa satt. Slutligen kommenterar vi också de enskilda bidragens plats i det större sammanhanget.

1. Vad är *text*?

Om vi nu ska syssla med textteori, vad är det då som vi ska ha teorier om? Det är nog lika bra att slå fast från början att det inte finns något entydigt svar på den frågan. Det handlar som vanligt om att vi som forskare (och språkbrukare) gör olika val beroende på behov och intressen. Och de val vi gör kommer att få konsekvenser både för vad vi menar med *text* och vilka slags insikter vi kan bidra med. Man kan också förstå frågan på olika sätt. En tolkning är: Vad är en *text*? En annan är: Vad är *en* text? Ytterligare en tolkning av frågan är: Vad är konstitutivt för text(er)? Eller kanske: Hur kan text(er) avgränsas? Det är uppenbart att svaren på dessa olika frågor inte bara kommer att variera; de blir också principiellt olika. Frågor om vad som är konstituerande är inte riktigt detsamma som frågor om avgränsning eller användning. Frågorna har givetvis ställts tidigare (se t.ex. Ledin 1999 och Svensson 2005), och en del av de resonemang som förs där kommer att upprepas här.

Ordet *text* är ofta använt i vardagliga sammanhang och betyder då vanligen 'ett papper med ord på'. I daglig kommunikation är det oftast entydigt och okomplicerat vad som menas med text. Det blir lite besvärligare då begreppet ska hanteras vetenskapligt. För det första kan man med *text* avse antingen ett perspektiv på språk eller ett faktiskt fenomen i världen. Text som perspektiv kan innebära att man som språkforskare förstår språk som i första hand realiserat i text, dvs. som språkanvändning i konkreta sammanhang. Exempelvis är textbegreppet inom den systemisk-funktionella lingvistikens snarast ett perspektiv, vilket vi återkommer till. Det finns också en viss tradition inom nordistiken att skilja mellan textanalys och grammatik på ett sätt som liknar detta. Om man med *text* i stället avser ett fenomen i världen blir det i högre grad relevant att skilja text från andra (språkliga) fenomen. Frågor som då blir aktuella är hur texter förhåller sig till yttranden, liksom till samtal. Det är då också van-

ligt att man talar om *texter*, snarare än om *text*. I de följande avsnitten behandlar vi några av dessa frågor.

1.1 Text som sammanhängande struktur

En vanlig uppfattning om text anknyter explicit eller implicit till ordets etymologi, dvs. den metaforiska föreställningen att texten är en väv (jfr latinets *textum*, 'vävnad'). Englund (1993 s. 132) skriver t.ex. att »en sammanhängande text kan ses som en väv av meningsbärande relationer och har sitt ursprung i en meningsskapande aktivitet». Metaforen bygger naturligtvis på tanken att de olika delarna av innehållet vävs samman med hjälp av de språkliga strukturerna. Det är inte så vanligt att metaforen utvecklas ytterligare, men man kunde ju tänka sig att de valda textmönstren, alternativt genren, utgör varpen och att de valda konstruktionerna och användandet av lexikonet utgör inslaget i denna varp. En aning mer på allvar och lite mer tekniskt kan man säga att tanken om text som väv aktualiserar frågorna om koherens och kohesion, dvs. textens sammanhang så som det framträder för läsaren och de språkliga medel som utnyttjas för att i större eller mindre utsträckning tydliggöra dessa sammanhang.

Frågorna om sammanhang i text (och sammanhang som konstitutivt för text) har varit centralt för den forskning som gått under beteckningen textlingvistik och som etablerades för ungefär 40 år sedan, alltså vid början av 1970-talet. I svenskspråkiga sammanhang var Nils Erik Enkvist tidigt ute med en inflytelserik uppsats som dels fångade upp ett begynnande internationellt intresse, dels kom att få stor betydelse inte minst för olika pedagogiska framställningar om vad som gör texter sammanhängande (Enkvist 1974). Arbeten som fick stor internationell spridning var Grimes 1975 och Halliday & Hasan 1976. I de nämnda arbetena (och många andra) spelar frågor om de språkliga uttryckens roll för sammanhangsskapandet en viktig roll (inte minst frågor om referensbindningar och konnektivbindningar). Ett sent exempel är Renkema 2009. En delvis annan inriktning men med liknande anspråk är de arbeten som mer fokuserar på de innehållsliga relationerna mellan textens minsta beståndsdelar (ofta operationaliserat som satser). Ett exempel på en sådan inriktning är Rhetorical Structure Theory, som presenteras bland annat i Mann & Thompson 1988.

Oavsett variationer i uppfattningen om exakt hur koherens åstadkoms kan man säga att de ovan nämnda inriktningarna förhåller sig tämligen neutrala vad avser texters relation både till det mänskliga tänkandet och till den samhälleliga

kontexten. En del uppfattningar om text har emellertid fokuserat på de kognitiva förutsättningarna för att skapa sammanhang med språk. Hit hör van Dijks tidiga försök att bygga textgrammatik med inspiration från den generativa grammatiken (van Dijk 1972). Den övergripande tanken övergavs ganska snart, åtminstone i sin mer utrerade form, men det finns sena utlöpare av intresset (se Marcu 2000). Större konkret genomslag fick de olika försöken att relatera text och textstruktur till resonemang om *frames*, *scripts* och *scheman*. Begreppen har sin bakgrund i kognitiv psykologi men har spelat en viktig roll också i empirisk textforskning (se vidare nedan).

1.2 Text som betydelseskapande språkbruk

Man kan inte säga att perspektivet på text som först och främst inre språklig struktur helt bortser från texters mening, eller betydelse. Men om man ser betydelse, eller meningsfullhet, som ett konstituerande kriterium är man ändå inne på en annan typ av textsyn. Förståelsen av språk som framför allt realisering av betydelse är grundläggande inom den systemisk-funktionella lingvistik. *Text* inom denna teoribildning står ungefär för 'meningsbärande språkbruk i kontext'. En sådan textsyn är i grunden semiotisk, och även om den systemisk-funktionella lingvistik fokuserar på just språket som semiotisk resurs öppnar den sociosemiotik som Michael Halliday grundlade för perspektiv på text som inte bara språk. Betydelse bör ju i princip kunna realiseras på olika sätt. Därför är synen på texter som multimodala på sätt och vis en logisk följd av att texter förstås som i första hand meningsbärande fenomen.

I den textforskning som grundar sig på exempelvis Kress & van Leeuwens inflytelserika bok *Reading Images* (Kress & van Leeuwen 2006)¹ är text som avgränsad enhet mer tydligt framträdande än i Hallidays satsbaserade grammatik (Halliday & Matthiessen 2004). Exempelvis beskriver Kress & van Leeuwen själva, i en ofta citerad artikel, en tabloidtidnings förstasida som en text, avgränsad just av det materiella formatet (Kress & van Leeuwen 1998). Multimodala texter kan än mindre än språkliga texter förväntas vara fast sekvientiellt organiserade, med stark inre kohesion. Snarare sägs multimodala texter vara orkestreringar, »displays», av möjligheter som läsaren själv väljer bland (jfr Kress 2005). Betoning av text som först och främst betydelse förskjuter onekligen fokus till textanvändaren, och hellre än text talar man om resurs,

¹ Första utgåvan kom 1996.

på ett sätt som liknar begreppet »affordances» från psykologen Gibson (1979). Textens slutgiltiga gränser blir inte bestämda, även om resurserna så att säga erbjuder ett förslag till avgränsning.

1.3 Text som yttranden i dialog

En förståelse av text ur ett mer renodlat kommunikativt perspektiv innebär att det som behandlas som meningsfulla yttranden blir det som också kan förstås som text(er). Den danske språkforskaren Simon Borchmann har ett mycket tydligt bud på vad en text är: »Fra en dagligsprogsfilosofisk synsvinkel er det eneste deskriptive tekstkriterium altså: 'En manifest sekvens af sætninger'. Når det er opfyldt, opfatter og behandler sprogbrugerne sekvensen som én sprog-handling» (Borchmann 2010 s. 26). Detta är en begriplig och rimlig hållning, men det finns få undersökningar som har tagit denna syn på text som sin utgångspunkt, åtminstone undersökningar av mer omfattande slag.

Finalitet, dvs. att yttrandet upplevs som färdigt och möjligt att svara på, finns dock med som komponent i flertalet förslag till textdefinitioner, så exempelvis hos Ledin 1999 (s. 12). Om finaliteten inte bestäms inomstrukturellt eller materiellt måste den snarast studeras interaktionellt, dvs. genom undersökning av människors faktiska textanvändning. Sådant förekommer inte ofta, även om Karlsson 2002 innehåller försök i den vägen, där hemsideskapare i olika experiment får avgöra vad som är texter på hemsidan.

Text som ett yttrande, möjligt att ge respons på, återfinns förstås också hos Bachtin (t.ex. 1986), som pekar ut *adressivitet* som en central egenskap hos texter; de riktar sig alltid mot någon. Addressivitet och responsivitet kan ses som fenomen som ordnar texter i kedjor, men också som drag i en och samma text. I Bachtins dialogiska textsyn ingår att texter kan vara mer eller mindre polyfona, dvs. inom sig rymma flera röster. Man skulle kunna se det som att texter är inbegripna i såväl en yttre som en inre dialog.

1.4 Tal eller skrift?

Hållningen att text är meningsfulla yttranden i kommunikation innebär att de potentiella områdena för textforskning och samtalsforskning sammanfaller. Samtalsforskare och textforskare skulle alltså i princip kunna hålla på med liknande material. Så är det nu inte, utan snarare har textforskning och samtalsforskning utvecklats parallellt och delat upp språkbruksforskningen mellan sig,

utan att detta egentligen är språkteoretiskt grundat. Samtalsforskning sysslar med tal, medan textforskning arbetar med skrift. De två traditionerna har också utvecklat olika fokus och därmed skilda teorier, begreppsapparater och metoder. Medan samtalsforskningen har intresserat sig för interaktioner och sekvenser av yttranden har textforskningen i högre utsträckning sysslat med yttrandena som sådana, deras inre struktur och uppbyggnad – även när perspektivet varit uttalat dialogiskt (jfr den Bachtinska analysen av polyfoni och intertextualitet). Medan textforskningen har relaterat sina iakttagelser till en förhållandevis övergripande och abstrakt social kontext har samtalsforskningen i högre grad betonat det situationella.

Ännu saknas i stort en samlad teori om språk i bruk som innefattar både det vi kallar text och det vi kallar samtal, och som kan ligga till grund för en mer principiell diskussion om olika kommunikationsformer som tal och skrift. Den dialogiska verksamhetsteori som presenterats av Per Linell (2011) inordnar snarare texter (i betydelsen skrivna artefakter) i samtalsituationen, som resurser för det muntliga, och ger inga självklara redskap för att hantera de skrivna texterna som yttranden. Indirekt blir det dock tydligt genom det samtalsanalytiska perspektivet att texter förhåller sig till sin kontext på ett annat sätt än yttrandena i ett muntligt samtal ansikte mot ansikte. Skrivna texter är relativt sett mer självständiga och bär mer av sin kontext inom sig – utan att för den skull vara isolerade fenomen.

Om man tillfälligtvis lämnar frågan om tal respektive skrift går det kanhända att se andra drag som kännetecknar textforskarens intresse (jämfört med exempelvis samtalsforskarens). Textforskare har helt klart sysslat mycket lite med vardagliga yttranden (som typiskt är korta och dialogiska), och mer med offentliga eller kulturellt upphöjda yttranden (som typiskt är längre och mer monologiska). Det kan dels ha att göra med det som berörts ovan, nämligen att mer monologiska texters egna, inre egenskaper ansetts intressantare att studera. Dels kan det hänga ihop med en uppfattning att texter är yttranden med särskilt kulturellt värde, som bäst beskrivs i relation till en mer eller mindre tydligt urskiljbar textkultur med gemensamma textnormer. När textforskningen alltmer intresserar sig för vardagliga (skrivna) texter, och dessutom placerar in dem i en interaktionell ram, utmanas den traditionella uppdelningen mellan samtals- och textforskning. Det enda särskiljande som återstår är då att textforskaren (fortfarande) gärna intresserar sig för skrift. (Vilket möjligen kan förklaras av att samtalsforskarna lämnar skriftartefakterna åt andra att utforska.)

1.5 Sammanfattning

De aspekter som vi har tagit upp ger inte underlag för någon sammanhållen uppfattning om vad text är. De olika avgränsningsprinciperna går dessutom delvis på tvärs med varandra, och en del överlappar. Samlar man ihop dem kan man dock tänka sig en uppfattning om text som är maximalt snäv och sträng och som säger att en text är ett skrivet eller tryckt yttrande med tydligt markerad kohesion. Men man kan också tänka sig en maximalt öppen hållning som säger att texter är allting som på något sätt utnyttjas i kommunikation mellan människor. Bland temanumrets bidrag representeras hållningar som är relativt spridda inom detta spektrum.

2. Till frågan om teori

Vad är det vi menar när vi säger teori? Nationalencyklopedin säger att teori är »en grupp antaganden eller påståenden som förklarar företeelser av något slag och systematiserar vår kunskap om dem» (Nationalencyklopedin bd. 18:173). Detta är en rimlig övergripande beskrivning, men man kan fråga sig i vilken utsträckning den är tillämplig på teorier om texter?

Ett vanligt sätt att hantera teori inom språkvetenskapen (och givetvis inom andra vetenskaper) är att ansluta till någon etablerad och namngiven, oftast internationell, teoribildning. En sådan övergripande teori kan hjälpa till med att styra valet av frågeställningar, att tillhandahålla beprövade metoder och i lyckliga fall också underlätta tolkning av undersökningsresultat. Strukturalismen, den generativa grammatiken, den systemisk-funktionella lingvistikens och den kognitiva semantikens får sägas vara exempel på sådana övergripande teorier, som bidrar till generaliserad kunskap om språk och vad språk är för något. Det är emellertid inte så lätt att peka ut någon motsvarande teori som befattar sig just med fenomenet *text*. Några av de nämnda teorierna och många andra har använts i samband med textforskning, men då inte egentligen som teorier om text utan som teorier om språk i vidare mening.

Teori kan också handla om att med systematiska metoder ordna och klassificera och därmed bygga taxonomier. Detta är en oerhört vanlig verksamhet inom språkvetenskapen generellt och inte minst inom textforskningen. Hit hör olika genreteorier och även teorier om sekvensprototyper etc. (se nedan). De modeller som utarbetats för att säga något om texters struktur är i någon me-

ning teorier, men de kan också betraktas som taxonomier som framför allt har metodiskt värde. De hjälper oss att frilägga strukturer eller delar av strukturer. Teori kan på så sätt vara en begreppsupsättning som hjälper oss att göra iakttagelser. Då blir det i vissa fall mer än fråga om att beskriva vardaglig kunskap med andra ord, men det handlar också om att skapa just kategoriserings- och klassificeringsmodeller. Återigen blir gränsen ofta oskarp mellan vad som i någon mer distinkt mening är teori och vad som är metod.

Ett tredje sätt att förstå teori är i termer av generaliserande påståenden, som bär utöver den egna empiriska undersökningen. »Texter blir heterogena i tider av snabb samhällsförändring.» »Om man minskar meningslängden så ökar ordlängden.» »Om man använder mycket metaforer så blir texten svårare att läsa.» Den här typen av generaliserande och därmed teoretiska påståenden är inte alldeles ovanliga, men man kan säga att de ofta är teoretiska påståenden om något annat än texten i sväv mening, t.ex. teorier om läsbarhet. En uppgift för teorier är att förklara empiriska iakttagelser, en annan att predicera utfall av olika undersökningar. I det senare fallet blir teori gärna lika med hypotes.

Det finns naturligtvis en uppsjö av teorier, teorifragment, modeller och begreppsupsättningar som på ett eller annat sätt har använts för att forska om texter, och det finns ingen möjlighet att göra någon fullständig översikt. Dock ska här nämnas några förhållandevis väldefinierade skolbildningar som på något sätt har spelat en roll för den svenska textforskningen under det senaste halvsekle – och i några fall sådana som kanske borde ha spelat en roll. Vi vill diskutera om och på vilket sätt de aktualiserade forskningsinriktningarna kan förstås som teorier. Vi har lite fyrkantigt skilt på sådana forskningsinriktningar som har fokus på text som språklig struktur, sådana som har fokus på text som språkanvändning och sådana som snarare har fokus på kontexten, dvs. på sociala sammanhang. Dessutom diskuterar vi semiotiken som tänkbar textteori.

2.1 Inriktningar på texters struktur och språkliga egenskaper

Den litterära stilistiken hämtar naturligt nog näring ur de litteraturvetenskapliga traditionerna, framför allt de delar av litteraturvetenskapen som intresserar sig för berättarteknik i vid mening. Omhuldade områden har varit frågor om perspektiv och om anföringstekniker. Under de senaste decennierna har narratologin, bl.a. i Genettes tappning (se Genette 1980), spelat en viktig roll. Man får nog säga att den teoretiska ramen här (i den mån den kan urskiljas) framför

allt tjänar syftet att tillhandahålla begrepp som gör att det blir lättare att få syn på intressanta förhållanden i texterna. Den teoretiska ramen blir till metod.

Termen eller beteckningen »stilistik» är inte längre särskilt vanlig, men det vore fel att säga att begreppet helt har spelat ut sin roll. Ibland blir beteckningen närmast en synonym till »textanalys», som t.ex. i Per Lagerholms tämligen nya lärobok *Stilistik* (Lagerholm 2008). Man kan se Crystal & Davy 1969 som ett slags teoriembryo. I Sverige kom stilistiken under 1970-talet i stor utsträckning att gå i riktning mot det som kom att kallas kvantitativ stilistik eller funktionell stilistik. Den kvantitativa textanalysen (Westmantraditionen) har ibland något orättvist framställts som naivt empiristisk och kännetecknad av ett oreflekerat och mekaniskt räknande. Traditionen bygger dock på en teoretiskt grundad uppfattning som säger att texter systematiskt varierar med avseende på komplexitet, specifikation, modalitet etc. och att denna variation går att beskriva med hjälp av kvantifierande analyser, dvs. kvantifiering av grammatiskt definierade enheter (se Teleman 1974; Westman 1974). I denna mening kan man säga att skolbildningen är ett slags teori, eller åtminstone att undersökningarna vilar på ett slags teoretisk förståelse. Men i första hand måste man nog uppfatta Westmantraditionen som en metod, med tydliga anvisningar både om hur man skulle ordna och hantera sitt material och om hur det skulle analyseras.

Den typ av undersökningar som i Westmans efterföljd blev vanliga i Sverige har ganska få internationella motsvarigheter. Ett närliggande sätt att gripa sig an texter är dock det som utvecklades av Biber och Finnegan (se Biber 1988). De har i mångt och mycket samma teoretiska förståelse, men de har förfinat och effektiviserat metodiken med hjälp av datorbaserade analyser. Framför allt har deras angreppssätt inneburit att långt större materialmängder har kunnat hanteras. Här är vi på väg över i korpuslingvistik, som mer än något annat är en metod och som inte erbjuder någon teoretisk förståelse av *text*.

De grammatiska förhållandena i texter var också centralt i de läsbarhetsteorier som utvecklades under 1970-talet. Oavsett vilka teorier det är frågan om kan man säga att den teoretiska medvetenheten är ganska hög. Om man ändrar texters utformning på ett visst sätt så kommer texterna bli lättare/svårare att läsa. Detta förhållningssätt kan sägas gälla både för en grammatikteoretisk ansats som Platzack 1973 och en bruksorienterad ansats som Gunnarsson 1982. Eller för den delen en informationsstrukturell ansats som Reichenberg 2000. Traditionen kan sägas ha fått en praktikorienterad utlöpare i klarspråksarbetet. Här ser vi ju ganska tydliga exempel på hur teorier blir detsamma som hypoteser.

En viktig grupp av inriktningar utgörs av dem som har fokuserat på texters inre sammanhang. Hit hör alltså dels de ansatser som på ett eller annat sätt för-

knippats med begreppet textlingvistik, dels de som fokuserat på de minsta innehållsenheternas roll i den större strukturen (se ovan). Som vi nämnde tidigare har modeller av det här slaget starkt ifrågasatts från olika håll, men man kan inte komma ifrån att modellerna vilar på en tydlig teoretisk uppfattning att text är något som hålls samman i en analyserbar struktur.

Ett annat allvarligt menat försök att bygga strukturrelaterade textteorier är de inriktningar som har intresserat sig för sekvensprototyper, ibland kallade framställningsformer eller textaktiviteter (se Adam 1992; Ledin 2000; Nord 2009). Även här är det frågan om att kunna urskilja texters byggstenar, men byggstenarna identifieras snarast utifrån den generella textuella funktion som fylls.

2.2 Inriktningar med fokus på texter som språkanvändning

Den inriktning som mer än någon annan har fokus på vad vi som språkbrukare gör när vi använder språket är språkhandlingsteorin, men denna teori har inte varit särskilt fruktbar för att säga något om texter. Snarare har det handlat om att klargöra de språkliga resurserna för handling (se Harder 1979, Borchman 2010 och Svensson 2010). Då har retoriken satt större avtryck i textforskningen, kanhända för att den är mer flexibel och går att anpassa efter de mest olika faktiska texters funktion och struktur. Den nyretoriska genre teorin, där text ses som typifierad social handling (Miller 1984) har haft stor betydelse för förståelsen av det akademiska skrivandet. Miller tillhandahåller inte någon handfast analysmodell, utan vad som snarast bör ses som just en teoretisk hållning. Analysmodeller av genrer som stegvis uppbyggda har dock utvecklats av exempelvis Swales (1990).

Det idag dominerande perspektivet på texter som språkanvändning måste nog ändå sägas vara diskursanalysen. I en nyligen publicerad översikt över fältet skiljer Annika Egan Sjölander mellan Critical Discourse Analysis (CDA) och Discourse Theory. Det sistnämnda perspektivet går tillbaka på Foucault och har framför allt spelat en roll för samhällsvetenskapliga forskningsinriktningar (se Egan Sjölander 2011). CDA har också haft denna inriktning, men har dessutom inspirerat insatser som har varit mer fokuserade på texters utformning. En viktig tradition är den som utvecklats kring Norman Fairclough (se t.ex. Fairclough 2010 för en översikt). Det finns emellertid också en ganska tydligt språkvetenskaplig tradition med Brown & Yule 1983 som ett tidigt verk. Sådan inriktning har också mycket av den diskursanalys som har bedrivits i USA (se t.ex. Schiffrin et al. 2010), men den blir tydlig också i delar av

den europeiska traditionen, t.ex. som den beskrivs i van Dijk 1998. Om man tar de faircloughska resonemangen som utgångspunkt, så är det uppenbart att diskursanalysen vilar på ett teoretiskt fundament, nämligen föreställningen att texter och det samhälle där texterna används står i en dialektisk relation till varandra. På så sätt knyter inriktningen an till socialkonstruktivistiska teorier. Denna teori är dock sällan prövad som teori. Vanligare är att det diskursanalytiska ramverket blir en metoduppsättning (med inslag från alla möjliga håll).

Det finns fler exempel på hur teorier snarare blir använda som metoder. Den systemisk-funktionella grammatiken tillhandahåller en analysmodell som bygger på en genomarbetad språk teori. Teorin säger enkelt uttryckt att språket ser ut som de gör därför att vi använder det till att åstadkomma saker i världen. Integrerad i teoribygget är också en modell för språkutveckling som går ut på att vi går från det direkta, processorienterade och muntliga till det indirekta, tingorienterade och skriftliga. Analysen av hur kontext och betydelse realiserar i lexikogrammatik är framför allt utvecklad för analyser av satser. Text som fenomen är sällan föremål för teoretisering, åtminstone inte i Hallidays grammatiska grundmodell.² Trots detta är det, inte minst i Sverige, framför allt textforskare som tagit den systemisk-funktionella grammatiken till sig. Det som tilltalar textforskare är sannolikt utgångspunkten i betydelse, som gör det lätt att förankra textanalysen i ett konkret sammanhang. Genom att analysera texter på satsnivå har forskare kunnat karakterisera dem exempelvis utifrån *register* eller *diskurs* (se exempelvis analyserna i antologin *Funktionell textanalys* 2011).

En utveckling mot texten som enhet och nivå inom ramen för den systemisk-funktionella teorin står Jim Martin för, när han placerar in begreppet *genre* i modellen, som ett yttersta kontextlager (t.ex. Martin & Rose 2008). Enligt Martin är genre den grundläggande ramen för handling med hjälp av språk. Genren organiserar språkhandlingarna i en följd så att man kan berätta, beskriva eller rapportera. Det handlar alltså om ett textbegrepp som byggs inifrån och ut, från textens olika delar till den fullbordade sociala handlingen. Men Martins basgenrer blir ett slags ideala texttyper, som inte alltid (tvärtom ganska sällan) förmår fånga och förklara autentiska texters struktur och helhet. Kanske därför har också den systemisk-funktionella genre teorin framför allt plockats upp i skrivundervisningen. Textforskare med intresse för SFG-analyser hämtar ofta sina textbegrepp och sin textteori från annat håll.

² Jfr dock det tidigare nämnda arbetet *Cohesion in English*, av Halliday & Hasan 1976, som utvecklar en modell för att analysera just kohesion i text.

En teori som dock inte erbjuder någon handfast analysmodell är den redan nämnda polyfoniteori som grundar sig på Bachtin. Här handlar det snarare om en grundläggande syn på texter som dels dialogiska, dels heterogena. I grunden är det en teori om hur yttranden återanvänds och röster blandas. I praktiken undersöks polyfoni ofta i termer av intertextualitet, och inte sällan med hjälp av en begreppsapparat utarbetad av Fairclough (och presenterad på svenska av Ledin 1997). Analysen behöver vanligen kompletteras med förklaringsmodeller som säger något om varför texterna är heterogena på just det sättet.

2.3 Inriktningar med fokus på texters kontext

Inte sällan åberopar språkvetenskapliga textforskare teorier som inte främst har text eller språk i fokus. Detta gäller framför allt den textforskning som intresserar sig mycket för kontext. Några av dessa teorier ska diskuteras här.

En grupp teorier handlar i grunden om lärande, och bedöms relevanta framförallt av språkforskare som sysslar med didaktiskt inriktade studier. Ofta talas exempelvis om sociokulturella teorier, med rötter hos bl.a. Vygotskij och introducerade inom modern pedagogik (i vid mening) av bl.a. Säljö (2000). Text och texter har ingen given roll inom denna teoribildning, men ofta förstås de i dessa sammanhang som redskap, eller som medel för att uppnå något. Ett begrepp som hämtats från sociokulturella teorier och som kan beskriva texter i lärandekontexter är *medierande redskap* (jfr Blåsjo 2004). I närliggande teoretiska modeller kan texter beskrivas som gränsobjekt eller reifieringar (Wenger 1998, jfr Rönn 2009).

Ett liknande synsätt finner man inom den etnografiska skriftbruksforskningen, exempelvis New Literacy Studies (NLS, t.ex. Barton 1994). Här är analysenheten *skrifthändelsen*, och texter kommer där in som artefakter tillsammans med faktorer som rumsliga ramar, deltagare, roller och attityder till skrift. NLS vill erbjuda en alternativ förståelse av »literacy» som traditionellt setts som en individuell kompetens. Alternativet bygger på att »literacy» beskrivs som en social praktik, som något som man deltar genom att tillägna sig kulturella mönster och normer. Perspektivet säger inte mycket om vad text är, men kan väl erbjuda en ram för att förstå textanvändning och textkulturer.

Ett annat teoretiskt perspektiv med potential att kontextualisera texter – men allt oftare samtal – är den verksamhetsanalys som presenterats av Per Linell (2011). På ett sätt som liknar vad som ovan avhandlats placeras verksamhets-

teorin in språkanvändningen i en social kontext, närmare bestämt en kontext på en nivå mellan det lokalt situationella och det mer övergripande kulturella. En verksamhet (eller verksamhetstyp) är en ram som deltagarna orienterar sig mot, vilket innebär att den både kan användas för att förklara vad samtalsdeltagarna gör och som ett mål för analysen (som då visar hur verksamheten byggs upp). Verksamhetsteorin är dock tydligt modellerad för analys av muntliga samtal. Här skiljer den sig från den sociokulturella aktivitetsteorin (Engeström m.fl. 1999), som över huvud taget inte har fokus på språk, utan på aktivitetssystem och på organisationer.

Gemensamt för de olika sätten att ringa in texter som delar av verksamheter, möjligen med undantag för den nämnda genreforskningen, är att fokus förskjuts från texten till kontexten: till aktörer, praktiker, skriftkulturer eller kunskapsfält. Texter blir underordnade dessa storheter, vilket också innebär att de inte alltid blir så tydligt avgränsade eller definierade.

2.4 Semiotik

Ett semiotiskt perspektiv på språk innebär en syn på språket som resurs för att skapa mening. Utifrån semiotiska utgångspunkter kan man antingen hävda att språket är ett alldeles särskilt system för meningsskapande, som bör studeras i sin egen rätt eller tvärtom mena att mening skapas av flera resurser tillsammans, varav språket är ett. Den semiotiska teoribildning som haft störst inflytande på (svensk) textforskning är sociosemiotiken, och då främst den gren som intresserar sig för just *multimodalitet* (t.ex. van Leeuwen 2005, Kress & van Leeuwen 2006). Begreppet har kommit att beteckna hur verbalspråk bildar text tillsammans med exempelvis bilder, layout, färg och grafik (jfr Björkvall 2009). Kress & van Leeuwen går i sitt ofta citerade arbete faktiskt längre och behandlar bilder i sig som texter. Sociosemiotiken som teori (se även avsnittet om SFL ovan) erbjuder ett perspektiv på meningsskapande som dynamiskt och konstruktivistiskt. Det multimodala perspektivet öppnar för resonemang om hur olika semiotiska resurser formats för att fylla olika behov.

Senare års multimodalitetsforskning, i alla fall den som utförts av språkvetare (t.ex. Björkvall & Karlsson 2011) har intressant nog varit mindre upptagen av text som enhet och fenomen, och mer intresserad av hur olika semiotiska resurser används. Förutom att detta är ytterligare ett exempel på hur textbegreppet ständigt verkar glida undan och ersättas av andra fokuspunkter och frågeställningar kan man konstatera att multimodalitet som teori framför allt bidrar

med perspektiv på relationen mellan text, materiella resurser och övergripande kontext.³ Sociosemiotiken och det multimodala perspektivet fungerar i bästa fall inte bara som en metod för textanalys, utan kan ligga till grund för analyser av exempelvis skolans textkulturer och bedömningsnormer.

En annan semiotisk tradition är den kultursemiotiska, med utgångspunkt i framförallt Jurij Lotmans tankar. Utifrån denna har Berge (1990) formulerat en textteori som bygger på begreppet *textnorm*. Textnormer är normer inom en kultur som avgör vilka yttranden som kvalificerar sig som texter. Texter blir i detta inte redskap vilka som helst, utan specifika redskap som utvecklats och erkänts av en kultur. Lika intressanta som texterna att studera är textnormerna, som återigen kan komma till uttryck i bedömning. Vi har då hamnat i ett textbegrepp som helt klart avgränsas utifrån (med utgångspunkt i den sociala kontexten) snarare än inifrån det strukturella.

3. Svensk textforskning

Under de ca 40 år som har gått sedan textforskningen blev en etablerad gren av forskningen inom nordiska språk/svenska har ett stort antal större och mindre forskningsprojekt genomförts. Projektens olika inriktningar återspeglar också de förskjutningar som har förekommit i de teoretiska perspektiven.

Margareta Westmans avhandling, som redan har nämnts flera gånger, kom till inom ramen för projektet *Skrivsyntax*, med bas vid Lunds universitet. Den teoretiska och metodiska förståelsen hämtade näring dels ur samhällsvetenskapligt orienterade praktiker (med stickprovsförfarande och utnyttjande av statistiska tekniker), dels i uppfattningen att beskrivning och förklaring av texterna bäst kunde åstadkommas med ett systematiskt studium av de grammatiska förhållandena. Liknande överväganden styrde också samtida och senare projekt som *Talsyntax* (Jørgensen 1976; Einarsson 1978), *Etermediernas språk* (Svensson 1981), *Det offentliga samtalets förändring* (Svensson 1993) och *Äldre nysvensk syntax* (Nyström och Saari 1983). Många individuella avhandlingsprojekt anslöt också till traditionen.

Ett stort upplagt projekt som delvis arbetade i samma anda var projektet *Facktexter under 1900-talet* (Gunnarsson 1987; Melander 1991; Näslund 1991).

³ Det kan också nämnas att den multimodalitetsforskning som utförs inom samtalsanalysen har andra referenser (exempelvis Goodwin 2000) och i högre grad betonar situationskontext och meningsskapande i interaktionen än semiotiska resurser och system.

I detta projekt styrdes emellertid den teoretiska förståelsen av anknytningen till kognitionspsykologin och begreppen scripts etc. Facktextprojekt drevs också på andra håll med delvis andra utgångspunkter (se t.ex. Laurén och Nordman 1985).

Under sent 1990-tal och en bit in på 2000-talet drevs det tvärvetenskapliga projektet *Svensk sakprosa* (Svensson m.fl 1996; Englund & Ledin 2003; Melander & Olsson 2001). Projektet hade inte någon enhetlig teori- och metodförståelse, men man kan i de publicerade arbetena se inspiration från diskursanalysen och även från Bachtintraditionen. Kontextförståelsen spelade större roll i analysen av de enskilda texterna än vad som varit fallet i 70- och 80-talsprojekten. Ännu starkare fokus på kontext utvecklades i projektet *Skriftbruk i arbetslivet* (Karlsson 2006) och i olika projekt om skrivande i olika slags verksamheter (t.ex. Gunnarsson 1992).

Under 2000-talet har det funnits färre exempel på stort upplagda textforskningsprojekt. Det går emellertid att bilda sig en uppfattning om den senaste 15-årsperiodens svenska textforskning genom att inventera de doktorsavhandlingar (och licavhandlingar) som på ett eller annat sätt skulle kunna betraktas som textinriktade (med vidast möjliga definition). Vid en kategorisering efter huvudsaklig forskningsinriktning kan man urskilja tre större grupper med mellan 10 och 15 titlar i varje grupp. En sådan inriktning är den som Svensson (2005) kallar »analys och beskrivning av etiketterade texttyper». Hit hör t.ex. Korpus 2008, Nord 2009 och Hellström 2011. En annan grupp utgörs av de avhandlingar som på ett eller annat sätt kan beskrivas som samtalsanalytiska. Hit hör t.ex. Tykesson-Bergman 2006, Landqvist 2006, Kahlin 2008 och Nyroos 2012. Om man intar hållningen att talat språk inte är text, särskilt om interaktionen står i fokus för undersökningen, så faller den gruppen med något undantag bort ur resonemanget. Den tredje större gruppen utgörs av de avhandlingar som på ett eller annat sätt handlar om skrivande i specifika verksamheter. Hit hör t.ex. Nyström 2000, Blåsjö 2004, Jämtelid 2002, Norberg Brorsson 2007 och Hållsten 2008. Dessa tre grupper samlar mer än hälften av det totala antalet avhandlingar under perioden. Det går nog att med viss rätt säga att dessa tre inriktningar har dominerat i forskningen så som den avspeglas i avhandlingsprojektet.

En annan typ av kategorisering skulle kunna avse vilka övergripande teoretiska skolor, teoretiska inriktningar eller modeller som kommit till användning. Här blir bilden något suddigare, eftersom en och samma avhandling (undersökning) kan anknyta till flera teoribildningar. Några teoribildningar kommer också i kluster.

En omhuldad inriktning är den som anknyter till sociokulturella perspektiv. Vygotsky är ett viktigt namn, ofta i förmedling av Wertsch eller Säljö (se ovan). Det finns mellan 15 och 20 avhandlingar som på olika sätt och med större eller mindre djup i beskrivningen skriver in sig i denna tradition. Detta är naturligtvis en effekt av intresset för utbildningsvetenskap i vid mening. Den svenskämnesdidaktiska forskningen har ofta utnyttjat den sociokulturella teorbildningen, och hade intresset inte varit begränsat till avhandlingar med textinriktning så hade listan blivit betydligt längre. Det är emellertid inte alltid som det sociokulturella perspektivet, trots att det pekas ut som en ram för undersökningen, får några mer påtagliga konsekvenser för undersökningens genomförande. Kanhända hänger det ihop med att det inte kan kopplas till någon etablerad språkvetenskaplig metod (med undantag för analysen av medierande redskap, som nämnts ovan).

Stark överlappning med de sociokulturellt orienterade undersökningarna uppvisar de undersökningar som anknyter till den systemisk-funktionella grammatiken. Det finns totalt mellan 10 och 15 stycken. I många fall är det på det sättet att det sociokulturella perspektivet är ett slags allmän bakgrund till hur man ska förstå världen, medan SFL tas som utgångspunkt för de metodiska resonemangen. Ett specialfall av SFL är de undersökningar som anknyter till appraisalteorin (se Martin & White 2005).

Den största gruppen, med mellan 15 och 20 titlar, är den som anknyter till diskursanalys. Här är det kanske mindre ett teoretiskt ställningstagande och mer ett sätt att markera att man delvis bygger sin undersökning på analys av texter tillkomna i specifika situationer. Det vanligaste är hänvisningar till Fairclough. Mer Foucaultinspirerade angreppssätt är ovanliga för att inte säga obefintliga. Man kan i detta avseende se en tydlig skillnad mot samhällsvetenskaplig diskursanalys (jfr Egan Sjölander 2011). Ett par exempel på tydligt diskursanalytiska ansatser är Gustafsson 2009 och Helgesson 2011.

Eftersom vi vid genomgången har räknat in också sådana avhandlingar som hanterar talade texter, så blir hänvisningarna till Conversation Analysis ganska många. Ett tiotal avhandlingar knyter an till traditionen, ibland dock med kritisk hållning. Ett intressant förhållande är att många av dem som anknyter till CA också bekänner sig till den interaktionella lingvistik. Överlappningen är i stort sett total. Nästan lika många avhandlingar ansluter sig till någon form av verksamhetsteori (t.ex Bellander 2010) eller aktivitetsteori (t.ex Hållsten 2008). Fem avhandlingar knyter an till multimodalitetsteorier, och alla dessa utnyttjar i större eller mindre utsträckning Kress & van Leeuwen. Ett antal avhandlingar, inte minst sådana som har ett didaktiskt kunskapsintresse, anknyter

till ett etnografiskt literacy-perspektiv. Många använder också genrebegreppet på något sätt.

Utöver dessa inriktningar finns det naturligtvis ett stort antal angreppssätt som är mer tillfälliga eller knutna till en viss specifik undersökning. Det som ändå blir det dominerande intrycket är att textforskningen såsom den avspeglas i 00-talets avhandlingar är en forskning om vad vi gör med texter och vad vi gör när vi använder texter. Något artikulert teoretiskt (eller empiriskt) intresse för textuell struktur i sig finns egentligen inte.

Konferensen Forum för textforskning (FoT) har när detta skrivs avhållits sex gånger och en sjunde konferens är planerad. Ser man till de teman som konferenserna valt, och som plenarföreläsarna anslutit till, kan man skapa sig ytterligare en bild av de senaste årens svenska textforskning. Teman som *Textforskningens tillämpning i skolan* (Växjö 2007), *Texter i förändring* (Göteborg 2008), *Intertextualitet* (Stockholm och Södertörn 2009), *Textforskningens samhällsrelevans* (Lund 2010), *Text och makt* (Uppsala 2011) samt *Skrift och språk* (Örebro 2012) visar med något undantag en tydlig inriktning mot tillämpning och en riktning ut mot samhället (inklusive skolan). Textforskning sedd genom FoT:s lins handlar mycket om att beskriva andra fenomen genom att analysera texter, men också om att studera texter i relation till utbildning och samhällsförändring. Att konferensen inte lockat talspråksforskare är tydligt om man överblickar sektionföredragen under åren. Snarare har FoT utvecklats som en parallell till samtals- och talspråksforskningens symposiumserie OFTI.

4. Bidragen i temanumret

Bidragen i detta nummer intresserar sig alla för principiella frågor kring text och ett flertal diskuterar textbegreppet som sådant. Ändå ger artiklarna ingen samlad och enhetlig bild av vad *text* står för i dagens svenska språkvetenskapliga textforskning. Det är dock möjligt att lyfta fram några drag som förenar flera av bidragen.

Ett av dessa drag är att text ofta tenderat att handla om skrivet språk. Alla artiklar utom två behandlar framför allt skrift – men utan att egentligen hävda att detta är en nödvändig del av textdefinitionen. Bianchi och Wendt utgår från historiskt språkmateriäl i sina diskussioner, vilket är en del av förklaringen till att de texter de talar om är skrivna. Bianchi lägger in en kulturell komponent i

sitt textbegrepp. Texter är enligt denna syn yttranden som tilldelas särskild status (jfr Berge 2002). Bianchi, som utgår från runinskrifter, vill förstå dessa som texter tillkomna inom en texttolkningskultur och därmed förankrade inte bara i ett (språk)historiskt skede utan också i en textnormgemenskap och en (typ)situation. Utifrån en sådan utgångspunkt för Bianchi ett resonemang om vad som kan tänkas ha ingått i texten för samtidens textbrukare, vad som kan ha varit betydelsebärande och på vilket sätt.

Bo A Wendt sätter i sin artikel fingret på tendensen hos dagens textforskning att gå alltmer utanför texten och – dessutom – tillskriva allt fler uttrycksformer textstatus. Wendt menar att det är motiverat att tydliggöra vad i textforskningen som är språkforskning, och vad som snarare handlar om andra kunskapsintressen. Han för sin diskussion utifrån ett specifikt begrepp, nämligen *texthistoria*, som han menar har fått allt fler och alltmer löst definierade betydelser. Med basen i en klassiskt filologisk textsyn föreslår han en avgränsad innebörd i begreppet och tänkbara sätt att tala om annan text- och historieforskning.

För Widoff, som placerar in sig i en filosofisk och hermeneutisk tolknings-teori, är distinktionen mellan tal och skrift över huvud taget inte relevant. Inte heller är språket i texten huvudfokus i hans resonemang, utan snarare textens mening. Widoff menar att den språkvetenskapliga textforskningstraditionen, med sitt intresse för empiri och sin betoning av den språkvetenskapliga metoden, tenderar att producera beskrivningar som inte säger något som går utöver själva analysmodellen. Detta innebär att man aldrig egentligen närmar sig den naturliga erfarenhetens tolkning av texten, utan i stället fastnar i vad Widoff kallar ett abstrakt textbegrepp. Idealet borde i stället vara att närma sig ett konkret textbegrepp, förankrat i den enskilda tolkningen snarare än i en textanalysmodell. En möjlig konsekvens av detta är att textforskning över huvud taget inte bör ses som en språkvetenskaplig angelägenhet, åtminstone inte om den konkreta texten (i Widoffs mening) är objektet.

Holmberg arbetar liksom Widoff utifrån ett textbegrepp som inte är knutet till någon särskild materiell realisering. Texter är för dem båda yttranden, även om de utgår från olika teoretiska ramar när de hävdar det. Holmberg baserar sitt resonemang på Hallidays textbegrepp. Hos Halliday, vilket Holmberg också kommer in på, finns det dock viktiga skillnader mellan talade och skrivna texter som har med kultur och kontext att göra. Det vardagliga, privata språket är talat medan skolans och det specialiserade språket är skrivet, vilket i förlängningen får konsekvenser för såväl lexikogrammatiken som den betydelse som skapas. Holmberg diskuterar i sin artikel särskilt hur relationen mellan skrivna texter

och deras situationskontext ser ut och menar att den ofta är mer komplicerad och i högre grad indirekt än den är för de flesta talade texter. Holmberg kan visa hur uppfattningen om kontext varierar beroende på vilken typ av text och kommunikativ situation som är aktuell. Möjligheterna att diskutera kontextens (och kontexternas) roll blir dramatiskt olika bland annat beroende på om texten är aktiverad eller deaktiverad, dvs. om forskaren/analytikern har tillgång till själva produktionstillfället eller inte. Holmbergs diskussion skär rakt in i frågan om hur Hallidays teori egentligen ska förstås, om det är en teori om språk eller en teori om text.

Att texter är meningsfulla yttranden snarare än formella strukturer är en ståndpunkt som samtliga författare delar. Texter har betydelse och de fungerar i ett sammanhang. Kontexten får över huvud taget stort utrymme i samtliga bidrag – klart större än frågor om textstruktur och språklig realisering av betydelse. Detta kan tolkas som att relationen mellan text och kontext är principiellt central för textforskningen. Det kan också ses som ett tecken på att frågan om hur denna relation ser ut och bör studeras är något som sysselsätter dagens textforskare mer än något annat (vilket också framgår av översikten i föregående avsnitt). En tendens att se texten som komplex och föränderlig kan urskiljas. Några av författarna vill förlägga perspektivet på vad som är kontext hos textanvändarna, dvs. deltagarna i den aktuella verksamheten, snarare än hos forskaren.

Ståndpunkten att texter är fenomen som hanteras och »ägs» av deltagarna i en verksamhet intas förutom av Bianchi även av Karlsson och Strand. De menar också att forskaren i sin strävan att beskriva och förstå texter bör orientera sig mot just ett deltagarperspektiv. Karlsson och Strand redogör för två principiellt olika typer av situationer, dels den där texten och textproduktionen är central i den pågående verksamheten, dels den där texten har en mer perifer eller obetydlig roll. För vart och ett av områdena pekar de ut de väsentliga förutsättningarna (som delvis är olika), men de föreslår också ett sammanhängande metodiskt åtgärdsbatteri, med vars hjälp sambanden mellan olika forskningsinsatser skulle kunna tydliggöras och i bästa fall samordnas. Målet är också att kunna teckna en samlad bild av texters roller och funktioner i människors ibland mycket olika kommunikativa och kulturella praktiker.

Att förankra textbegreppet i en meningsskapande kultur med specifika textnormer öppnar också för möjligheten att texter består av mer än språk. I detta nummer är det framför allt Bianchi och Björkvall som står för det multimodala perspektivet på text. Björkvall ger en övergripande bild av fältet, men inte bara genom en deskriptiv redogörelse, utan med hjälp av en teoretisk problematisering.

ring. Han urskiljer två principiellt olika sätt att förhålla sig till fenomenet multimodalitet. Enligt det ena, som varit det vanligaste i svensk textforskning, blir den aktuella artefakten (texten) utgångspunkt för analysen, och forskaren redovisar vilka olika semiotiska resurser (språkliga och andra) som utnyttjats vid produktionen och vilka konsekvenser detta kan få i kommunikationen. Enligt det andra sättet är det de samlade semiotiska resurserna som är utgångspunkten för analysen, och de språkliga uttrycksmedlen hanteras bara i den utsträckning de faktiskt utnyttjas som en resurs. Den bild som framträder genom Björkvalls genomgång av tre multimodala forskningsinriktningar relateras till de tendenser som kan urskiljas i nyare svensk forskning, men Björkvall ger också förslag till förskjutningar av forskningsfokus. Som en konkretisering av resonemangen exemplifierar Björkvall med multimodala framställningar tillkomna i skolsammanhang.

Forskning som sysslar med historiska texter kan av naturliga skäl tendera att anlägga ett produktperspektiv: texten är något färdigt som man kan studera. Detta kan också sägas vara en tradition inom nordistisk textforskning: texter är ett material som samlas in och undersöks. Flera bidrag försöker dock åtminstone delvis tillämpa ett processperspektiv. Tydligast är detta hos Björkvall som följer barns textskapande och beskriver det i termer av val mellan semiotiska resurser. Även Bianchi vill, trots sitt historiska material, se texter som tydligt förankrade i sin produktionsprocess. Att en runsten är en och samma materiella enhet innebär inte att den självklart är en och samma text. För att förstå texter som meningsfulla budskap bör alltså den filologiska textforskningen följa produktionen bakåt och etablera olika situationer och tolkningsramar.

Processperspektivet är viktigt även för Pettersson som utforskar översättningar som objekt för textforskning (inte bara översättningsforskning). En översättning är, menar han, en processdefinierad textkategori och kan som sådan hjälpa till att ge perspektiv på den meningsskapande och medierande handling som alla texter utför. Pettersson menar att både översättning som process och översättningar som produkter i högre grad bör vara relevanta studieobjekt för textforskare, och då inte bara sådana som specialiserat sig som översättningsforskare. Översättningar som textkategori kan hjälpa till att formulera generellt relevanta frågor om kontext, textkultur och textnormer. Därför borde översättning och översatta texter inkluderas i textforskningen snarare än hänskjutas till ett eget forskningsfält. Men när de inkluderas bör det faktum att det handlar om översättning lyftas fram, och teoretiseras, förslagsvis inom en generell teoretisk ram som även tar hänsyn till andra relationer mellan olika aktörer i tillkomst och receptionsprocesser, olika kulturella lager etc.

Andreas Nords bidrag är framför allt inriktat på frågan om relationen mellan den textforskning som bedrivs i Sverige och på andra håll och den undervisning om texter och textanalys som bedrivs vid svenska universitet och högskolor. Den empiriska genomgången visar (föga förvånande) att det finns ganska stora diskrepanser mellan det rådande forskningsläget och det som sker i lärosalarna. En del av det som faktiskt forskas om, t.ex. verksamhetsinriktade analyser med etnografiska metoder, saknar motsvarigheter i undervisningen, medan en del forskningsinriktningar som inte (längre) spelar någon stor roll i forskningen, t.ex. läsbarhetsundersökningar och litterär stilistik, har en ganska framträdande plats i många kursbeskrivningar. Nord kan också visa att undervisningen – kanske delvis som ett resultat av det dominerande läromedlets uppläggning – snarast organiseras efter olika typer av metoder än efter olika typer av problem. Det beskrivna förhållandet är sannolikt inte unikt för undervisningen i textanalys utan gäller säkert för många andra discipliner också. Inte desto mindre är det ett memento med tanke på kraven på forskningsanknytning av den högre utbildningen.

Sammantaget stärker bidragen den bild som trätt fram redan i vår inledande översikt: text som begrepp och fenomen är undflyende och notoriskt svårdefinerat. Ett sätt att hantera detta är att ta det mer eller mindre för givet och diskutera särskilda aspekter. En motsatt strategi är att förlägga text som begrepp och fenomen hos brukarna, eller deltagarna i en kultur. Då avhänder man sig som forskare ansvaret att stå för den slutgiltiga definitionen men måste å andra sidan presentera hållbara resonemang om varför text är en relevant kategori »i verkligheten».

Oavsett vilken hållning man intar kan man säga att bidragen i temanumret åtminstone i någon mån har åstadkommit det som var syftet, nämligen att på ett explicit sätt problematisera frågan om textteori. Detta innebär inte att frågan har fått några entydiga svar, men konturerna av det spretiga fältet har blivit tydligare. Det är uppenbart att fältet sönderfaller i flera: en del som intresserar sig för meningsfulla budskaps (strukturella) uppbyggnad, en som sysslar med skrift och skriftanvändning i olika tider och olika kulturer, en som intresserar sig för texter som inslag i olika verksamheter. Och kanske ytterligare flera.

Klart är också att många svenska språkforskare idag intresserar sig för kontext och användning på flera nivåer, att alltfler som intresserar sig för skrift gör det utifrån dialogiska perspektiv och att det inte längre går någon stark skiljelinje mellan forskning om äldre språkmaterial och samtida språkbruk. Det finns ingen anledning att föreslå rättning i ledet, men svensk (och internationell)

textforskning skulle sannolikt må väl av att forskarna tydligare markerade för sig själva och andra vilka övergripande teoretiska överväganden som driver det egna arbetet.

Litteratur

- Adam, Jean-Michel, 1992: *Les textes: types et prototypes. Recit, description, argumentation, explication et dialogue*. Paris: Nathan.
- Bachtin, Michail, 1986: *The problem of speech genres*. I: Bachtin, Michail: *Speech genres and other late essays*. Austin: Univ. of Texas Press.
- Barton, David, 2004: *Literacy. The ecology of written language*. London: Routledge.
- Bellander, Theres, 2010: *Ungdomars dagliga interaktion: en språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Berge, Kjell Lars, 1990: *Tekstnormers diakroni: noen idéer til en sosiotekstologisk teori om tekstnormendring*. Stockholm: Inst. för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Berge, Kjell Lars, 2002: *From utterance to text, again. Theoretical reflections on the notion of »text« based on empirical studies of writing in different contexts*. I: *The semiotics of writing: Transdisciplinary perspectives on the technology of writing*, red. av Patrick Coppock. (Semiotic and Cognitive Studies 10.) Turnhout: Brepols. S. 157–182.
- Biber, Douglas, 1988: *Variation across Speech and Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Björkqvall, Anders, 2009: *Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Björkqvall, Anders & Karlsson, Anna-Malin, 2011: *The materiality of discourses and the semiotics of materials: A social perspective on the meaning potentials of written texts and furniture*. I: *Semiotica* 187. S. 141–165.
- Blåsjö, Mona, 2004: *Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Borchmann, Simon, 2010: *Tekster og sproghandlinger: introduktion til et tema og en problematik*. I: *Skandinaviske sprogstudier* 1. S. 1–39.
- Brown, Gillian & Yule, George, 1983: *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David & Davy Derek, 1969: *Investigating English Style*. London: Longmans.
- Egan Sjöander, Annika, 2011: *Introduction. Comparing Critical Discourse Analysis and Discourse Theory*. I: *Tracking Discourses. Politics, Identity and Social Change*, red. av Jenny Gunnarsson Payne och Annika Egan Sjölander. Lund: Nordic Academic Press. S. 13–48.
- Einarsson, Jan, 1978: *Talad och skriven svenska*. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Englund, Boel, 1993: *Motsatsernas förening eller medmänsklighet? Väv och menings-tilldelning i två lärobokstexter*. I: *Konsten att informera och övertyga. En antologi om pedagogik, text och retorik*, red. av Staffan Selander och Boel Englund. Stockholm: HLS Förlag.

- Engeström, Yrjö, Miettinen, Reijo, & Punamaki, Raija-Leena, 1999: Perspectives on Activity Theory. Cambridge: Cambridge University Press.
- Englund, Boel & Ledin, Per (red.), 2003: Teoretiska perspektiv på sakprosa. Lund: Studentlitteratur.
- Enkvist, Nils Erik, 1974: Några textlingvistiska grundfrågor. I: Språket i bruk, red. av Ulf Teleman & Tor G. Hultman. Lund: Liber Läromedel.
- Fairclough, Norman, 2010: Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. London: Longman.
- Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts. 2011.
- Genette, Gérard, 1980: Narrative Discourse: an essay in Method. Ithaca: Cornell University Press.
- Gibson, James, 1979: The ecological approach to visual perception. Boston: Houghton-Mifflin.
- Grimes, Joseph E., 1975: The Thread of Discourse. The Hague: Mouton.
- Goodwin, Charles, 2000: Action and embodiment within situated human interaction. I: Journal of Pragmatics 32. S. 1489–1522.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1982: Lagtexters begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen. Stockholm: Liber.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1987: Facktexter under 1900-talet 1. Projektpresentation och materialbeskrivning. FUMS Rapport nr 135. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1992: Skrivande i yrkeslivet. En sociolingvistisk studie. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Anna, 2009: Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2004: An Introduction to Functional Grammar. Third edition. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, Ruqaiya, 1976: Cohesion in English. London: Longman.
- Harder, Peter, 1979: Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ. I: John E. Andersen & Lars Heltoft (red.), Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 10–11. København: Akademisk forlag.
- Helgesson, Karin, 2011: Platsannonser i tiden. Den orubricerade platsannonsern 1955–2005. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
- Hellström, Gunilla, 2011. Saco-SR-konflikten 1971. En analys av opinionsbildning i tidningsledare. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Hällsten Stina, 2008: Ingenjörer skriver. Verksamheter och texter i arbete och utbildning. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Jämtelid, Kristina, 2002: Texter och skrivande i en internationaliserad affärsvärld. Fler-språkig textproduktion vid ett svenskt storföretag. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jørgensen, Nils, 1976: Meningsbyggnaden i talad svenska. Lund: Institutionen för nordiska språk.

- Kahlin, Linda, 2008: Sociala kategoriseringar i samspel. Hur kön, etnicitet och generation konstitueras i ungdomars samtal. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Karlsson, Anna-Malin, 2002: Skriftbruk i förändring. En semiotisk studie av den personliga hemsidan. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karlsson, Anna-Malin, 2006: En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftanvändning i vanliga yrken. Småskrift utgiven av Språkrådet. Stockholm: Norstedts.
- Korpus, Einar, 2008: Reklamiska. Guldäggsannonser 1975–2007. Örebro: Örebro universitet.
- Kress, Gunther, 2005: Gains and losses: New forms of texts, knowledge, and learning. *Computers and Composition* 22. S. 5–22.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 1998: Front pages: the (critical) analysis of newspaper layout. I: *Approaches to media discourse*, red. av Alan Bell & Peter Garrett. Oxford: Blackwell. S. 186–219.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2006: *Reading images. The grammar of visual design*. Second edition. London: Routledge.
- Lagerholm, Per, 2008: *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Landqvist, Mats, 2006: *Förhandlares kommunikativa kompetens*. Örebro: Örebro universitet.
- Laurén, Christer & Nordman, Marianne, 1985: *Projektet Svenskt fackspråk. Bakgrund, mål och korpus*. Vasa: Vasa universitet.
- Ledin, Per, 1997: Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt Apotek. I: *Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997*, red. av Roger Andersson & Patrik Åström. *Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet* MINS 45. Stockholm: Stockholms universitet. S. 63–86.
- Ledin, Per, 1999: *Texter och textslag – en teoretisk diskussion*. Svensk sakprosa nr. 27. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Ledin, Per, 2000: *Veckopressens historia Del II*. Svensk sakprosa nr 29. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Linell, Per, 2011: *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1 och 2. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Mann, William C. & Thompson, Sandra A., 1988: *Rhetorical Structure theory: Toward a functional theory of text organisation*. I: *Text* 8(3). S. 243–281.
- Marcu, Daniel, 2000: *The Theory and Practice of Discourse Parsing and Sumarization*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
- Martin, Jim R. & David Rose, 2008: *Genre relations. Mapping culture*. London: Equinox.
- Martin, Jim R. & White Peter R., 2005: *The language of evaluation. Appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Melander, Björn, 1991: *Innehållsmönster i svenska facktexter*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Melander, Björn & Olsson, Björn (red.), 2001: *Verklighetens texter. Sjutton fallstudier*. Lund: Studentlitteratur.

- Miller, Carolyn, 1984: Genre as social action. I: *Quarterly Journal of Speech* 70 (1984). S. 151–167.
- Nationalencyklopedin. 1995. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Norberg-Brorsson, Birgitta, 2007: Man liksom bara skriver. Skrivande och skrivkontexter i grundskolans år 7 och 8. Örebro: Örebro universitet;
- Nord, Andreas, 2009: *Trädgårdsboken som text 1643–2005*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Nyroos, Lina, 2012: The social organization of institutional norms. Interactional management of knowledge, entitlement and stance. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Nyström, Catharina, 2000: Gymnasisters skrivande. En studie av genre, textstruktur och sammanhang. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Nyström, Ingegerd & Saari, Mirja, 1983: Studier i äldre nysvensk syntax I. Allmän del. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur.
- Näslund, Harry, 1991: Referens och koherens i svenska facktexter. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Platzack, Christer, 1973: *Språket och läsbarheten*. Lund: CWK Gleerups.
- Reichenberg, Monica, 2000: Röst och kausalitet i lärobokstexter: en studie av elevers förståelse av olika textversioner. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Renkema, Jan, 2009: *The Texture of Discourse. Towards an outline of connectivity theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rönn, Milda, 2009: »Det är inte förrän man gör det som man förstår.» Om kommunikativa hinder vid en teaterhögskola. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Schiffrin, Deborah, Tannen, Deborah & Hamilton, Heidi E., 2010: *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell.
- Svensson, Jan, 1981: Etermediernas nyhetsspråk 2. Studier över innehåll och informationsstruktur. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Svensson, Jan, 1993: *Språk och offentlighet: om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lund: Lund University Press.
- Svensson, Jan, 2005: Att bedriva historisk textforskning. Några teoretiska reflexioner. I: Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 8. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Svensson, Jan, 2010: Språket som hydra – några tankar om språkvetenskapliga analysperspektiv. I: *Skandinaviska sprogstudier* 1. S. 40–66.
- Svensson, Jan, Josephson, Olle & Selander, Staffan, 1996: *Svensk sakprosa – en projektbeskrivning. Rapport från svensk sakprosa nr 1*. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Swales, John, 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Säljö, Roger, 2000: *Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Teleman, Ulf, 1974: *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Tykesson-Bergman, Ingela, 2006: *Samtal i butik. Språklig interaktion mellan biträden och kunder*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.

- Van Dijk, Teun A., 1972: Some aspects of text grammars: a study in theoretical linguistics and poetics. The Hague: Mouton.
- Van Dijk, Teun A., 1998: Discourse as structure and process. London: Sage.
- Van Leeuwen, Theo, 2005: Introducing social semiotics. London: Routledge.
- Wenger, Etienne, 1998: Communities of practice. Learning, meaning, and identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westman, Margareta, 1974: Bruksprosa. Lund: Liber Läromedel.

Att vara eller att icke vara text: runtextens gränser

Av MARCO BIANCHI

Abstract

Bianchi, Marco, marco.bianchi@nordiska.uu.se, Ph.D, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: "To be or not to be text: The borders of runic text". *Språk och stil* 22: 1, 2012, pp. 31–52.

In social semiotics, texts are described as artefacts that carry meaning in close connection with contextual factors such as practices and discourses. As a consequence, it is often hard to draw a line between a text and its context or to tell where one text ends and another begins. The present investigation is an attempt to explore the borders of some runic texts. When dealing with such texts, the examination of issues of this kind can help us to gain insight not only into how meaning was created by textual means, but also into the communicational setting within which the texts once offered meaning.

The argumentation is structured around four different types of delimitation, based on examples from different periods of runic writing. The first part of the study focuses on the relation between the artefact and its context in the case of the Skåång runestone from ca. A.D. 500. What contextual traces can be found in this monument? The Skåång stone has been carved with another inscription in the 11th century. This, as a second part, gives us the opportunity to observe a situation of historical recontextualisation and sheds light on how existing texts might have been used in order to create new ones. The third part of this study tries to answer the question whether two almost identical runic carvings should be counted as two texts or one. Finally, the issue of historical non-texts is touched upon. The article concludes by considering how we can determine whether a runic carving was perceived as being a text or not by its contemporary readers.

Keywords: runic texts, non-texts, context, recontextualisation, social semiotics, systemic-functional linguistics, philology, Skåång, Bryggen.

Runristningarna är av gammal tradition en tvärvetenskaplig angelägenhet, som har sysselsatt såväl språkvetare som arkeologer och andra historiska forskare i många hundra år. »En runtext är en fragmentarisk yttring av en försvunnen verklighet, som vi med hjälp av fragmentet försöker förstå» (Peterson 1997 s. 143). Det gemensamma målet för all forskning om runinskrifter är att återskapa denna försvunna verklighet som de en gång i tiden har varit en del av. Det som

gör efterlämningar med runor så lämpliga för att utforska historiska förhållanden är givetvis att de konserverar språkliga fragment från en svunnen tid. De sätter således autentiska ord på en period i nordisk historia, som annars i stort sett endast är känd genom rent materiella efterlämningar.

Lena Petersons ovan återgivna ord utgör utgångspunkten i ett resonemang om att ifrågasätta etablerade tolkningar av inskrifternas språkliga budskap, utgående från den triviala insikten att avsändarens och (den moderna) mottagarens förväntningar på texten skiljer sig åt. Kontexten är med andra ord inbyggd i texten och finns där antingen som en föreställning i läsarens huvud eller, i en mera positivistisk anda, som en återgivning av forna tiders verklighet.

Att forska om runtexter – eller för den delen historiska texter i allmänhet – går ut på att försöka återskapa och förstå en främmande kulturs verklighet med hjälp av dess efterlämnade yttranden. En grundläggande utmaning härvid är att avgöra hur man vill uppfatta detta yttrande. Den valda definitionen påverkar nämligen analysen direkt eftersom man därigenom också väljer att inkludera eller bortse ifrån vissa delar av yttrandet. En kritisk diskussion av textens natur utgör alltså ett metodiskt vägval med direkt relevans för undersökningens resultat.

I min doktorsavhandling (Bianchi 2010) gjorde jag ett försök att kartlägga runstenarnas visuella grammatik med utgångspunkt i ett interaktionellt vidgat textbegrepp (se angående det senare t.ex. Karlsson 2010). Jag definierade runstenstexten som allt det som av textproducenten lämnats på textytan, dvs. ristningsspåren plus (idag försvunnen) färgsättning. Textvidgningen jag företog gick alltså från det språkliga, representerat genom runinskriften, till det ornamentala, representerat genom ristningen i stort, inklusive inskriften. Jag var väl medveten om att denna vidgning är i snävaste laget och förmodligen inte gör den historiska uppfattningen av ristningarnas semiotiska potential rättvisa (Bianchi 2010 s. 41 f.; se också kritiken hos Spurkland 2012 s. 228). Samtidigt är en begränsning till bevarade, och således mer eller mindre objektifierbara, spår av intentionalitet en förutsättning för att över huvud taget kunna föra några empiriska resonemang om en historisk visuell grammatik.

I detta arbete vill jag bege mig lite längre ut i det som Anna-Malin Karlsson (2010) har kallat för »textanalysens utmarker» och belysa frågan vad som egentligen hör till texten i ett interaktionellt perspektiv. Om man nu har tagit ett första steg och förflyttat textens gräns från det språkliga till hela textytan, hur långt kan gränsen förflyttas ytterligare? Sådana problemformuleringar har aktualiserats i samband med moderna texter (t.ex. Karlsson a.a.), men kan förmodligen även bidra till ökad förståelse av en gammal textkultur, om vil-

ken vi inte vet så mycket mer än det som förmedlas av det undersökta text-materialet.

Jag kommer att strukturera min argumentation med hjälp av fyra fallstudier som ska illustrera olika typer av gränser och som knyter an till relevant teoretisk litteratur. Arbetet har två syften. Det ena är att applicera några utvalda text-teoretiska resonemang på en texttyp som sällan nämns i sådana sammanhang, nämligen runinskrifter. Det andra är att visa hur textanalyser med utgångspunkt i ett vidgat textbegrepp kan nyttiggöras i utforskandet av svunna tiders verklighet.

Den första aspekten jag vill illustrera rör förhållandet mellan ristning, objekt och kontext. Hur mycket av det som kringgärdar en runinskrift ska räknas till texten? Som exempel på detta har jag valt den urnordiska inskriften på Skå-ängstenen från 500-talets Södermanland. Denna runsten visar på ett tydligt sätt hur nära förknippad med sociala praktiker textproduktionen (och textreceptionen) under urnordisk tid måste ha varit. Ristningen kommer även att tjäna som exempel på historisk rekontextualisering i artikelns andra avsnitt. Stenen användes nämligen 500 år senare till ytterligare en runinskrift, vilket kan kasta ljus över föreställningar kring den urnordiska textens betydelse i historisk tid. Den tredje aspekten som här tas upp rör gränsen mellan två texter. Frågan illustreras med två vikingatida runstenar som idag står ungefär en mil från varandra och som är prydda med nästan exakt identiska inskrifter och mycket snarlik ornamentik. Bör dessa två betraktas som en text eller två, och hur kan frågan avgöras? Sist ska sägas några ord om gränsen mellan text och icke-text. Exemplet som används här är en runpinne från den medeltida urbana miljön i Bergen. Kan vi egentligen avgöra om ett sådant yttrande är en text eller inte?

Kontexten i texten: en urnordisk miniberättelse

Redan en flyktig läsning av nästan vilken urnordisk runinskrift som helst ger en indikation på hur fundamentalt olik vår egen skriftkultur den urnordiska var. Inskrifterna är i allmänhet mycket korta, ofta syntaktiskt elliptiska och inte sällan omöjliga att tolka för oss moderna människor. För de inskrifter ur vilka det ändå går att utvinna någon typ av språklig information gäller alltför ofta *The First Law of Runo-dynamics*, nämligen »that for every inscription there shall be as many interpretations as there are scholars working on it» (D.A. Wilson, citerat av Page 1987 s. 10). Detta problem kan delvis skyllas på vår bristfälliga

kännedom om det urnordiska språket men delvis och i ännu högre grad också på inskrifternas korthet och informationstäthet.

I detta avsnitt undersöks textens gränser i ett synkront perspektiv. Hur mycket av det som kringgärdar texten vid tidpunkten för dess tillkomst kan tänkas inkluderas i textbegreppet? Utredningen tar avstamp i den systemisk-funktionella forskningstraditionen och betraktar *text* som en samling betydelsepotentialer som realiseras inom ramen för en viss verksamhet.

Inom den systemisk-funktionella språksynen, som har många beröringspunkter med Mikhail Bakhtins dialogicitet, ses texter i nära förhållande till interaktioner, praktiker och diskurser (se sammanfattande Ledin 1999 s. 11–13). Text reagerar på (och ger upphov till) någonting som del av en interaktionskedja, »gör» någonting inom ramen för en viss praktik och fyller en funktion som realisering av en viss diskurs. Texter ses således som dynamiska enheter som visserligen har en materiell och stabil bas, men som betyder olika beroende på textbrukare och situation. En textanalys i denna anda kan göras med endast de språkliga uttryckssätten som empirisk bakgrund, t.ex. med hjälp av Michael Hallidays systemisk-funktionella grammatik (Halliday & Matthiessen 2004) men kan lika gärna även utökas till att innefatta alla semiotiska resurser som fyller en textyta, alltså både språkliga och visuella uttryck (Kress & van Leeuwen 2004). Utgångspunkten är att texten är ett system som beskriver omvärlden och medierar interaktion (de s.k. *ideationella* och *interpersonella metafunktionerna*), och detta på ett strukturerat sätt (den *textuella metafunktionen*).

Det säger sig självt att det textbrukarperspektiv på text som företräds inom sociosemiotisk forskning i hög grad är beroende av kontextuella faktorer. Textbegreppet vidgas nämligen inte bara från det rent språkliga till hela textytan, det semiotiska rummet, utan också till interaktioner, praktiker och diskurser (se t.ex. Karlsson 2007; 2010). Utvigningen mot det semiotiska rummet kan sägas påverka textens dimension på ett mycket konkret sätt. En bild *är* en del av texten och formar tillsammans med ett skrivet stycke på lika villkor läsarens förståelse av texten. Den minimala dimensionen av texten är med andra ord allt det som i samband med textproduktionen intentionellt lämnats på textytan. Men hur kan man tänka sig att ta hänsyn till faktorer som objekt och situation i en ännu mera vidgad syn på text?

Ett lämpligt exempel för att illustrera frågor av sådant slag utgör den urnordiska runstenen från Skåäng i Södermanland, ungefär halvvägs mellan Gnesta och Trosa (figur 1). Mitt på stenen med läsriktning från toppen till botten, återfinns en runinskrift som grafonomiskt och språkligt kan dateras till tiden runt 500 efter Kristus (Krause 1966 s. 192) eller något tidigare (Fischer 2005 s.

208). Vi vet inte var runstenen ursprungligen har varit rest och saknar därför en arkeologisk kontext (s. 207). Stenen kantas av en mycket yngre inskrift (se mer därom nedan).

Som så många urnordiska runinskrifter är Skåänginskriften mycket svårtolkad. Den hittills mest övertygande tolkningen är Wolfgang Krauses (1966 s. 191–193), som läser inskriften **harija * leugar**, vilket motsvarar två mansnamn i nominativ, *Harija, Leugaz*. Detta formuleringsmönster återkommer på runstenen Sö 24 Berga, på endast en halv mils avstånd från Skåäng, som på motsvarande sätt innehåller ett kvinno- och ett mansnamn: *Finnō, Saligastiz*.¹

Inskriften på Skåängstenen aktualiserar ett antal problem som är viktiga i vårt sammanhang. Krauses tolkning är nämligen inte oproblematisk, vilket främst beror på tecknet *. Det är onödigt att i detta sammanhang redogöra för hela diskussionen kring tecknet, men sammanfattande kan man med Michael Barnes (1998 s. 450) ord något uppgivet konstatera att »[t]he function of Skåäng's * ... remains a mystery». Formen * är dock inte det enda tecknet som saknar förklaring. Efter namnet *Leugaz* följer nämligen ett tecken som närmast kan liknas vid siffran 7. Detta tecken har inte sin motsvarighet i någon känd runrad och lämnas därför alltid utanför läsningen och därmed också tolkningen.

Om man är villig att acceptera Krauses tolkning av inskriften som innehållande de bägge mansnamnen *Harija* och *Leugaz* infinner sig genast den innehållsliga frågan: Vad har dessa två personer för förhållande till varandra? Frågan är omöjlig att svara på. De kan vara släktingar, kanske bröder eller fader och son. De kan ha avlidit och fått en runsten rest till sitt minne, men de kan lika gärna ha varit vid liv när runstenen restes och har i så fall på något sätt varit involverade i monumentets tillkomst, kanske som ristare eller som beställare. I viss mån förknippad med de språkliga tolkningssvårigheterna är nästa problematiska punkt: Vad är det egentligen de inblandade har velat åstadkomma med monumentet? Vilket syfte fyller namnen på stenen och av vilken anledning har stenen blivit rest? Eller med andra ord: Vilken social verksamhet och vilka diskursiva traditioner ligger bakom monumentets tillkomst?

Martin H. Graf (2011 s. 227 och not 33) kallar inskrifter av liknande typ som Skåäng för representanter för en »Kleinstschriftlichkeit» (ungefär 'minimal-skriftlighet'), i vilken skrift och skriftliknande symboler tillsammans kunde föranleda »einen Erzählvorgang» (ung. 'en berättelseprocess'). Det skrivna fungerar på så sätt som en samling av betydelsepotentialer – objekt, symboler, skrivtecken och ord – som med rätt förkunskap kan sys ihop till en berättelse.

¹ Det är dock möjligt att de båda namnen på Bergastenen inte har ristats in samtidigt (se Wessén i SRI 3 s. XIX och annorlunda Källström 2009 s. 40).

Som har visats ovan innehåller inskriften förmodligen två tecken av skriftliknande eller paraskriftlig karaktär, dvs. tecken som står vid sidan om den egentliga skriften (jfr Graf 2010 s. 163). Eftersom tecknet har använts som runa i andra sammanhang kan man argumentera för att †, inte bara på grund av dess placering som skiljetecken, utgör ett mellanting mellan skrift och paraskrift. Det går inte att utesluta att tecknet användes för att förmedla någon typ av betydelse utöver den påstådda funktionen som skiljetecken. Detsamma torde även gälla för det avslutande tecknet liknande siffran 7. (Se för ett tolkningsförsök Krause 1966 s. 191 f.)

Man kan alltså med Graf argumentera för att de båda paraskriftliga tecknen har haft funktioner utöver det textuella, alltså att markera ordgränsen och inskriftens avslutning. Att så kan vara fallet tyder inte minst den mycket komprimerade formuleringen av de grafonomiskt och språkligt identifierbara teckenföljderna i inskriften på. Ristaren reducerar här sin insats till det absolut mest väsentliga, nämligen omnämmandet av de två huvudpersonerna. Utsagan förankras varken ideationellt (t.ex. genom att ange de bådas roll i en händelse) eller interpersonellt (t.ex. genom att fästa en eventuell händelse i tid och rum) utan det enda som läsaren har att gå efter är en textuell struktur, en följd av personnamn i nominativ.

Av samtidens läsare har de båda nominalfraserna i nominativ förmodligen uppfattats som någonting som kan liknas vid grammatiska metaforer, alltså genom nominalisering komprimerade processer, dvs. satser (se Halliday & Matthiessen 2004 s. 636–658). En tentativ uppackad version av inskriften skulle därför kunna vara 'Harja heter jag, Leugaz heter jag' (i enlighet med formuleringen på Järsbergstenen i Värmland) eller 'Jag Harja reste stenen. Leugaz ristade' (jfr Röstene i Bohuslän). Det är lockande att tänka sig att de båda symbolerna har haft som syfte att just markera processbetydelsen, alltså den betydelse som i en språklig formulering skulle upp bäras av ett huvudverb. Detta ska givetvis inte missförstås som ett ställningstagande rörande en eventuell saklig tolkning av inskriften. Men det är viktigt att notera att en otvivelaktig sådan förmodligen har varit möjlig för den samtida läsaren, eller åtminstone att den i texten inbyggda modelläsaren har haft förutsättningarna att göra så.

Själva inskriften ger alltså inte något svar på hur Skåängstenens budskap ska tolkas, vilket denna ristning inte alls är ensam om. Ett drag som utmärker de flesta sydgermanska och urnordiska runinskrifterna är just den intima kopplingen mellan objekt och inskrift. Martin H. Graf (2011 s. 226) kallar denna förening för ett »mediales System» med ensidigt beroende, där alltså objektet kan fungera utan skrift men inte tvärtom. Detta system i sin tur är i hög grad

kontextberoende för att betydelsepotentialen ska kunna utnyttjas eller för att en betydelsepotential ens ska kunna identifieras. Grafts tanke kan illustreras med personnamnsinskrifterna. En inskrift bestående av ett kvinnonamn på ett kvinnligt smycke tolkas med fördel som en ägarbeteckning. Är ett liknande objekt försett med ett mansnamn skulle man kanske föredra en tolkning som donatorns namn. Hittar man emellertid ett eller flera personnamn på en rest sten som Skåängstenen skulle man helst vilja se det som att någon typ av minnesgärning uttrycks. I samtliga fall kan namnet givetvis också vara en ristarsignatur. Signatur är i sin tur en närliggande gissning när vi har att göra med präglade objekt som mynt eller brakteater. På så sätt bidrar objektets natur i hög grad till inskriftens tolkning, om än en slutgiltig sådan sällan kan åstadkommas utan tillgång till den materiella, sociala och kulturella kontext inom vilken objekt och inskrift har skapats.

På flera olika sätt är Skåängstexten tätt förknippad med sin materialitet och andra kontextuella faktorer. Att inskriften är placerad på en sten har direkt inverkan på dess tolkning, förmodligen som minnesinskrift. De två otolkade tecknen fungerar med all sannolikhet som någon typ av hyperlänkar, hänvisningar till traditioner inom den muntliga kulturen, som på så sätt vävs in i texten. Vidare har stenen ursprungligen stått i ett materiellt och ideologiskt sammanhang, kanske ett gravfält. Även det bidrar konkret till tolkningen av ristningen. Gränsen mellan texten och allting runt omkring är med andra ord flytande, eller uppfattas åtminstone så av oss moderna läsare, som endast har den materiella efterlämningen att gå efter. På så sätt känns en jämförelse med Björkwall & Karlssons (2011) undersökning om bruket av Post it-lappar vid ett riskanalytiskt möte inte alltför avlägsen. Även där skapar texten betydelse i nära samarbete med faktorer som interaktion, praktik och diskurs, och inte mycket av den ursprungligen avsedda betydelsen skulle finnas kvar om man betraktade den materiella efterlämningen lösryckt från verksamheten i vilken den producerades.

Återbesök i Skåäng: en historisk historisk text

Historien om Skåängstenen är inte slut efter folkvandringstiden. Någon gång under missionstiden i början av 1000-talet bestämde sig nämligen Skamhals och hans syster Olöv för att återanvända stenbumlingen i syfte att hedra sin avlidne fader Sven. Längs stenens kant, inristad i en djurslinga, kan vi idag läsa

inskriften 'Skamhals och Olöv de lät göra dessa märken efter Sven, sin fader. Gud hjälpe hans själ!' (figur 1).

Tillsammans ger de båda ristningarna ett harmoniskt visuellt intryck som knappast tillåter någon annan slutsats än att den vikingatida runristningen har placerats där med avsikt och rimligen är tänkt att komplettera den drygt 500 år äldre urnordiska ristningen. Hur de båda ristningarna hänger ihop innehållsligt är emellertid omöjligt att avgöra. En kvalificerad gissning kunde vara att de markerar någon typ av kontinuitet. Kanske var Skamhals och Olöv släktingar till Harja och Leugaz, eller försökte åtminstone ge sken av detta? Kanske begravdes Sven i kyrkan och runstenen fick tjäna som kenotaf vid släktens gamla begravningsplats? Kanske tog Svens familj över gården med runstenen och ville med sin runinskrift markera detta? Ytterligare en möjlighet är givetvis att den gamla (rimligen hedniska) runstenen, och med denna hela gården, på detta sätt skulle kristnas. I så fall är det kanske inte någon slump att den urnordiska inskriften fyller ut det utrymme där man i vikingatida ristningar vanligtvis placerade ett kors.

En intressant detalj i sammanhanget är uttrycket *dessa märken*. Pluralformen kan visserligen syfta antingen på runorna eller på ytterligare idag försvunna komponenter i ett monument. En frestande tanke är dock att se det som en syftning på den urnordiska runinskriften, varmed den vikingatida inskriften skulle utgöra en direkt fortsättning av denna. Man behöver inte ens tänka sig någon skamlig kapning av den gamla runinskriften utan kanske att de bägge syskonen låtit måla den, varigenom den åter blev synlig i landskapet.

Som jag har visat i föregående avsnitt är den urnordiska texten en realisering av en viss (om än idag inte säkert identifierbar) diskurs. När nu Skamhals och Olöv 500 år senare använder stenen med den gamla ristningen och gör den till en del av sitt eget budskap har den rimligen fått nya betydelser. I ett första skede var de båda vikingatida huvudpersonerna läsare av den gamla inskriften och uppfattade den på ett visst sätt som de ansåg passade deras syfte. De valde således att göra inskriften till en del av sin nya ristning. Diskursen som realiserades var nu rimligen inte längre kopplad till någon minnesgärning eller liknande, utan den var snarare av historisk eller ideologisk natur. Den urnordiska ristningen har alltså blivit rekontextualiserad och fått en ny roll som del av den vikingatida ristningen.

Svaret på frågan hur många texter det egentligen finns på Skåängstenen är alltså beroende av perspektivet man väljer. Är man intresserad av den urnordiska tiden består texten av den första ristningen plus åtminstone stenen, men förmodligen också muntliga berättelser samt andra aspekter av den kommuni-

Figur 1. Skåängstenen. Foto: Marco Bianchi 2006.

kativa praktiken. Den vikingatida texten däremot inkluderar både den urnordiska och den vikingatida ristningen. Hur mycket av den materiella kontexten i form av stenmaterial och omgivning som ska ingå i den vikingatida texten kan diskuteras. Jämfört med de urnordiska är dock de vikingatida inskrifterna mycket explicit formulerade och lyckas oftast förmedla en lång rad betydelser oberoende av objekten de har ristats på. De ingår dessutom i en textkultur som använde sig av ett antal konventionaliserade semiotiska resurser och modaliteter (Bianchi 2010), och Skåängristningen är både språkligt och visuellt en god representant för denna textnorm. Av denna anledning föredrar jag att betrakta endast de ristade linjerna (plus eventuellt bevarad färgläggning) som text på en vikingatida runsten. Som visas i nedanstående avsnitt kan dock sådana kontextuella faktorer som stenens placering vara avgörande vid bedömningen av vikingatida runstenstexter.

Ett verk eller två texter? Om »identiska» texter

Runstenar är vanligtvis unikat, ristade och resta av efterlevande släktingar med anledning av att en person har gått bort. För det mesta kan man därför utgå ifrån att varje runsten utgör en text, resp. att varje text bara representeras av en runsten. Detta är emellertid en sanning med modifikationer. Det finns många exempel på flerstensmonument, där texten rimligtvis består av mer än en ristning, och omvänt finns det exempel på mycket snarlika ristningar på olika stenar, vilket skulle kunna tyda på att samma text har realiserats mer än en gång. Detta avsnitt ska diskutera den sistnämnda aspekten med hjälp av två uppländska runstenar med identiska inskrifter och mycket snarlik ornamentik. Den ena av dessa har fått signumet U 937 och står idag i Universitetsparken i Uppsala medan den andra, U 991, står i Broby, Funbo sn, på ungefär en mils avstånd från centrala Uppsala (figur 2). Är det verkligen så att dessa båda runstenar utgör en text, vilket man kan få intrycket av i tidigare litteratur, eller finns det skäl att ge dem båda status som självständiga texter? Jag inleder avsnittet med ett par teoretiska punktnedslag, utifrån vilka jag sedan diskuterar om de båda sterna utgör en eller flera texter.

I sin artikel *En text är en text är en text?* från 2006 argumenterar medeltidsfilologen Bo-A. Wendt för en tredelning av textbegreppet i *textverk*, *textvittne* och *textbärare*. Det första begreppet avser härvid idén om ett innehåll, det andra idén om dess manifestation och det tredje den konkreta materialiseringen

Figur 2. Runstenarna i U 937 Uppsala (vänster) och U 991 Broby/Funbo (höger). Foto: Marco Bianchi 2012.

i form av t.ex. en handskrift. Tredelningen är inspirerad av den inom litteraturvetenskapen gängse åtskillnaden mellan *verk*, *text* och *variant* (se därom t.ex. sammanfattande Gunder 2007 med referenser). Den är dock mer anpassad för filologiska syften, där varje textbärare kan vara ett handskrivet unikat som står i en relation till andra textbärare, vars respektive textvittnen är företrädare för ett och samma textverk. Wendt ser alltså textbäraren som någonting stabilt. Denna textbärare är dock en del av en tradition som utmärker sig genom variation och där ingen textbärare är exakt lik den andra, eller, med Jürg Glausers (2000 s. 138) ord: »Mittelalterliche Texte sind als handgeschriebene Einzelphänomene unfest und fließend; sie konstituieren sich aus Varianten, oder sind, vielleicht noch zutreffender, in ihrer Gesamtheit Varianz.»

Wendt har fått viss kritik för sitt begreppsbygge av Rolf du Rietz (2008). Wendt och du Rietz verkar dock vara överens om att texten inte ska omfatta mer än språkets representation i form av skrift – det »sekventiella elementet» hos du Rietz (a.a. s. 159). Samtidigt betonar både Wendt och du Rietz att annat

än språket kan spela roll. Hos Wendt (2006 s. 259) möter vi begreppsparet *textvittne* och *textbärartyp*, där det förra är »en variant av texten där *text* skall fattas i snäv språklig mening» (s. 258) och det senare »en variant av texten där *text* skall fattas i vidaste (typo)grafisk, multimedial eller bokhistorisk mening» (s. 259). Textbärartypen i sin tur är »en samgruppering av alla textbärare som (i allt väsentligt) ser likadana ut» (a.st.), alltså den konkreta artefakten i form av ett exemplar ur en tryckt upplaga. En liknande tanke finner man också hos du Rietz (2008 s. 166), som menar att det är hela artefakten som talar till läsaren, trots att han några rader längre ned riktar en tydlig udd mot »de moderna ... 'sociologiska' textbegrepp», som tar hänsyn till »den i och för sig potentiellt väsentliga 'förpackning' av den språkliga texten som medverkar till budskapets överföring».

En känd representant för denna »sociologiska» förståelse av *text* är den sociosemiotiska forskningstraditionen i Kress & van Leeuwens (2006) efterföljd. Inom denna teoretiska ram betraktar man texter som multimodala. Språket (och/eller skriften) blir här till en modalitet bland många, som tillsammans bidrar till betydelsepotentialerna i det semiotiska rummet (se ovan). Enligt Kress & van Leeuwen (2001) består en multimodal text av fyra olika skikt, nämligen *discourse*, *design*, *production* och *distribution*. Diskurs och design hör härvid till textens innehållssida och beskriver texten som representant för en viss betydelse. Produktion och distribution å andra sidan svarar för textens form, den faktiska materialiseringen, till exempel som tryckt bok (produktion) med alla dess exemplar (distribution).

Man skulle kanske kunna hävda att Kress & van Leeuwens uppdelning i innehåll och form ungefär motsvarar Wendts åtskillnad mellan det abstrakta textverket och textvittnet å den ena, och den konkreta textbäraren å den andra sidan. Dessutom tar båda synsätten hänsyn till utomspråkliga faktorer. På så sätt är de alltså inte så olika som det kan verka vid ett första påseende. En skillnad mellan en filologisk och sociosemiotisk syn på text är att den förra fokuserar på textbäraren stabila aspekter – dock som representant för en dynamisk texttradition – medan den senare främst intresserar sig för det föränderliga (se om spänningsfältet mellan det stabila och dynamiska också Asdal et al. 2008 passim och särskilt s. 159 f.). En annan skillnad ligger i hur man värderar skrift/språk och det som kringgärdar dessa. Medan en filolog som Wendt ger det företräde i identifieringen av en text är språket bara en faktor bland många i den multimodala textanalysen. Som jag vill visa i det följande kan dock båda utgångspunkterna nyttiggöras i analysen av runstenstexter, i detta fall ristningarna U 937 i Uppsala och U 991 strax utanför staden.

I Universitetsparken i Uppsala står idag runstenen U 937 (figur 2), på vilken en djurslinga med runinskrift ramar in en trikvetra (treenighetssymbol). Runinskriften översätts 'Tägn och Gunnar reste stenarna till minne av Väder, sin bror'. Det är ristningens mycket tilltalande visuella intryck, i synnerhet den harmoniskt komponerade trikvetran, som får Wehner (1982 s. 25) att beteckna runstenen som Universitetsparkens »märkligaste». En sak som Wehner emellertid inte nämner är att inskriften har en språkligt i det närmaste helt identisk parallell på en sten i Broby, Funbo sn, på ungefär en mils avstånd från centrala Uppsala (U 991). De enda skillnaderna mellan inskrifterna är att ordet sg. ack. *stæina* stavas **stana** på den förra och **staina** på den senare, samt att Brobystenen har ett något avvikande bruk av skiljetecken. Även visuellt gör de båda ristningarna ett sammanhållet intryck och båda tycks ha ristats av runristaren Fot (se Axelson 1993 s. 37 med referenser). De mest påtagliga skillnaderna mellan ristningarna är att stenen i Broby pryds av ett fyrfotadjur mitt på stenytan och att rundjurets hals och stjärt korsar varandra, medan det på stenen i Universitetsparken i stället finns en trikvetra samt att rundjurets stjärt och hals här hålls ihop av ett koppel utan att korsa varandra.

Medan Brobystenen står kvar på (eller mycket nära) sin ursprungliga plats flyttades stenen i Uppsala på medeltiden och användes vid bygget av franciskanklostret i Uppsala. Där hittades den nämligen 1875 i samband med utgrävningar vid Svartbäcksgatan (Wessén i SRI 9 s. 35). Likheter mellan de båda stenarna får Wessén (s. 36) att tro att de »äro utförda av samme ristare, vid ett och samma tillfälle, i ett och samma uppdrag», och eftersom de båda inskrifterna är identiska och använder pluralformen ack. *stæina* har »de ... sålunda varit resta på samma plats». Denna uppfattning upprepas sedan åtskilliga gånger (t.ex. Gustavson 1986 s. 30, Åhlén 2010 s. 65) och tycks alltså ha blivit allmänt vedertagen inom runologin. Den mig veterligt enda kritiska rösten mot antagandet finns i en mycket innehållsrik fotnot i Per Stilles doktorsavhandling (1999 s. 204 fotnot 4), där han nämner några exempel på parristningar med snarlika inskrifter men olika placeringar, nämligen på gården och vid hamnen. Han ställer den befogade frågan »varför man skulle besvära sig med att flytta en stor sten så lång väg för att använda som grund i en byggnad».

Stilles tanke är inte alls orimlig och dess textteoretiska implikationer tål att diskuteras. Vad skulle det innebära om nu U 937 faktiskt har stått vid hamnen i Uppsala på en mils avstånd från gården i Funbo med den likalydande U 991? Stille själv (2006 s. 24) tycks inte ha någon bestämd uppfattning om detta, annat än att »vi givetvis inte [kan] betrakta dem som ett monument» men att det är »viktigt att konstatera om de är resta av samma beställare vid samma tillfälle

och i samma syfte». *Monument* är enligt Stille (s. 23) stenar som står nära varandra och »där texterna varit avsedda att läsas tillsammans».

Om man accepterar Stilles förslag att de båda stenarna från början har varit avsedda att stå på två olika platser finns det inget skäl att föra ihop dem till en enda artefakt, dvs. ett monument bestående av två resta stenar. I Wendts (2006) terminologiska bygge skulle de alltså utgöra två olika textbärare. Avvikelserna mellan de båda inskrifterna är dock minimala och det finns all anledning att anta att de har formulerats vid ett och samma tillfälle, vilket får stöd av det faktum att stenarna verkar ha ristats av samma konstnär. Inskrifterna är därför rimligtvis realiseringar av ett och samma textvittne och samma textverk. Trots vissa smärre olikheter uttrycker textbärarna således identiskt innehåll och utgör, för att uttrycka saken med termer ur Wendts (a.a. s. 255) inledande tankelek, allotexter av samma textem: »för ... texter som uppträder i olika varianter är det möjligt för textbrukarna att trots olikheterna känna igen en och samma text bakom dessa, på liknande sätt som vi igenkänner ett och samma fonem bakom olika allofoner» (a.a. s. 257). Inskrifterna på U 937 och U 991 är alltså realiseringar av samma text. Om man lyfter blicken och jämför ristningarna som helhet (inklusive ornamentik) skulle man nog behöva tala om olika textbärartyper, som dock fortfarande innehåller en och samma (språkliga) text.

Utrett med filologins metoder, här representerade av Wendt, är det alltså fråga om en och samma text. Men hur kan situationen bedömas med utgångspunkt i Kress & van Leeuwens (2001) multimodala syn på text?

Ett första avgörande fällt givetvis genom tolkningen av trikvetran (på U 937) och fyrfotadjuret (på U 991), vilket är den enda punkten där de båda ristningarna uppvisar en markant skillnad. Trikvetran förekommer även på andra vikingatida uppländska runstenar (U 484 Kasby, U 1172 Holm), men också på några medeltida lämningar med tydlig sakral kontext: Åkerfunten från Åkyrkeby på Bornholm DR 373 – dock säkerligen tillverkad på Gotland (DR, text, s. 428) – och gravstenen från Getinge i Halland DR 355. Trikvetran på runstenen i Universitetsparken har blivit tolkad som hednisk (Oehrl 2011 s. 6, 100 med referenser) men bör snarare förstås som den kristna treenighetssymbolen (Wehner 1982 s. 25; jfr också Moltke 1985 s. 218 f.), eller åtminstone en synkretistisk symbol som illustrerar kontinuiteten mellan hedniska och kristna trosuppfattningar (jfr Moltke 1985 s. 218). Till skillnad från trikvetran är fyrfotadjuret av aktuell typ ett mycket flitigt använt motiv på runstenar, särskilt i västra Uppland och Västmanland (se Gräslund 2012 s. 239). Vad dessa fyrfotadjur betyder, eller t.o.m. deras biologiska bestämning, är mycket omdiskuterat inom forskningen. Den senaste i raden att diskutera det stora djuret är Sigmund Oehrl (2011 s. 209), som fastnar för att identifiera det som en varg (kon-

kret: Fenrisulven) och sätta det i samband med föreställningen om det närliggande världsundergången i början av 1000-talet (se dock Gräslund 2012).

Djuret på Brobysten skulle alltså, liksom trikvetrans på U 937, ge uttryck för synkretistiska betydelser i en tid av religiösa omvälvningar. Man kan alltså, trots att tolkningarna bygger på många osäkra tankeled, inte utesluta att de båda motiven uttrycker liknande saker. Om så är fallet (vilket inte alls är säkert) kan man argumentera för att de båda ristningarna utgör materialiseringar av samma design och i så måtto utgör en och samma text.

Men saken är inte avgjord med detta, utan en multimodal textanalys kräver att också kontextuella faktorer tas med i beräkningen. De båda stenarna kan ha stått långt ifrån varandra i helt olika miljöer: den ena på ett privat ställe (om än vid en väg) i närheten av gården, den andra på ett mera publikt ställe i närheten av hamnen. Detta innebär rimligen att de båda stenarna har haft olika syften, som i grova drag kan tänkas ha att göra med en markering av gården resp. närvaro vid hamnen. De är alltså rimligtvis delar av olika interaktionskedjor och praktiker samt realiserar olika diskurser, trots att de har identiska inskrifter. Detta i sin tur gör det rimligt att betrakta de båda ristningarna som två olika texter. Dessa hålls visserligen ihop på flera sätt, tydligast genom den identiska formuleringen av inskrifterna och pluralformerna *stæina* 'stenar(na)', men denna textbindning är av intertextuell snarare än textuell natur.

Huvudargumentet för Wesséns (i SRI 9 s. 36) tanke att de båda stenarna ursprungligen har stått på samma plats är just pluralformen *stæina*. Pluralformen är, textlingvistiskt sett, en konnektor som för ihop de båda inskrifterna innehållsmässigt. Båda syftar på den andra och skapar således en språklig länk mellan sig. Det är inte alls ovanligt att sammanhörande runstensinskrifter formuleras på det sättet. Det ovanliga är snarare att de i detta fall skulle göra så trots att läsaren vid respektive sten inte kan se vad pluralformen refererar till.² Man ska dock notera att nominalfrasen konstrueras utan demonstrativpronomen, vilket annars är brukligt.³ Det står alltså inte *ræistu stæina þessa* 'reste dessa stenar' utan bara *ræistu stæina* 'reste stenar(na)'. En översättning med bestämd form ('stenarna') som Wesséns är därför varken den enda möjliga eller ens nödvändigtvis den bästa, i synnerhet om stenarna ursprungligen har stått på olika ställen.⁴

² Se dock paret U 762 och U 779 som ursprungligen kan ha stått ca en mil ifrån varandra (jfr Jansson i SRI 8 s. 363 f. med referenser; Stille 1999 s. 204) och där den senare har pluralformen *stæina*.

³ Jfr t.ex. U 165 Täby tä, en av två sammanhörande ristningar vid Jarlabankes bro: 'Jarlabanke lät resa dessa stenar till minne av sig själv medan han levde'.

⁴ Se dock Wessén 1952 (s. 199 f.). Där översätter han frasen med obestämd form, fortfarande dock med den uttryckliga uppfattningen att stenarna ursprungligen har varit resta på samma ställe.

Exemplet illustrerar att kontextuella faktorer som de realiserade diskurserna är av relevans vid bedömningen av gränsen mellan två snarlika texter. De olika fysiska miljöer som de båda ristningarna i Uppsala och Funbo är placerade i gör det troligt att ristningarna inte har haft samma syfte. Detta innebär inte att stensens placering ska ses som en del av texten utan snarare att den utgör en spatial miljö som bidrar till textens betydelsepotentialer och inom vilken en artefakt kan få status som självständig text. Att de båda ristningarna är olika texter utsluter givetvis inte att det också finns överlappande kontextuella faktorer i de båda. Några av de diskurser som realiseras (t.ex. att Tågn och Gunnar ville hävda sig socialt) eller de praktiker som genomförs (t.ex. att resa en sten till minne av den avlidne Väder) är naturligtvis identiska, men det påverkar inte den generella bilden.

Text eller icke?

De aspekter på runtext som har berörts ovan avsåg gränserna texter emellan och mellan texten och kontexten. Arbetar man med ett textbegrepp som inte mekaniskt betraktar samtliga (och bara) skrivna yttranden som texter, måste man emellertid reda ut ytterligare en typ av gräns, nämligen den mellan text och icke-text.

Problemets praktiska implikationer illustreras kanske bäst med hjälp av Per Ledins (1999) textteoretiska litteraturgenomgång inom ramen för sakprosaprojektet. Där betecknar han – med hänvisning till Jurij Lotman och Kjell Lars Berge – icke-texter som »yttranden som kulturen inte tillskriver värde och mening» (s. 12). Sådana blir alltså enligt honom inte tryckta och bevarade varför de inte kan bli föremål för undersökningar inom projektet Svensk sakprosa. Resonemanget är anpassat för sakprosans speciella villkor och är inte direkt tillämpligt för våra syften, men det fångar ändå kärnan i det verksamhetsorienterade icke-textbegreppet: icke-text är någonting som vid en given tidpunkt och i en given kontext inte svarar mot de krav som ställs på en text.

Enligt Kjell Lars Berge (2002 s. 173 f., jfr även Asdal et al. 2008 s. 44) har texter och icke-texter det gemensamt att de är yttranden. Ett yttrande som inte är en text är primärt kodat, dvs. har endast betydelse inom sin situationskontext. Ett yttrande som också är text är däremot sekundärt kodat, dvs. kräver av läsaren »tilgang til den kulturelt kvalifiserte intensjonaliteten» (Asdal et al. 2008 s. 43) för att han eller hon ska kunna förstå det inom en kulturkon-

text. Textstatusen i ett yttrande är någonting som går att undersöka empiriskt i en textkultur. Det finns nämligen textnormer med vilkas hjälp deltagarna i denna kultur kan avgöra vad som är text och vad som inte är text. Om sådana textnormer är tillräckligt stabila kan de kallas för genrer (s. 44). Denna syn på texter som beroende av textnormer leder per automatik till att samma yttrande kan uppfattas som text i en kontext men som icke-text i en annan. Ett yttrandes status som text är således föremål för ständig omförhandling och övergången från text till icke-text är, liksom texters ändrade skepnad i olika kontexter, ett fenomen som hänger samman med rekontextualiseringsprocesser. Den praktiska följden av detta är givetvis att historisk icke-text, dvs. ett yttrande som i sin ursprungskontext var primärt kodat, ofta är svår att känna igen. Så fort en forskare visar kulturellt motiverat intresse för en icke-text, är den nämligen inte någon icke-text längre. Vi ställs alltså inför något som kan liknas vid Labovs (1972 s. 209) *observer's paradox*: undersökningsobjektet ändrar skepnad under betraktarens öga.

Ett sätt att komma åt historisk icke-text (eller ge en misstänkt icke-text status som text) är att följa Berges genrebegrepp baklänges. Om man kan inordna ett specifikt yttrade i en genre tyder det på att det är sprunget ur en textnorm och således en representant för denna. Ett annat sätt är att bedöma ett yttrandes framgång som text i dess historiska kontext. Som exempel på en historisk icke-text nämns i Asdal et al. 2008 (s. 64–68) hövding Kun-de-kunds tecknade brev till den amerikanska presidenten från mitten av 1800-talet. Där visas att yttrandet, trots att det är intentionellt, kommunikativt och meningsfullt, inte var någon text »fordi ytringen ikke ble akseptert som tekst av den empiriske leseren, presidenten i USA» (s. 68).

När det gäller runinskrifter saknar vi ofta yttrandets funktion i ursprungskontexten, vilket gör en analys av meddelandets framgång som representant för en textuell norm mycket svår. Skåängstenen (se ovan) är ett sådant exempel. Den »text» som möter oss genom dess urnordiska inskrift har flera drag som skulle kunna kvalificera den som icke-text. Den saknar nämligen textuell koherens och finalitet eller med andra ord: den fungerar inte kontextövergripande utan litar i hög grad på att kontexten förblir densamma. Modelläsaren är alltså en person som har samma kunskapsnivå som sändaren av meddelandet. Men det finns ingenting i inskriften som tyder på att den skulle sakna intentionalitet. Detta syns inte minst på det faktum att både runstensresandet i allmänhet och ristandet av namn i nominativ i synnerhet är välkända fenomen under tiden i fråga. Skåänginskriften kan med andra ord föras till en genre och är således representant för en textuell norm. Ett utmärkande drag för denna norm är just

att texten är djupt inbäddad i sin kontext – så till den grad att gränserna är helt utsuddade.

Det är lätt att tänka sig att en så monumental sak som Skåängstenen har accepterats som text i sin samtid. Men hur är det med mindre ambitiösa runinskrifter? I utläggningen om primärt och sekundärt kodade yttranden nämns i Asdal et al. 2008 (s. 48) runpinnarna från Bryggen i Bergen. Dessa ger ofta intryck av att vara nedskrivna i all hast, exempelvis i en krogmiljö, och var därför icke-texter i sin ursprungskontext. Många av dessa meddelanden gör visserligen intryck av att vara spontana meddelanden utan förankring i någon textuell norm. Men det finns också exempel som tyder på att pinnen har nått sin mottagare och att denne har tolkat den som representant för en textnorm.

På den kanske mest citerade vittnesbäraren om Bergens blöta och stökiga medeltida krogmiljö läser vi inskriften 'Gyda säger att du skall gå hem'. Meddelandet är uppenbarligen direkt sprunget ur en situationskontext. Adressaten tilltalas direkt och budskapet har endast relevans här och nu: när hustrun vill ha hem sin make från krogen. Det finns dock aspekter i meddelandet som tyder på att det faktiskt kan handla om en text. På träpinnens baksida finns för det första ytterligare ett budskap med runor, som är skrivet av en annan hand men som tyvärr inte har kunnat tolkas (se Spurkland 1994 s. 78 f.). Mottagaren har alltså med all sannolikhet skrivit ett svar, eller åtminstone försökt sig på detta, och har således på något sätt förhållit sig till brevet. För det andra bär även uppmaningen i sig tecken på att vara, om än spontant tillkommen, så dock förfärdigad i en specifik texttradition. Inskriften är nämligen formulerad som en indirekt fråga och utgör alltså en tolkning av det Gyda faktiskt har sagt. Enligt den systemisk-funktionella grammatiken är satsen en interpersonell grammatisk metafor: en uppmaning, uttryckt med påståendets lexikogrammatik. För det tredje är föremålet inte alls ensamt i sitt slag, utan ett i raden av många liknande föremål som har hittats vid arkeologiska utgrävningar i Bergen (se Spurkland a.a.).

Givetvis kvarstår frågan om Bergenmaterialet i allmänhet – eller en här behandlad pinne i synnerhet – motsvarade en textnorm som sträckte sig utanför situationskontexten. Ett negativt svar på detta framstår dock inte alls som självklart. Det är tvärtom fullt möjligt att Gydas pinne faktiskt uppfattades som en text av hennes man som mottog brevet. Exemplet visar, om inte annat, att det är mycket svårt att uttala sig om historiska textuella normer, även när det gäller de förhållandevis säkert situerade medeltida föremålen från Bergen.

Sammanfattning

Den urnordiska ristningen på Skåängstenen får här representera en textkultur, i vilken språklig explicititet inte tycks ha varit eftersträvansvärd. Tvärtom är objekt som Skåängstenen texter där läsaren förväntas ta hänsyn till faktorer som kontext, föremål och paraskrift i sin tolkning. Ristningen på Skåängstenen har här också valts som studieobjekt eftersom den ger en inblick i en historisk rekontextualiseringsprocess. Den urnordiska inskriften återanvändes nämligen under senvikingatiden som en del av en ny ristning. Skåängstenen är alltså prydd med minst två texter, en urnordisk och en vikingatida, av vilken den urnordiska är en del. Den urnordiska texten kan betraktas som vidgad ganska långt utanför ristningsspåren på stenen. I synnerhet objektet i sig, i detta fall stenen, är en semiotisk resurs som direkt inverkar på tolkarens förståelse av inskriften. Däremot finns det ingen omedelbar anledning att betrakta den vikingatida texten som någonting mer än ristningslinjerna och möjligen själva objektet. Givetvis betyder det inte att diskurser och praktiker är ovidkommande vid tolkningen av texten utan snarare att deras medverkan i betydelskapandet inte är lika oumbärlig som i den urnordiska textens fall.

Diskursernas möjliga roll i vikingatida runstenstexter diskuteras med hjälp av de båda ristningarna U 937 och U 991 i respektive strax utanför Uppsala. De båda stenarna har förmodligen haft olika syften och realiserar olika diskurser och praktiker. Därför ska de helst betraktas som två olika texter, trots att inskrifterna på dem är identiska och dessutom direkt syftar på varandra. Det innebär inte att diskurserna i detta fall ska anses vara en del av texterna, utan snarare att de förra kan vara en utslagsgivande faktor när det gäller att dra en gräns mellan två snarlika texter.

Svårigheterna med att bestämma om ett historiskt yttrande är en icke-text visades slutligen med en bergensisk hustrus bryska meddelande till sin man att återvända från krogen. Kjell Lars Berges definition av icke-texter är visserligen rimlig och användbar, men kan vara svår att tillämpa på en historisk kommunikationssituation eftersom den förutsätter att man vet hur deltagarna har förhållit sig till yttrandet. Visst kan det finnas icke-texter bland våra kända runinskrifter, men den metodiska utgångspunkten borde vara att allting är text eller åtminstone, med Berges (2002 s. 173) ord, »potential text», alltså ett försök att åstadkomma en text enligt en viss kulturell norm.

Av samma skäl är det också tveksamt att hålla sig till en helt funktionell textdefinition i historiska sammanhang. Källmaterialet utgörs ju ändå inte av interaktioner, praktiker eller diskurser utan av textbärare (artefakter) i form av t.ex.

en ristad sten. Det torde ha framgått tydligt att texten blir tøjbar åt olika håll om man ser den som interaktionellt konstruerad vid tillfället för läsningen. Avgörandet om textens dimension eller dess status som eventuell icke-text måste fällas i varje enskilt fall och som ett resultat av en semiotisk analys. Insikten att texter är potentiellt föränderliga tvingar dessutom historikern att ta med sin egen situation i beräkningarna. Att forska om historisk text är nämligen samtidigt att rekontextualisera historisk text, att läsa den med sina egna moderna ögon.

Runtexter är historiska efterlämningar som bär med sig aspekter av den verklighet de är en produkt av. Med en noggrann analys av det semiotiska rummet och rekonstruerbara kontexter kan vi därför få ledtrådar om några av de diskurser, praktiker och interaktioner som en gång i tiden har gjorts till en del av texten. Texten i sin helhet kan på så sätt avslöja mer om den svunna tidens verklighet än den språkliga eller konstvetenskapliga tolkningen ensam.

Litteratur

- Asdal, Kristin, Berge, Kjell Lars, Gammelgaard, Karen, Gundersen, Trygve Riiser, Jordheim, Helge, Rem, Tore & Tønnesson, Johan L., 2008: *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Axelson, Jan, 1993: *Mellansvenska runristare. förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. (Runrön 5.)* Uppsala.
- Barnes, Michael P., 1998: *The Transitional Inscriptions. I: Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*, red. av Klaus Düwel. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15.) Berlin & New York: De Gruyter. S. 448–461.
- Berge, Kjell Lars, 2002: *From utterance to text, again. Theoretical reflections on the notion of »text« based on empirical studies of writing in different contexts. I: The semiotics of writing: Transdisciplinary perspectives on the technology of writing*, red. av Patrick Coppock. (Semiotic and Cognitive Studies 10.) Turnhout: Brepols. S. 157–182.
- Bianchi, Marco, 2010: *Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland. (Runrön 20.)* Uppsala.
- Björkqvall, Anders & Karlsson, Anna-Malin, 2011: *The materiality of discourses and the semiotics of materials: A social perspective on the meaning potentials of written texts and furniture. I: Semiotica 187*. S. 141–165.
- DR = Danmarks runeindskrifter, ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirking av Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. *Text. – Atlas. – Registre*. København: Ejnar Mungsgaards Forlag. 1941–42.
- DR + nummer = (Run)ristning publicerad i DR.

- Ett vidgat textbegrepp, red. av Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson. (TeFa 46.) Uppsala: Uppsala universitet. 2007.
- Fischer, Svante, 2005: Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800 AD). (AUN 33.) Uppsala.
- Glauser, Jürg, 2000: Marginalien des Sagatextes. Zu den Rändern von Texten in der mittelalterlichen Literatur Islands. I: Den fornnordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning, red. av Kristinn Jóhannesson, Karl G. Johansson & Lars Lönnroth. (Gothenburg Old Norse Studies 2). Göteborg. S. 136–157.
- Graf, Martin Hannes, 2010: Paraschriftliche Zeichen in südgermanischen Runeninschriften. Studien zur Schriftkultur des kontinentalgermanischen Runenhorizonts. (Medienwandel – Medienwechsel – Medienwissen 12.) Zürich: Chronos.
- Graf, Martin Hannes, 2011: Schrift, Sprache und was dazwischen liegt. Zur Materialität epigraphischer Schriftlichkeit der ältesten Runeninschriften. I: Language and Literacy in Early Scandinavia and beyond, ed. by Michael Schulte & Robert Nedoma. (Nowele 62/63.). Odense: University Press of Southern Denmark. S. 213–247.
- Gräslund, Anne-Sofie, 2012: Recension av Oehrl 2011. I: Futhark 2 (2011). S. 239–242.
- Gunder, Anna, 2007: Textuell verklighet. Om text och hypertext. I: Ett vidgat textbegrepp, red. av Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson. (TeFa 46.) Uppsala: Uppsala universitet. S. 74–81.
- Gustavson, Helmer, 1986: Runstenarnas Uppsala. I: Från Östra Aros till Uppsala. En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala. (Uppsala stads historia VII.) Uppsala. S. 10–34.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2004: An Introduction to Functional Grammar. Third edition. London: Arnold.
- Karlsson, Anna-Malin, 2007: Multimodalitet, multisekventialitet, interaktion och situation. Några sätt att tala om »vidgade texter». I: Ett vidgat textbegrepp, red. av Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson. (TeFa 46.) Uppsala: Uppsala universitet. S. 20–26.
- Karlsson, Anna-Malin, 2010: I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter *gör* (och för *hur* de gör det). I: Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk, red. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lund. S. 162–174.
- Krause, Wolfgang, 1966: Die Runeninschriften im älteren Futhark 1–2. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. 3. Folge 65.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2001: Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication. London: Arnold.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2006: Reading Images. The Grammar of Visual Design. Second Edition. London & New York: Routledge.
- Källström, Magnus, 2009: Från Göksten till Berga. I: Hugget i sten för evigheten, red. av Kerstin Cassel. Nyköping. S. 37–55.
- Labov, William, 1972: Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Ledin, Per, 1999: *Texter och textslag. En teoretisk diskussion.* (Svensk sakprosa 27.) Lund.
- Moltke, Erik, 1985: *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere.* Copenhagen: The National Museum of Denmark.
- Oehrl, Sigmund, 2011: *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen.* (Ergänzungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 72.) Berlin & New York: De Gruyter.
- Page, R.I., 1987: *Runes. (Reading the past.)* London: British Museum Publications.
- Peterson, Lena, 1997: *Tolkaren och texten, texten och tolkaren. I: Runor och ABC: Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995, red. av Staffan Nyström.* (Sällskapet Runica et Mediævalia Opuscula 4.) S. 141–148.
- du Rietz, Rolf E., 2008: *Textbegreppet än en gång. I: Arkiv för nordisk filologi 123.* S. 157–167.
- Spurkland, Terje, 1994: *»Gyda säger att du skall gå hem!»: Runor i medeltidens vardag. I: Runmärkt: Från brev till klotter. Runorna under medeltiden. Red. av Solbritt Benneth, Jonas Ferenius, Helmer Gustavson & Marit Åhlén.* Stockholm: Carlssons. S. 75–81.
- Spurkland, Terje, 2012: *Runesteiner som multimodale tekster. I: Futhark 2 (2011).* S. 227–237.
- SRI = Sveriges runinskrifter, utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1–. Stockholm. 1900 ff.
- Stille, Per, 1999: *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering.* (Runrön 13.) Uppsala.
- Stille, Per, 2006: *På vilka sätt kan runinskrifter höra samman? I: Runesten, magt og mindesmærker: Tværfagligt symposium på Askov Højskole 3.–5. oktober 2002. (hikuin 32.)* Højbjerg: Forlaget Hikuin. S. 23–30.
- Sö + nummer = (Run)ristning från Södermanland publicerad i SRI 3.
- U + nummer = (Run)ristning från Uppland publicerad i SRI 6–9
- Wehner, Richard, 1981: *Svenska runor vittnar: Svenska runstenars vittnesbörd om landets äldsta missionshistoria.* Stockholm: Ansgariusförlaget.
- Wendt, Bo-A., 2006: *En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet. I: Arkiv för nordisk filologi 121.* S. 253–274.
- Wessén, Elias, 1952: *Det svenska runverket. Ett 350-årsminne. I: Fornvännen 47.* S. 193–210.
- Åhlén, Marit, 2010: *Runstenar i Uppsala län berättar.* Uppsala: Upplandsmuseet.

Texthistoria – vad är det?

Av BO-A. WENDT

Abstract

Wendt, Bo-A., bo.wendt@nordlund.lu.se, Associate Professor in Scandinavian Languages, Centre of Languages and Literature, Lund University, Sweden: “What is textual history?” *Språk och stil* 22:1, 2012, pp. 53–66.

The notion ‘textual history’ (Sw. *texthistoria*) has often been used in a narrow philological sense denoting the history of the editions of a single work. Nowadays, at least in the Nordic languages, the notion can also be used in other connections, not the least within discourse analysis. The article shows that textual history theoretically could be understood in any of the following ways: 1) the history of text(s) as language in use, whether concerning the text-linguistic resources as such or a specific category of texts or – as often within philology – just one work in its different editions, 2) the external history of the production and use of text(s) as language in use (e.g. literacy), 3) the history of texts as external events (e.g. historical discourse analysis), and 4) the external history of text production and reception (especially the traditional history of literature). The diverse meanings of the notion ‘textual history’ make it less readily understandable and thus difficult to use. It is, however, suggested that perhaps the most expedient usage is that of type 3: ‘history of texts as external events’, though then in obvious contrast to the widespread philological one within type 1. Textual history would therefore also be something more than merely (a part of) language history; it is a research field in its own right.

Keywords: text, textual history, text linguistics, language use, philology, literacy, discourse analysis.

Beteckningen *texthistoria* har på svenska – liksom *textgeschichte* på tyska och *textual history* på engelska – länge haft en jämförelsevis väletablerad och välavgränsad textfilologisk användning, med ett mycket snävt betydelseomfång avseende ett enda textverks versionshistoria. På senare år har den emellertid, åtminstone i Norden, börjat förekomma också i helt andra sammanhang, framför allt inom mer eller mindre diskursanalytisk textforskning. Så dyker den upp som antologititel på norska (Berge 2002) inom ett av de stora nordiska sakprosjekten från tiden kring århundradeskiftet. Benämningen ligger helt visst

Jag vill tacka detta temanummers båda redaktörer liksom en för mig okänd granskare av detta mitt bidrag för deras många goda synpunkter som på avgörande sätt har hjälpt mig att få bättre styrsel på framställningen.

nära till hands när denna i nutiden så starka forskningsriktning – allt oftare, som det verkar – intresserar sig för också äldre tidsskeden. Ännu har vi likväl inte, trots nyssnämnda boktitel, sett någon mer programmatisk precisering av begreppet inom diskursanalysen. Denna artikel är inte tänkt att tillhandahålla en sådan av det teorispecifika slaget, utan snarare en principiell begreppsutredning av vad texthistoria över huvud taget skulle kunna vara för något. Den kan ses som ett förstudium för tänkbara, närmare preciseringar. Om man skall välja etiketten *texthistoria* för sin egen forskningsansats, är det ju rimligt att man dessförinnan gör sig medveten om vad annat som denna etikett skulle kunna avse. Följande begreppsutredning är helt enkelt ägnad att förutsättningslöst pröva detta, genom att identifiera och diskutera de forskningsfält som skulle kunna vara texthistoria. Däremot är den alltså inte tänkt att tillhandahålla teoretisk fördjupning av dessa olika fält vart för sig – i all synnerhet som de inte bara är sinsemellan högst olikartade utan dessutom så pass vida att de vart och ett rymmer olikartade teoretiska ansatser.

Genomgången är som sagt förutsättningslös och vill inte framhålla något av de urskilda forskningsfälten på bekostnad av något annat. Det skall likväl sägas att jag skriver med en uttalat språkvetenskaplig infallsvinkel och endast avser att fördjupa beskrivningen av de tänkbara innebörder av *texthistoria* som har relevans för en sådan. Det skall inledningsvis också sägas att jag själv, i egna forskningspreferenser men framför allt terminologiskt, bekänner mig till ett inskränkt textbegrepp (jfr Wendt 2006, 2009). Detta innebär inte att jag menar att utvidgade textbegrepp (jfr Karlsson 2007) skulle sakna språkvetenskapligt intresse. Dock avser jag här med ordet *text* en rent språklig enhet, närmare bestämt (en individuell helhet av) sammanhängande språkbruk, och ingenting därutöver. Det innebär å andra sidan inte att jag i det följande kommer att bortse från innebörder av *texthistoria* som till äventyrs inte skulle rymmas inom ramen för min mer inskränkta förståelse av vad förleden betecknar.

Artikeln rubrik skall följaktligen i första hand läsas som rubriken på det närmast följande avsnittet: vad skulle – utan alla förutfattade meningar – texthistoria kunna vara? I ett därpå följande avsnitt 2 dryftas förhållandet mellan begreppet språkhistoria och de olika huvudtyper av texthistoria som urskilts i föregående avsnitt. I ett avslutande avsnitt 3 omformulerar jag likväl grundfrågan och prövar ett möjligt svar på vad texthistoria skulle kunna inskränkas till att vara; om vi föreställer oss ett fortsatt ökande intresse för en historisk vinkling av den nutida textforskningen, skulle givetvis ett sådant mer avgränsat och enhetligare begrepp vara önskvärt.

1. Vad skulle *texthistoria* kunna vara?

Som alla sammansättningar är innebörden av *texthistoria* avhängig både de ingående ledens betydelse var för sig och deras inbördes betydelserelation. För att börja med det senare kan sammansättningen grovt sett tänkas avse antingen 'text(er)s egen historia' eller 'den mänskliga tillvarons yttre historia med avseende på text(er)' (det vill säga snarast detsamma som 'textproduktionens och -användningens historia'). Ett par grundläggande tvetydigheter är förknippade med senareledet *historia*. Dels kan det ju avse både det historiska förloppet och det vetenskapliga utforskandet därav, men detta kan vi lämna oavgjort, eftersom ordet också i vetenskapliga sammanhang inte så sällan kan tillåtas oscilera mellan de två betydelserna (som i en titel som *Svensk historia*). Dels kan en historisk undersökning inom språkvetenskapen avse inte bara en diakron beskrivning utan också en synkron av ett enskilt äldre tillstånd. Så sett är alltså en undersökning av en enda version av ett enda äldre textverk en texthistorisk insats. I princip innebär detta att varje beskrivning av en text med tiden blir likvärdig med texthistoria; en synkron beskrivning av en samtida text utförd vid tidpunkt A kan ju inte sägas principiellt skilja sig särskilt mycket från en av en annan text från tidpunkt A utförd vid en senare tidpunkt B.¹ Emellertid lämnar jag denna problematisering utanför det vidare resonemanget, liksom i övrigt all annan teoretisk-metodisk diskussion av det vetenskapliga historiebegreppet som kunde vara möjlig.

Jag vill i stället fastslå två väsentligt olika kunskapsintressen med avseende på själva texten. Dessa faller ut av textens dubbla ansikte – in mot språket och ut mot världen; det är genom texter som språket möter världen och världen språket. Texten är den översta nivån i ett språkbygge – en manifestation av språkets lägre strukturella nivåer i fullbordad samverkan (och därmed den enda autentiska dokumentationen vi har av dessa). Samtidigt syftar texter till att förmedla ett verklighetsförankrat innehåll och utgör därmed tillika händelser bland andra händelser i världen och dessutom den viktigaste dokumentationen av de flesta icke-språkliga sådana – genom »at virkeligheten i stor grad er tekstliggjort» (Asdal m.fl. 2008 s. 112). Därmed uppstår en skillnad mellan huruvida man är intresserad av text(er) som språkbruk eller av texter som språkhändelser, det vill säga händelser som uppstår genom att språket tas i bruk i en given situation.² Samman-

¹ När Kristin Asdal m.fl. (2008 s. 10) säger att »[a]lle tekster er historiske» är detta förstås menat på litet annat vis, att de alla är »uunngæelige bærere av sine egne historiske øyeblikk, innskrevet i et eget mangfold av historiske og temporale forløp».

² Oftast möter benämningen *skrifthändelse*, men eftersom texter också kan vara talade är *språkhändelse* mer heltäckande. I historiska sammanhang är det dock givetvis i praktiken nästan bara skrift-händelser som kan undersökas.

ställt med de två sätt på vilka för- och efterled kan förhålla sig till varandra skulle detta ge upphov till fyra huvudtyper av kunskapsintressen, enligt figur 1.

	Text(er)s egen historia	Yttre historia med avseende på text(er)
Text(er) som språkbruk	<i>Huvudtyp 1</i>	<i>Huvudtyp 2</i>
Texter som språkhändelser	<i>Huvudtyp 3</i>	<i>Huvudtyp 4</i>

Figur 1. Kunskapsintressen för (det som kunde kallas) texthistoria.

Sammansättningens förled *text-* kan stå för text i dividuativ mening (som en delbar mängd), för *en* text (= ett givet textverk) eller för (en större eller mindre kategori med) texter. I alla fallen har texten förstås både en form- och en innehållssida, men det är bara i individuativ användning (de två sista fallen) som vi kan tala om språkhändelser, själva förutsättningen för de kunskapsintressen som alltså kännetecknar huvudtyp 3 och 4. Innehållssidan som sådan kan också vara väsentlig för huvudtyp 2 och 1. Den senare är den enda där textens rent språkliga särdrag kan vara ensamt föremål för undersökningen, likaväl som innehållet ensamt skulle kunna vara det. I så fall handlar det dock inte om språkvetenskap utan om ren innehållsanalys (till exempel litterär sådan). Något annat än språkvetenskap utgör också hela huvudtyp 4, åtminstone utövad i sin egen rätt. Den kommer därför inte, såsom huvudtyperna 1–3, att ägnas något eget delavsnitt i det följande. I typ 4 gäller kunskapsintresset enkelt uttryckt vilka texter med vilket innehåll och budskap som tillkommit, använts och haft genomslagskraft (under en given tid). I fråga om skönlitterära textverk blir detta rätt och slätt yttre litteraturhistoria. I övrigt närmar vi oss ren realhistoria; i den historiska beskrivningen av till exempel reformationen kan skrivandet, spridningen och läsandet av de otaliga stridsskrifterna liksom av de nya bibelöversättningarna te sig som lika centrala händelser som mer handgripliga sådana.

Innan var och en av de tre huvudtyperna 1–3 granskas, vill jag peka på en allmän tvetydighet i fråga om vad den utforskade storheten *text* egentligen innefattar. Det är möjligt att här avse textnivån som sådan och för sig, skild från de lägre nivåerna och egenskaper hos dessa. I mycken textforskning tas det däremot för givet att en analys av en text också innefattar alla de däri ingående lägre nivåernas språkdrag; i beskrivningen ingår då också det som kännetecknar meningarna, orden och stavningen (eller uttalet) i den – helt enkelt allt språkbruk inom textens

ram (låt vara att somligt har större stilistisk, eller retorisk eller diskursanalytisk och så vidare, bärighet än annat). Den som undersöker syntax som sådan bortser mestadels från meningarnas ordval och stavning, den som undersöker ordval som sådant bortser mestadels från ordens stavning och syntaktiska ställning – men den som undersöker texter som sådana bortser nästan aldrig från ordval och meningsbyggnad (däremot inte så sällan från textlingvistiska förhållanden, särskilt om kunskapsintresset är av huvudtyp 1). Detta sammanhänger med textnivåns grundläggande särställning enligt ovan: att texten utgör den självständiga enhet varigenom språket (från uttal/stavning till textstruktur) finner sin förankring i verkligheten. Att till exempel text A har negationen *icke* och långa, hypotaktiska meningar och text B negationen *inte* och korta, parataktiska meningar blir därmed av intresse också i värderingen av dessa texter som helheter (både som språkbruk och språkhändelser) på ett sätt som inte alls gäller för till exempel en skillnad i valet av negationsadverb mellan bisatserna inom en och samma text i värderingen av dessa bisatser som syntagmer.

1.1 Textens egen historia som språkbruk (huvudtyp 1)

Eftersom kunskapsintresset inom huvudtyp 1 avser språket i sin egen rätt, blir det här helt avgörande vad det är för text vars språk vi undersöker. Därmed sönderfaller texthistoria i tre helt olika forskningsfält på grundval av om den gäller språkets textnivå som sådan, en textkategori eller ett enskilt textverk. Dessa behandlas därför i var sitt eget underavsnitt nedan. Att kunskapsintresset gäller språket som sådant innebär emellertid inte att dessa undersökningar inte kan rymma inslag av yttre historieskrivning, men det utomspråkliga utgör i så fall enbart en mer perifer (tolknings)ram för de inomspråkliga rönen. Ju mer de utomspråkliga rönen framträder som resultat i egen rätt och de inomspråkliga som enbart medel för att uppnå de förra, desto tydligare förskjuts kunskapsintresset över till huvudtyp 3.

a) Textnivåns historia

Prototypisk forskningsfråga: Hur ser språkets textnivå ut under tid A?

Texthistoria skulle – i parallellitet med ljudhistoria, ord(bildnings)historia och syntaxhistoria, alla väletablerade grenar av den systeminriktade språkhistorien – helt enkelt kunna vara historisk utforskning av språkets textnivå, det som

också kunde kallas *historisk textlingvistik*. Det må vara att den rena textlingvistiken över huvud taget, efter inledande entusiasm på 1970-talet, inte längre har så mycket luft under vingarna, sedan de storslagna planerna på en textgrammatik lika välstrukturerad som satsgrammatiken inte alls föll ut som det var tänkt. Det är också möjligt att textstrukturella principer är jämförelsevis mycket mindre föränderliga över tid än de på språkets lägre nivåer. (Jfr till exempel Werlich 1975 s. 39 ff., där de texttypologiska strukturerna hänförs till universella drag hos det mänskliga tänkandet.) Vi kan anta att de systembeskrivande insikter som en sådan texthistoria skulle kunna ge näppeligen vore mödan värda. Ändå bör det faktiska språkbruket på grundval av dessa fasta textlingvistiska potentialer rimligen ha kunnat växla. Till exempel kan – eller rentav bör – det ha växlat från tid till annan vilka textbindningsstrategier som särskilt omhuldades. För att säga något om sådana växlande styrkeförhållanden skulle man emellertid behöva säkerställa att var tids genreuppsättning inte påverkar utfallet. Helt visst skulle detta i många fall bli besvärligt, och det vore tveklöst lättare att välja en enda textkategori att undersöka enligt eller i kombination med (b) som nu följer.

b) Enskilda textkategoriers språkliga historia

Prototypisk forskningsfråga: Hur har språket i textkategori A förändrats?

Om typ (a) framstår som endast ett hypotetiskt (och måhända svårbearbetat) forskningsfält, är texthistoria förstått som enskilda textkategoriers historia ett sedan länge väl utforskat område. (*Kategori* tas här som en storhet helt öppen för olika slags avgränsningar, där en kategori kan omfatta delmängder av andra som avgränsats annorlunda.) Åtminstone i sina äldre delar har denna forskning i stället gärna kallats för *stilhistoria* (så i det tidiga syntesverket Holm 1967). Enstaka användningar av benämningen *texthistoria* förekommer likväl – så i undertiteln till Gunnarsson 2005: »tre seklers medicinsk texthistoria», men här vetter också undersökningen klart åt huvudtyp 3. De äldsta stilhistoriska undersökningarna lösgjorde sig snarast ur ljud- och böjningshistoriska textstudier där genomgången av den ena äldre texten efter den andra fick lämna bidrag till det stora systembygget (jfr Loman 1993 s. 18 f.). Ett typiskt exempel är Gustafsson 1950 om Hemming Gadhs brev. Trots en utförlig analys av bakomliggande uttalsförhållanden är fokus här ändå textkategorin i sig och undersökningen till sin natur därför primärt texthistorisk och inte som fordom rent ljudhistorisk. Fastän förankrad i en teoretiskt yngre, strukturalistisk beskrivningsram rör sig Diderichsen 1941 om Skånelagens meningsbyggnad på snarlikt vis mellan systemorientering och textorientering.

Det förtjänar att påpekas att också vissa senare undersökningar har en tydlig tendens att i praktiken uppfatta text tämligen dividuativt; när kategorin av textverk väl urskilts, har man inte sällan tagit sig an texten därinom som massa och inte som olika textindivider. (Jfr också kritiken av detta i Ledin 1995 s. 18.) Detta följer rätt naturligt av kunskapsintresset: texten som språkbruk sett utifrån och inåt, inte som en språkhändelse sedd inifrån och utåt (huvudtyp 3). Om textkategorin i sådana här fall uppfattas alltför dividuativt och kanhända därtill inte är entydigt avgränsad, blir undersökningen snarast till exempelvis lexikal språkbrukshistoria (om det är ordval det handlar om) och kan inte gärna kallas texthistoria över huvud taget. Om undersökningen har ett generellt intresse för språkbruket måste den avse textnivån ensam, enligt typ (a) ovan, för att med verklig rätt kunna kallas texthistoria. Om man i stället studerar språkdrag på de lägre nivåerna, måste detta göras i förhållande till specifika texter, där dessa är själva den överordnade infallsvinkeln, för att det alls skall vara tal om texthistoria.

Att i stort sett all språkbrukshistoria har texter som sitt material gör den inte automatiskt till texthistoria (jfr Svensson 2005 s. 69 f.). En undersökning av lågtyska lånord på 1500-talet grundad på bland annat tidens bibelöversättningar är lexikalt språkbrukshistorisk, medan en undersökning av 1500-talets bibelöversättningar med avseende på deras bruk av lågtyska lånord är eller åtminstone kan vara texthistorisk – om forskaren avser att ur detta bruk utvinna insikter om just bibelöversättningarna. Naturligtvis kan man ofta tveka om vad som är vad. Om forskaren låter 1500-talsspråket företrädas endast av bibelöversättningarna i sin lånordsundersökning, är det inte alltid uppenbart vilket som är överordnat det andra; avser undersökningen i första hand lånordsförekomst (språkbrukshistoria), i detta fall belagd med bibeltext, eller i första hand bibeltext (texthistoria), i detta fall bedömd utifrån lånordsförekomsten? (Jfr Diderichsen 1941, där syntaxhistoria och texthistoria möts.)

c) Ett enskilt textverks språkliga historia

Prototypisk forskningsfråga: Vilka förändringar har textverk A undergått?

Om *texthistoria* inte så ofta används med syftning på forskningsfältet (b), hittar vi i stället ordets mest etablerade användning i forskning om ett enda specifikt textverks historia med avseende på dess trädning.³ Varje textverk har sin egen

³ Det är denna användning som anges som grundbetydelse i SAOB (sp. T 955): »(framställning om) en texts historia» (med äldsta belägg från 1945). Därutöver heter det »äv. om vetenskap som

texthistoria, vanligtvis strukturerad i olika textvittnen – med början i det ursprungligaste, upphovsmannens original, utifrån vilket historien sedan skrivs i termer av avskriftsfel (eller tryckfel), bearbetning, översättning med mera. Detta övergår gärna i rent yttre historia, huvudtyp 3 – av vem, var, när, hur, varför? Även denna textverkens inre historia har sitt egenvärde, framför allt inom traditionell textfilologi i dess jakt på just det ursprungliga textvittnet. En litet annan typ av texthistoriska undersökningar hör också hit, nämligen fall där den utomspråkliga texthistorien är given på förhand och det i stället gäller att karaktärisera skillnaderna mellan olika versioner av ett textverk. Sådana kartläggningar förekommer både inom en mer eller mindre uttalat (ny)filologisk ram och inom helt andra forskningstraditioner. I det senare fallet lyser benämningen *texthistoria* vanligtvis med sin frånvaro; det kan till exempel röra sig om översättningsvetenskap eller om kvantitativt stilistisk forskning av det slag som metodiskt annars gärna återfinns inom typ (b). Ett prydligt exempel på hur (delvis) en och samma empiri kan vara lika intressant på ömse håll utgör de till svenska återöversatta heliga Birgittas uppenbarelser, som undersökts med de båda sistnämnda angreppssätten i Wollin 1981 respektive 1983 och med en filologisk inramning i Lindell 2000.

1.2 Yttre historia med avseende på text(er) som språkbruk (huvudtyp 2)

Prototypisk forskningsfråga: Hur tillkom och användes text(er) under tid A?

Som ett helt annat forskningsfält framträder utforskningen av textbrukets yttre historia. Detta kan närma sig det som har kallats *kommunikationshistoria* (så till exempel i titeln till Svensson 1988). De enskilda empiriska rönen – tekniska, demografiska, politiska, ekonomiska och sociala – hämtas i huvudsak från andra historiska vetenskaper, men syntesen av dessa satta i förhållande till textproduktion och textanvändning blir ändå en språkvetenskaplig angelägenhet. Närmare själva texten kommer vanligtvis de beskrivningar som görs inom den internationellt livaktiga forskningen om skriftbruk (eng. *literacy*). Här studeras både skrivande och läsande (med övergripande synteser för hela västerlandets historia som Lyons 2009). En annan deltyp utgör studier av genresystemets (eller de varandra avlösande genresystemens) historia – gärna med åt-

behandlar texters historia», en betydelse vari man snarast skall läsa in någondera av typerna 2–4, eftersom det språkprov man belägger betydelsen med sätter ordet i motsatsställning till *språkhistoria* – se härom också i avsnitt 3 nedan.

minstone en fot kvar i typ 1b när det kommer till rent språkliga genrekriterier. Inom den sistnämnda inriktningen hamnar sökarljuset naturligt på text i individuativ mening; också inom de andra inriktningarna av denna huvudtyp kan det handla om omständigheter kring och villkor för hur (olika slags) texter har tillkommit, spridits och använts – men lika gärna om text i allmänhet, särskilt inom skriftbruksforskningen.

1.3 Texters egen historia som språkhändelser (huvudtyp 3)

Prototypisk forskningsfråga: Vad säger text(kategori) A om det sammanhang den tillkom eller användes i?

Precis som typ 1c har huvudtyp 3 urgammal hemortsrätt inom traditionell filologi (se Adamson & Ayres-Bennett 2011 om filologi i språkvetenskapens historia). Även utforskningen av den inre (språkliga) texthistorien, enligt 1c, utgör ofta bara ett medel för att klarlägga den yttre texthistorien, språkhändelsens art. Inom nyfilologi använder man sålunda de olika textvittnenas inre, språkliga skillnader för att komma åt vilken funktionell ställning dessa textvittnen har haft i var sina yttre sammanhang.

Med framväxten av moderna retorikanalytiska och inte minst diskursanalytiska metodgrepp har det under de senaste två årtiondena utvecklats ett självklart fokus på texthelheter och på dessa som språkhändelser – detta utifrån delvis andra forskningsfrågor men framför allt med intresse för helt andra texter än inom filologin. Det handlar likafullt om i grunden samma kunskapsintresse: texten som en del av och inte sällan, särskilt inom diskursanalysen, en nyckel till den mänskliga tillvarons historia. Vetenskapshistoriskt har dessa nya forskningsriktningar ingalunda vuxit fram ur filologin utan – i den mån de alls utvecklats inom språkvetenskapen – närmast ur typ 1b genom en gradvis tilltagande förskjutning av kunskapsintresset bort från texten som (bara) språkbruk. I sina huvudfåror är de nya forskningsriktningarna huvudsakligen upptagna av nutidens texter, men när de understundom ändå tar sig an historisk forskning kan just benämningen *texthistoria* emellanåt förekomma, dock utan särskilt explicit precisering. Termen återfinns, om än mest i förbigående, inom ramen för två av de starkaste utflödena av detta kunskapsintresse i Norden och rentav internationellt på senare år: det stora, tvärvetenskapliga svenska sakprosaprojektet och det yngre av de två norska. Det förras föremål sammanfattas i Svensson 2005 (s. 63) som »de senaste 250 årens svenska texthistoria», och ordet dyker också upp i inledningen till projektets teoretiska avrapportering i Englund &

Ledin 2003 (s. 14, 27). Mer framträdande är benämningen i det teoretiskt präglade norska projektet såtillvida att en av dess skrifter som jag redan nämnt bär titeln *Teksthistorie* (Berge 2002). Det stannar emellertid vid en opreciserat deskriptiv användning (förvisso naturligt i en boktitel), och benämningen diskuteras sedan inte inne i boken och etableras därmed inte heller som en uttryckligt avgränsad – och avgränsande – etikett.

2. Är texthistoria språkhistoria?

Man skulle kunna frestas att utifrån figur 1 ovan göra det enkelt för sig och säga att endast kunskapsintressen av huvudtyp 1 avser textens språk i sig och att endast texthistoria av det slaget därför är språkhistoria. Då skulle man emellertid samtidigt hävda att endast det vi brukar kalla inre språkhistoria (historisk lingvistik) är språkhistoria. Som redan behovet av kvalificerande attribut visar, är dock yttre språkhistoria en lika viktig som allmänt erkänd del av den språkliga historieskrivningen. I Sverige har den visserligen inte haft en lika framträdande ställning i de större syntesverken som i Norge – med dess språkstrider som den yngre språkhistoriens viktigaste drivkraft – eller Danmark, där Skautrup 1944–1968 lägger största vikt vid textproduktionen som ram för språkhistorien (jfr Loman 1993 s. 29). Till denna yttre språkhistoria lämnar just undersökningar av huvudtyperna 2–4 ytterst värdefulla bidrag. Den springande punkten är därvidlag huruvida de utomspråkliga rön de bidrar med är avsedda att kasta ljus över det inomspråkliga – då hör de till den yttre språkhistorien – eller tvärtom endast över det yttre sammanhang som texterna är en del av. Drivet som längst skulle det sistnämnda rentav kunna innebära att själva texten glider bort helt ur undersökningens huvudfokus och att *texthistoria* i detta sammanhang skulle komma att betyda 'realhistoria sedd genom dess texter'. Då har man förstås kommit långt ifrån språkhistorien.

Inom huvudtyp 1 men också 3 kan språkhistoriens gräns överskridas aningen genom att innehållet blir viktigare än språket eller genom att man med *text*, som så ofta numera, menar något mer än språkburen sådan. När textens innehållssida i dagens retoriska eller än oftare diskursanalytiska textforskning – i friläggandet av argument, konstruerade identiteter, förtäckta budskap med mera – gärna ägnas stor uppmärksamhet, blir textens språk inte så sällan bara en sidoaspekt, om ens det. Det är lätt att instämma i Jan Svenssons (2005 s. 64) ord:

Då fokus ligger på frågan vad texter åstadkommer glider intresset lätt iväg från det som i snäv mening är språkvetenskapligt, och det är ingen tillfällighet att sociologer och historiker har intresserat sig för diskursanalys. De vetenskapsteoretiska och vetenskapssociologiska implikationerna av detta är nog så intressanta. Disciplinränsar utmanas och frågor om vetenskaplighet sätts på sin spets.

Handlar det ännu företrädesvis om sätten att strukturera innehållet på, har analysen åtminstone en fot kvar i formen och därmed väl också i språkhistorien, om än vid dess allra yttersta landamären. Annorlunda om analysen gäller innehållet, vare sig den nu görs med bibehållet intresse för bara texten som sådan (typ 1) eller som en länk till den textexterna historien (typ 3). Förvisso är rågången mellan vad som är analys av språket och vad som är analys av innehållet ibland svår att urskilja, men det föreligger likafullt en grundläggande väsensskillnad – entydig nog på ömse sidor om gräzonen.

När man i sin formanlys å andra sidan utvidgar textbegreppet – semiotiskt enligt typologin i Karlsson 2007 (särskilt s. 21) – till visuella och materiella drag hos textbäaren, överskrider man också gränsen för vad som är språkhistoria. Yttre språkhistoria handlar visserligen om hur förhållanden utanför språket inverkar på detta. Många förespråkare av ett utvidgat textbegrepp vill emellertid se textens multimodalitet inte som en yttre ram för det egentliga undersökningsobjektet utan som undersökningsobjektet i sig; detta är därmed inte längre bara språkligt och i historiska undersökningar följaktligen inte bara språkhistoriskt, lika litet som konsthistoria eller bokhistoria skulle vara en del av språkhistorien. Texthistoria av detta sistnämnda slag är därför rimligtvis en forskningsverksamhet i egen rätt, ett eget forskningsfält vid sidan av det språkhistoriska i egentlig mening. Någon helt ny infallsvinkel inom det som kalla(t)s eller skulle kunna kallas *texthistoria* är nu inte denna utvidgning; inom filologin finns det ett påtagligt intresse för just handskrifternas materialitet: handstilar, alfabetstyper, bildsättningar, skinn- och papperskvalitet med mera. Här förblir likväl rönen om textbäarens materialitet ofta bara understöd åt den språkligt filologiska undersökningen. Återigen handlar det alltså ytterst om vilket över- eller underordningsförhållande i analysen man väljer: huruvida man använder analysen av det multimodala som en hjälpvetenskap åt en i grunden språkhistorisk forskningsverksamhet eller om man ser språkbruksanalysen som en hjälpvetenskap åt en i grunden allmänt semiotisk forskningsverksamhet. Så länge undersökningsobjektet är en – aldrig så multimodal – *text*-bärare, förblir hursomhelst också renodlade semiotikhistoriska angreppssätt beroende av språkhistoriska insikter för att man rätt skall kunna bedöma den språkliga delen (= texten i min inskränkta mening) inom den multimodala helheten. Ana-

lysen är inte (ren) språkhistoria men behöver språkhistoria (och kan förstås i sin tur också vara denna till hjälp).

3. Vad borde texthistoria vara?

Föreliggande begreppsutredning har inte haft som egentligt mål att försöka normera användningen av *texthistoria*. Tvärtom har en grundläggande poäng varit att denna benämning med rimlig rätt skulle kunna användas inom väldigt olika forskningsfält, kanske också som ett samlingsnamn för dem alla. Därav följer att den som sorterar in sin forskning under den här etiketten måste vara medveten om att denna ingalunda är någon entydig innehållsdeklaration. Etiketteringen tarvar en klart definierad precisering eller åtminstone ett sammanhang som tydligt preciserar dess innebörd; ensam ger den helt enkelt föga besked om vad slags undersökning som är att vänta.

Den allmänna begreppsutredning som varit artikelns mål är därmed fullbordad. I ett läge när ordet *texthistoria* faktiskt tycks öka i användning, förefaller det likväl rimligt att mot bakgrund av denna begreppsutredning också säga något om vilken mer preciserad användning av ordet som kunde te sig som mest ändamålsenlig – om man inte vill skapa onödig begreppsförvirring men inte heller göra alltför mycket våld på hittillsvarande bruk. Den strängare ståndpunkten vore då snarast att hävda att *texthistoria* använts både länge och väl med den mycket snäva innebörden av enskilda textverks inre historia (typ 1c enligt ovan), och att annan historisk forskning om texter därför borde söka sig andra benämningar för att inte riskera förväxling med denna väletablerade praxis. En mot konkurrerande användningar öppnare ståndpunkt vore att i stället ta fasta på det som sorteringen i kunskapsintressen enligt figuren gav vid handen: att en modern diskursanalytiker har mycket gemensamt också med en högst traditionell filolog som tolkar handskrifternas textinnehåll i sitt historiska sammanhang, mycket mer än vad någondera möjligen går omkring och tror eller ens är beredd att inse. De förenas helt enkelt i samma grundläggande kunskapsintresse: texters egen historia som språkhändelser och del av den yttre historien. Den verkliga skillnaden ligger snarast i de gängse textmaterialens art och ålder; där filologin prototypiskt ägnar sig åt antikens och medeltidens kulturellt viktiga texter, ägnar sig historisk diskursanalys prototypiskt åt exempel på politiskt eller ekonomiskt viktiga textslag från mer sentida skeden. Skulle vi nu i en specificerande termetablering, men också brobyggande syntes, vilja sär-

hålla *texthistoria* för just detta och *hela* detta kunskapsintresse av huvudtyp 3, kunde nog också den snävare typ 1c räddas in i helheten, eftersom det slaget av filologisk *texthistoria* i praktiken gärna utgör en utgångspunkt för forskning av typ 3. Men särskiljer man forskning av typ 1c med hjälp av benämningen *texthistoria*, skulle denna förstås sammanfalla med den större helhet som nu också blivit *texthistoria*, med risk för begreppsförvirring bland filologer.

För att sedan inte utmana denna tilltänkta terminologiska precisering borde då *texthistoria* nogsamt undvikas med referens till övriga textuella kunskapsintressen enligt figuren ovan. Typ 1a skulle då hellre få kallas *textnivåhistoria* eller *historisk textlingvistik* (när och om nu en sådan forskning skulle komma till stånd), typ 1b hellre *stilhistoria* och typ 2 kanhända *textbrukshistoria*. (Typ 4 hänskjuter jag som sagt i sin helhet till litteraturhistorien och den allmänna realhistorien, där benämningen *texthistoria* åtminstone i Sverige torde vara sällsynt.) Sammansättningens förled skulle med föreslagen inskränkning till typ 3 alltså ges den snävare betydelsen 'text som språkhändelse', och detta borde då strängt taget äga tillämpning också på det allmännare *textforskning*. Den som intresserar sig för texter enbart som språkbruk skulle då inte vara *textforskare*. (Märk att detta inte motsäger ett inskränkt textbegrepp; ett sådant kan utmärkt väl upprätthållas ändå.) Emellertid har vi ännu långt kvar till konsensus kring vad en text som forskningsföremål är för något – och helt visst får vi räkna med att det mångtydiga *texthistoria* också framgent lär dyka upp av och till inom de mest skiljaktiga forskningsfält.

Litteratur

- Adamson, Sylvia & Ayres-Bennett, Wendy, 2011: Linguistics and philology in the twenty-first century: introduction. I: Transactions of the Philological Society 109:3. S. 201–206.
- Asdal, Kristin, Berge, Kjell-Lars, Gammelgaard, Karen, Riiser Gundersen, Tryggve, Jordheim, Helge, Rem, Tore & Tønnesson, Johan L., 2008: Tekst og historie. Å lese tekster historisk. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berge, Kjell Lars (red.), 2002: Teksthistorie. Tekstvitenskapelige bidrag. (Skrifter fra prosjektmiljøet Norsk sakprosa 6.) Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Oslo universitet
- Diderichsen, Paul, 1941: Sætningsbygningen i Skaanske Lov fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntaks. København: Universitets-jubilæets danske samfund.
- Englund, Boel & Ledin, Per, 2003: Inledning. I: Teoretiska perspektiv på sakprosa, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund: Studentlitteratur. S. 13–31.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 2005: Vetenskap på svenska – tre seklers medicinsk *texthistoria*. (Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 2005.) Uppsala. S. 91–119.

- Gustafson, Seth, 1950: Hemming Gadhs språk I–II. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 6.) Lund.
- Holm, Gösta, 1967: Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stillhistoria. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 17.) Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Anna-Malin, 2007: Multimodalitet, multisekventialitet, interaktion och situation. Några sätt att tala om »vidgade texter». I: Ett vidgat textbegrepp, red. av Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson. (TeFa 46.) Uppsala: Uppsala universitet. S. 20–26.
- Ledin, Per, 1995: Arbetarnes är denna tidning. Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 20.) Stockholm.
- Lindell, Inger, 2000: Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatisk utgåva med kommenterande inledning. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 84.) Uppsala.
- Loman, Bengt, 1993: En turistresa genom svensk språkhistoria. I: Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia, Uppsala 15–17 oktober 1992, utg. av Lars Wollin. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 34.) Uppsala. S. 13–30.
- Lyons, Martyn, 2009: A History of Reading and Writing in the Western World. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SAOB = Ordbok över svenska språket, utg. av Svenska Akademien. Lund 1893–.
- Skautrup, Peter, 1944–1968: Det danske Sprogs Historie I–IV, udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.
- Svensson, Jan, 1988: Kommunikationshistoria. Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, Jan, 2005: Att bedriva historisk textforskning. Några teoretiska reflexioner. I: Studier i svensk språkhistoria 8, red. av Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 63.) Lund. S. 61–72.
- Wendt, Bo-A., 2006: En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet. I: Arkiv för nordisk filologi 121. S. 253–274.
- Wendt, Bo-A., 2009: Text som mängd eller helhet – och i verkligheten. Om en språkvetares textbegrepp. I: Text. Svensk tidskrift för bibliografi 7. S. 140–159.
- Werlich, Egon, 1975: Typologie der Texte. Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlag einer Textgrammatik. (Uni-Taschenbücher (UTB) 450.) Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Wollin, Lars, 1981: Svensk latinöversättning I. Processen. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 74:1.) Uppsala.
- Wollin, Lars, 1983: Svensk latinöversättning II. Förlagan och produkten. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 74:2.) Uppsala.

Kontext som aktivitet, situationstyp och praktik

En kritisk analys av kontextbegreppet i systemisk-funktionell teori

Av PER HOLMBERG

Abstract

Holmberg, Per, per.holmberg@svenska.gu.se, Ph.D, Department of Swedish Language, Gothenburg University, Sweden: "Context as activity, situation type and practice. Critical analysis of the concept of context in Systemic Functional Theory". *Språk och stil* 22:1, 2012, pp. 67–86.

This article critically investigates how context is constructed in Systemic Functional Grammar (SFG). The task is motivated by the immense influence of SFG in text and discourse analysis, and its recent theoretical applications to research on Swedish. The investigation has as its point of departure Halliday's presentation of context in *Language, context and text* (Halliday & Hasan 1985), and it focuses on Halliday's analysis of three examples: an extract of casual interaction, a love poem and a lecture broadcast on radio. Halliday's perspective on context is applied to journalistic essays written by students in Swedish upper secondary school. Two main theoretical problems are observed. Firstly, the students' essays do not seem to have context at all in the sense that Halliday elaborates in his analysis of the casual interaction; this is because the video-recorded activity of the writing process cannot be taken as a sufficiently meaningful context. Secondly, although the texts can be analyzed as having "context in text", it turns out to be difficult to generalize this finding in terms of situation type. A complementary perspective is proposed that makes it possible to analyze the students' work as a chain of activities realized in a chain of texts. The study is a part of the research project "Text activities and the development of knowledge in school", funded by the Swedish Research Council.

Keywords: context, Systemic Functional Grammar, register, research on writing.

En av de tydligaste trenderna inom språkvetenskaplig textforskning är ett starkare intresse för det som, för att tala med Frandsen (2006), ligger bortom texten. Metodologiskt kommer detta intresse till uttryck i etnografiskt inspirerade metoder som deltagande observationer med fältanteckningar och videoinspelningar, eller intervjuer av olika slag. Teoretiskt märks samma trend i ökad uppmärksamhet på sociala textteorier som ser texter i gränssnittet mellan textbildande språkliga val och de situationer där texter har sin funktion, teorier som kort sagt har något att säga om relationen mellan text och kontext.¹

¹ Artikeln är en del av projektet Text och kunskapsutveckling i skolan, finansierat av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskaplig kommitté 2007–2010, där jag arbetat tillsammans med Per Ledin och Karolina Wirdeñäs.

I den här artikeln vill jag undersöka kontextbegreppet inom systemisk-funktionell teori, närmare bestämt det kontextbegrepp som introducerats av teorins grundare M.A.K. Halliday (t.ex. Halliday 1977, 1978, Halliday & Hasan 1985 samt Halliday 1991). Frågan är alltså vad det kan betyda att säga – utifrån systemisk-funktionell teori – att man undersöker text i kontext.²

Systemisk-funktionell teori betonar mycket starkt hur texter är sammanvävda med sina kontexter. Med *text* avser teorin betydelseskapande i såväl tal som skrift och inkluderar också utnyttjandet av andra, icke-verbala semiotiska resurser (se t.ex. Halliday & Webster 2009 s. 247). Teorin har, inte minst på grund av den starka betoningen av kontext, under de senaste åren valts som utgångspunkt för analys av många olika slags svenska texter: t.ex. personliga hemsidor (Karlsson 2002), gruppsamtal (Holmberg 2002), reklamannonser (Björkvall 2003, Nord 2011), texter för anställda (Karlsson 2004, Rehnberg 2011), matlagningsprogram (Holmberg & Wirdenäs 2005), myndighetsinformation (Ohlsson 2007, Lassus 2010), platsannonser (Helgesson 2011), runristningar (Holmberg & Jansson 2011), vigselordningar (Wojahn 2011) och radiosända psykologsamtal (Grahn 2012). Störst genomslag inom svensk forskning har teorin fått i analys av texter som läses eller skrivs i skolan (t.ex. Edling 2006, Wiksten Folkeryd 2006, Geijerstam 2006, Bergh Nestlog 2009, Borgström & Yassin 2010, Holmberg 2011, Larsson 2011, Magnusson 2011, Nordenfors 2011, Olvegård 2011, Sellgren 2011 samt Yassin 2011).

Det är från ett forskningsprojekt inom skoltextforskningen, projektet Text och kunskapsutveckling i skolan (se Holmberg & Wirdenäs 2010), som jag ska hämta en inledande illustration vilken återkommer senare i artikeln. För att undersöka kontexten för några reportage som en gymnasieklass skriver dokumenterade jag undervisningsförloppet tolv lektioner genom videoinspelning, fältanteckningar och insamling av texter. Under ungefär halva tiden sitter eleverna ganska stilla och ganska tysta vid datorer i en av skolans datorsalar och arbetar med sina texter. Min fråga till den systemisk-funktionella teorin är helt enkelt denna: Var är kontexten för elevernas texter?

Min diskussion kommer i huvudsak att utgå från Hallidays bidrag i *Language, context and text* (Halliday & Hasan 1985, sidhänvisningarna här till den norska översättningen Halliday 1998). Det är i detta arbete som Halliday gör sin fylligaste utredning av kontextbegreppet.³ I sin presentation utgår Halliday

² Jag bortser i artikeln från andra besläktade kontextteorier som utvecklats med inspiration från Hallidays kontextbegrepp. I slutdiskussionen görs emellertid en kort jämförelse med J.R. Martins kontextteori (t.ex. Martin 1992), vilken fått stort genomslag i systemisk-funktionell textanalys.

³ För en överblick över begreppsutvecklingen, se vidare Halliday, McIntosh & Strevens 1964 s. 19–22, Halliday 1977 och 1991.

från (utdrag ur) tre texter. Det är en barn-föräldralek, en kärleksdikt och en radioföreläsning. Jag ska i det följande analysera hur var och en av dessa tre texter ger principiellt olika möjligheter att teoretiskt modellera kontext. Avslutningsvis ska jag diskutera varför dessa principiella skillnader inte tidigare tydliggjorts inom teorin, och peka på var jag menar att behovet av fortsatt teoriutveckling är allra störst.

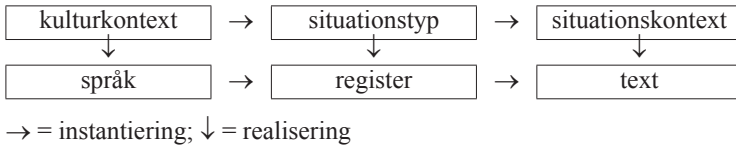
(Sam)talad text: kontext som aktivitet

För att förstå det systemisk-funktionella kontextbegreppet är det klagörande att se hur utgångspunkten tas i teoribildning inom socialantropologi, närmare bestämt i Bronislaw Malinowskis distinktion mellan situationskontext och kulturkontext (Malinowski 1923). Malinowski, som är mest känd för sina etnografiska studier av kultur och språk på Trobriandöarna öster om Nya Guinea, utvecklar inom antropologin ett holistiskt synsätt som Halliday delar: olika aspekter av en företeelse måste förstås som ömsesidigt beroende (se Halliday 1998 s. 69–72, jfr 1991 s. 271–273).

Situationskontexten är det sammanhang som respektive text är oupplösligt förenad med, den aktivitet som talare deltar i. Malinowskis exempel på texter och deras situationskontexter spänner från aktiviteter där vissa moment av aktiviteten kan genomföras utan text, till aktiviteter där framförandet av texten utgör själva aktiviteten. Ett exempel på det förra är gemensamt fiske där tillrop och utrop koordinerar och ackompanjerar aktiviteten, och ett exempel på det senare är framförandet av en speciell sorts skrytberättelse (Malinowski 1923 s. 300–311).

Kulturkontexten är den abstrakta potentialen för de olika aktuella aktiviteterna, för fisket och skrytberättelserna och otaliga andra aktiviteter som medlemmar i den trobriandriska kulturen engagerar sig i. Förhållandet mellan kulturkontext och situationskontext är alltså, så som Halliday elaborerar teorin, helt parallellt till förhållandet mellan språk och texter. Språket är den abstrakta potentialen för att delta i kulturkontexten. Texterna, språkets konkreta uttryck, eller instantieringar, är deltagande i specifika aktiviteter. Och aktiviteterna förstås alltså på samma vis som kulturens konkreta instantieringar. Vägen till en analys av kulturkontext går via analys av situationskontexter, vilket i praktiken innebär att systemisk-funktionell teori endast i liten omfattning utnyttjats för att beskriva kontext på ett så abstrakt plan som kulturkontext. Däremot är det

vanligt att teorin försöker nå halvvägs, genom att undersöka hur situationskontexter kan generaliseras i termer av olika situationstyper, och hur texter kan relateras till de register, de olika sätt att använda språket, som hör till dessa olika situationstyper (se figur 1).

Figur 1. Förhållandet i systemisk-funktionell teori mellan kulturkontext, situationstyp, situationskontext, språk, register och text.

Det exempel i Hallidays framställning som enklast går att jämföra med Malinowskis är den barnlek han själv observerat som pappa (Halliday 1998 s. 96–102). Barnet, snart två år gammalt, leker med ett trågtåg på golvet medan han pratar med sin far (som av allt att döma alltså inte bara deltar i leken, utan också gör fältanteckningar). Det är genom språkliga utsagor som leken koordineras mellan barnet och pappan. Barnet meddelar sina avsikter och får pappan att flytta räls och hämta ett nytt lokomotiv. Hela passagen, som återges uppställd som sju repliker med infogad information om leken, kanske utspelar sig under en minut.

Det första man kan lägga märke till i Hallidays analys av situationskontexten i detta exempel är att kontexten omfattar samma tidsspänn som texten, dvs. det barnet och pappan säger till varandra. Kontexten är med andra ord inte något i tid och rum mer utsträckt fenomen vilket skulle omrama texten. Situationskontexten är i stället, för Halliday liksom för Malinowski, en annan dimension av samma förlopp. Med systemisk-funktionell terminologi uttrycks detta förhållande som att meningsskapandet analytiskt kan beskrivas som skiktat, eller stratifierat, och att situationskontextens skikt realiserar av texten (se figur 1).

Denna idé om meningsskapandets skiktning påminner om hur antropologin formulerat idealet om »tjock beskrivning» (Geertz 1973). En tunn beskrivning av det som sker i lek-exemplet skulle stanna vid att notera rörelser och ljud. En mindre tunn beskrivning skulle inbegripa vad deltagarna med dessa rörelser och ljud skapar för betydelse. En tjock beskrivning skulle visa hur detta i sin tur framträder som ett visst slags aktivitet för medlemmar i kulturen. En tjock beskrivning gör alltså att också den som inte redan är bekant med denna typ av barn- och föräldrainteraktion kan förstå vad som pågår. Det finns på denna punkt tydliga beröringspunkter mellan Hallidays kontextförståelse och paral-

llet utvecklade sociokulturella teoretiska ansatser, vilka ser text som mediering av aktivitet (se vidare Wells 1994).

Hallidays utveckling av Malinowskis kontextbegrepp ligger framför allt i att kontexten analyseras ur tre aspekter, vilka typiskt realiserar av olika språkliga resurser (jfr Firth 1957). Detta visar Halliday i analysen av lekexemplet »uppifrån», dvs. genom att först notera kontextens tre aspekter och sedan följa vilken semantik som i lekens samtal realiserar respektive aspekt. Första kontextaspekten (verksamhet) gäller aktivitetens karaktär, att det är en lek som pågår som går ut på att manipulera fysiska objekt. Andra kontextaspekten (relation) har att göra med just det förhållandet som råder mellan dem som deltar i aktiviteten, en föräldra-barnrelation. Tredje kontextaspekten (kommunikations-sätt) avser den roll språket spelar i aktiviteten, bland annat att samtalet växlar mellan barnets monolog och dialog. För var och en av dessa tre aspekter visas sedan hur den samtalade texten utnyttjar olika språkliga resurser: exempelvis hur val av processer är kopplade till aktivitetens karaktär, hur val av språkhandlingar hänger ihop med aktivitetens relation, och hur val av informationsstruktur står i relation till språkets roll i aktiviteten (se Halliday 1998 s. 97–102).

För att förstå poängen med Hallidays skiktade analys skulle man kunna föreställa sig att den pågående barnleken observerades av någon som var förtrogen med motsvarande aktivitet i sin egen kultur, men saknade kunskaper i det språk barnet talar med sin far. Denne observatör skulle kunna teckna en relativt god bild av situationskontextens skikt, men däremot bara kunna göra gissningar vad gäller den samtalade textens semantiska skikt (och helt missa lexikogrammatikens). Ett annat sätt att förstå den analytiska gränsdragningen mellan skikt är att man måste räkna med att det så att säga skulle kunna uppträda ett glapp mellan skikten. Den typ av aktivitet som pågår rymmer med andra ord flera olika möjligheter för deltagande, både den typiska, vilken illustreras av Hallidays exempel, och andra mer oväntade sätt att utnyttja språkliga resurser för att engagera sig i samma slags lek.

Vad säger nu detta om förståelsen av artikelns inledande exempel? Var är kontexten för gymnasieelevernas reportagetexter? En svårighet med att besvara frågan utifrån systemisk-funktionell teori, så som jag hittills presenterat den, är att man måste undvika de svar man spontant vill ge genom att notera olika faktauppgifter om förhållanden som gäller för momentet. Vad som krävs är i stället att fundera över hur reportagetexterna kan knytas till en pågående aktivitet, så att kontext och text också i detta exempel kan förstås som olika skikt av samma förlopp. Bäst till hands ligger väl då aktiviteten att skriva texten.

Låt mig konkretisera reportageskrivandet genom att lite på måfå välja Sebastian, en av klassens elever. Sebastian håller på med att skriva sitt reportage under fyra lektioner (han är frånvarande en femte) fram till att han avbryter sitt skrivande för att meddela läraren att han bedömer att texten är klar. Observationer av vad som sker i klassrummet visar att han väljer en dator nere i ett hörn av datorsalen, att han inte ber lärare eller klasskamrater om hjälp i skrivandet, och att han ibland avbryter skrivandet för att i stället engagera sig i andra aktiviteter, som att bråka lite med bänkgrannen och att lägga patiens på datorn. Problemet är att den aktivitet som textproduktionen utgör tycks otillgänglig för en teori om text som deltagande i social aktivitet. Man kan förstås säga att textens kontext är aktiviteten skrivande, och precisera till datorskrivande på återkommande tider i en sal där också andra personer ägnar sig åt samma aktivitet. Denna triviala beskrivning av aktiviteten kan emellertid inte fördjupas i linje med Hallidays kontextteori genom analys av aktivitetens olika aspekter. Utifrån observation av skrivandet som aktivitet, utan analys av texten som skrivs, är det svårt att skilja Sebastians reportageskrivande från exempelvis det deckarskrivande han ägnat sig åt tidigare i samma datorsal. Observation av själva skrivaktiviteten kan inte avslöja att reportageskrivandet och deckarskrivandet handlar om engagemang i två olika verksamheter – journalistisk kontra litterär – med olika relation mellan skribent och läsare. Liknande problem uppstår om ett eller flera lästillfällen betraktas som kontext för Sebastian text. Och något ytterligare alternativ står knappast till buds så länge man ska följa principen om kontext och text som två dimensioner av samma förlopp. Min slutsats är att Sebastians reportagetext faktiskt inte har någon situationskontext i den mening som Halliday utvecklar med sitt barnlek-exempel.

Diskussionen av reportagetexten kan inte utan vidare generaliseras för att dra en skarp gräns mellan skriven text och talad text. Kontrasten mellan detta exempel och tidigare anförda exempel på talade texter accentueras förstås av att det skrivna mediet här sammanfaller med att aktiviteten framträder som en enskild angelägenhet, medan talets medium är kopplat till aktiviteter som involverar fler än talaren. Det blir annorlunda om man också tar hänsyn till olika slags gemensamma aktiviteter med skrift, som skolans tavelskrivande, grupp-skrivande och stafettläsning, eller till möjligheterna att använda skrift i dialog med digitala verktyg. Exemplet fångar emellertid en principiell skillnad: skrift är alltid, till skillnad från tal, interaktion med ett verktyg.

En trobriandrisk skrytberättelse kan vara mycket monolog, men den som observerar aktiviteten kan lägga märke till hur talaren inte bara utnyttjar rösten, utan också yviga handrörelser och stolt blick riktade mot åhörarna (eller – om

någon ertappas med att öva sin berättelse i ensamhet – med blick och gestik riktade mot föreställda åhörare). När Sebastian engagerar sig i själva skrivandet interagerar han i första hand med skrivverktyget. Det är datorskrämen han ägnar sin uppmärksamhet och det är mot tangentbordet han riktar sina handrörelser. En strikt avgränsning av själva skrivandet eller läsandet som textens situationskontext leder därmed bort från en social förståelse av både aktivitet och text. Metodiskt skulle då läsandets och skrivandets aktivitet bli en fråga om mätning av ögonrörelser och tangentnedslag.⁴

Hur Halliday ser på kontext för skriven text ska visas i de två följande avsnitten.

Deaktiverad skriven text: kontext som situationstyp

Av det som sagts ovan kan man få intrycket att systemisk-funktionell teori framför allt används för analys av talade texter. I själva verket är det tvärtom. Mot bakgrund av hur Halliday går tillväga i sin analys av barn-föräldraleken är det därför angeläget att granska hur skrivna texter och deras kontexter analyseras. Jag ska börja med att diskutera Hallidays analys av en kärleksdikt, eller egentligen de två första raderna ur en längre dikt (1998 s. 82–91). Dikten är skriven av den engelske 1700-talspoeten Ben Jonson, och har titeln »To Cecilia». De två första raderna har följande lydelse:

Drink to me only with thine eyes And I will pledge with mine
Or leave a kiss within the cup, and I'll not ask for wine
(Ben Jonson, citerat ur Halliday 1998 s. 87)

I Hallidays framställning tjänar diktanalysen, precis som lekanalysen, syftet att illustrera hur språkets metafunktioner är relaterade till situationskontextens tre aspekter. Medan denna text/kontext-relation i lekanalysen belyses »ovanifrån», dvs. med utgångspunkt i den observerade kontextens olika aspekter, utreder Halliday emellertid kärleksdiktens text/kontext-relation »underifrån», dvs. utifrån en lexikogrammatisk och semantisk analys av textens språk. I tur och ordning analyseras textens ideationella val av lexikogrammatiska process-typer och deltagare, de interpersonella valen av semantiska språkhandlingar

⁴ Resonemanget tar inte hänsyn till hur läsning och skrivande av korta texter (och korta avsnitt ur längre texter) kan vara inbäddade i andra aktiviteter som när vi läser skyltar medan vi kör bil, läser etiketter medan vi handlar mat, eller noterar något i skrift under ett pågående möte etc.

och grammatiskt modus, och slutligen en rad drag som hänger samman med den textuella metafunktionen: den semantiska och lexikogrammatiska balansen mellan versraderna, deras rytm, informationsfokus och metrik. Härifrån dras slutsatser »uppåt» om textens kontext.

Perspektivet »ovanifrån» hade varit omöjligt i detta fall, och inte bara av det skälet att texten valts för analys utan några observationer av kontext. Mer väsentligt är den oklarhet som råder kring vilka observationer som faktiskt skulle ha räknats som iakttagelser av kontext. Detta har diskuterats ovan, men för kärleksdikten är komplikationen delvis en annan än för elevtexterna. Frågan om elevtexternas kontext ställdes utifrån hur texterna framträder vid några specifika skriv- och lästillfällen. Det gällde, skulle man kunna säga, texternas status som »aktiverade» vid dessa bestämda tillfällen. Frågan om kärleksdiktens kontext gäller en text som i analysen betraktas som frigjord från situationskontextens här och nu, vilket man skulle kunna beteckna som att texten analyseras som »deaktiverad» (eller egentligen aktiverad endast av textforskarens läsning). Skriftens poäng är på sätt och vis just möjligheten att deaktivera text. Som deaktiverad kan textprodukten så att säga färdas i tiden från ett skrivtillfälle till nya skrivtillfällen, och vidare till ett öppet antal lästillfällen.

Halliday (1998 s. 8) tangerar problematiken med textens status som deaktiverad, när det gäller att bestämma diktens relation mellan skribent och läsare. Har möjligen Jonson först skrivit dikten för att läsa den för sin älskade, eller är relationen redan från början den mellan en poet och en litterär publik? Eller, kunde man tillägga, har dikten före publicering genomgått en serie läsningar för och av olika personer till vilka poeten haft olika relationer, älskarinnan, förläggaren, hustrun, poetkollegan? Egentligen är detta en osäkerhet som inte endast rör den aspekt av kontexten som gäller roller och relationer. Skillnaden mellan personlig kärleksförklaring och offentligt litterärt bidrag drar också in kontextens verksamhetsaspekt.

Att kärleksdikten betraktas som en deaktiverad text får tydliga konsekvenser för Hallidays kontextanalys. Analysen kommer främst åt vad Halliday i annat sammanhang kallat kontext av andra graden, dvs. kontexten så som den framträder i texten (se Halliday 1978 s. 142–145 om »second order context»). Analysen av språkets ideationella metafunktion visar hur verksamheten i texten framträder som en metaforisk gestaltning av kärlek. Den interpersonella analysen avtäckar hur relationen i texten skapas mellan diktjaget som älskare och den tilltalade älskade. Slutligen visar analysen av språkets textuella metafunktion hur textens interna organisationsprinciper passar för muntlig uppläsning. Från denna konkreta analys av kontexten i texten resonerar Halliday avslut-

ningsvis också om vad detta säger om kontexten utanför texten, om kontext av första graden (»first order context», *ibid*). Här sker emellertid en intressant glidning. Resonemanget gäller inte längre den specifika textens kontext, situationkontexten, utan egentligen det som tekniskt borde kallas situationstyp. Halliday är med andra ord inte först och främst intresserad av att skapa en djupare förståelse av de två diktraderna och deras specifika situationkontext, eller visa hur teorin skulle kunna åstadkomma en sådan. I stället gäller hans kunskapsintresse hur kärleksdikten är en instans av ett visst register, alltså av en språklig subpotential, och hur detta register realiserar en viss situationstyp. På denna mer generella nivå kan Halliday koppla diktraderna till en kontext av manliga poeter som i sin tids England utvecklade kärleksdikten till en genre som konstruerar kvinnan som ett objekt att erövra med exalterad metaforik (Halliday 1998 s. 89–91).

Samma intresse för situationstyp som kontext finns i och för sig också i Hallidays analys av barn-föräldraleken, och för systemisk-funktionell teori är det en genomgående poäng att varje text kan ses ur båda dessa kontextperspektiv: å ena sidan som realisering av en specifik situationkontext och å andra sidan som instantiation av ett visst register, vilket realiserar en mer generell situationstyp (jfr figur 1). Det är, menar jag, emellertid endast för talad text som teorin erbjuder en principiell möjlighet att balansera dessa två perspektiv, genom att texten i lika mån kan ställas i relation till en pågående aktivitet (som realisering av situationkontexten) och till en generell språklig subpotential (som instantiation av ett register för en situationstyp). För analysen av en skriven text kan balansen mellan de två kontextperspektiven inte upprätthållas på samma sätt. Så länge en skriven text betraktas som en enskild text kan teorin endast vägleda analys av kontexten i texten, kontext av andra graden. I jämförelse med hur talad text kan analyseras är detta en kraftig begränsning. Systemisk-funktionell teori kommer därför i stället att företrädesvis betrakta den skrivna texten som instantiation av ett register, eller som ett mer eller mindre typiskt exempel på en viss genre. För den skrivna texten blir med andra ord generell situationstyp viktigare än specifik situation.

Frågan jag vill återvända till är vad denna kontextuppfattning kan skapa för förståelse av det som sker när Sebastian och hans klasskamrater skriver reportage. Var är situationkontexten för elevernas texter?

Så som jag i detta avsnitt utrett det systemisk-funktionella kontextbegreppet är svaret enkelt: situationkontexten för texterna finns i texterna. Det gör att kontextanalysen så att säga kan spelas på den systemisk-funktionella teorins

hemmaplan. För textanalys har ju teorin en väl upparbetad deskriptiv begreppsapparat. Genom analys av texternas ideationella språkliga resurser går det t.ex. att visa hur varje reportagetext konstruerar en bild av en person och av det företag personen är anställd på. Med interpersonell analys kan man t.ex. undersöka hur texterna framställer de intervjuade personernas värderingar av olika arbetsvillkor, liksom hur skribent-jaget framträder och positionerar sig. Och med analys av textuell och logisk organisation kan man t.ex. reda ut hur texterna vävs samman av olika röster vilka dominerar i olika delar av texten. Allt detta kan sägas vara en analys av situationskontext »underifrån» och en analys som stannar vid en situationskontext av andra graden. Frågor som lämnas därhän är med andra ord det som gäller varje specifik texts relation till det som finns »utanför texten»: hur texten är en del av en pågående verksamhet (eller flera) och vilken relation texten etablerar till empiriska läsare.

För att »underifrån» komma åt också en kontext av första graden, lät Halliday i analysen av Jonsons kärleksdikt fokus förskjutas från den specifika texten till dess register och situationstyp. På så vis kunde ambivalensen i fråga om textens verksamhet och relation hanteras. Huruvida just dikten »To Cecilia» fungerat som en personlig kärleksförklaring eller inte, är en fråga som kan förbigås som en kuriositet, om intresset i stället riktas mot den offentliga kärleksdiktingen i England under 1700-talet. På samma sätt skulle man kunna ställa elevernas reportagetexter i relation till reportagets register och undersöka i vilken grad texterna motsvarar de förväntningar man kan ställa på ett reportage i vår kultur. Metodiskt skulle det förstås vara möjligt att göra jämförelser med professionella skribenters reportagetexter. Det är emellertid tveksamt vad ett sådant angreppssätt skulle säga om situationstypen för elevernas texter.

Det finns texter och texttyper som har en relativt entydig relation till den situation där de har sin sociala funktion. För reportage skrivna av elever förefaller emellertid inte situationen vara alldeles självklar. Om det går att förbigå frågan om Jonson skrivit sin dikt till en verklig Cecilia eller till en litterär offentlighet, går det inte lika lätt att förbigå frågan om Sebastian skrivit sin text för klassens lärare eller för en personaltidning. Jag har visserligen valt att kalla texterna för reportage, precis som man talar om dem i klassen, men det är inte givet att reportagets register bör vara den aktuella referenspunkten. Det aktuella registret skulle också kunna vara ett register för en viss typ av skoluppgift. Om registeranalysen skulle visa på stora avvikelser mellan elevernas reportage och andra publicerade reportage, är det oklart hur detta ska tolkas. Beror avvikelserna på att eleverna ännu inte helt förstått hur reportagets situationstyp realiseras, eller på att situationstypen för deras texter är en annan? Eftersom det är

omöjligt att utifrån endast textanalys dra några säkra slutsatser om den specifika situationskontexten, är det också omöjligt att denna väg få kunskap om den mer generella situationstypen. Textanalysen kan visserligen säga hur lika eller olika elevernas texter är andra reportage, men inte hur elevernas arbete förhåller sig till det arbete journalister genomför när de åtagit sig att skriva ett reportage. Så länge elevers texter endast analyseras som deaktiverade, är risken därför stor att slutsatser om texternas kontext blir vilseledande.

I nästa avsnitt ska jag utveckla hur systemisk-funktionell teori skulle kunna betrakta också skriven text som aktiverad.

Aktiverad skriven (och talad) text: kontext som praktik

Hittills har jag försökt visa på glappet mellan hur systemisk-funktionell teori förstår talade och skrivna texter. Den talade texten förstås som del av en pågående aktivitet, medan den skrivna texten typiskt betraktas som deaktiverad, men språkligt konstruerad för att matcha vissa situationstyper. Till dels ligger denna skillnad i de två mediernas skilda villkor, men detta är inte hela förklaringen. Också skrivna texter har naturligtvis aktiva roller i specifika sociala situationer genom att de aktiveras i skrivande och läsande, och genom att de hanteras och aktualiseras i andra aktiviteter.

Efter Hallidays analys av de två första raderna i kärleksdikten följer en kortare kommentar av en bit ur en radioföreläsning, återgiven som fem grafiska meningar, kanske motsvarande trettio sekunders tal (Halliday 1998 s. 78–79, 92–94). Det är en föreläsning av en biskop i anglikanska kyrkan, vilken av allt att döma framförts som uppläsning av en skriven text. Det är med andra ord fråga om en skriven text som aktiverats vid ett specifikt tillfälle och då, eller troligen något senare, kunnat avlyssnas i brittisk radio. Att föreläsningen omtalas som något som ägt rum vid ett speciellt tillfälle får ingen större betydelse för Hallidays analys, men jag ska här utveckla hur textens status som aktiverad i princip skulle kunna öppna för andra möjligheter att förstå dess kontext.

I Hallidays framställning tjänar föreläsningsexemplet samma syfte som barn-föräldraleken och kärleksdikten, nämligen för att visa hur den systemisk-funktionella teorin kan avtäcka förbindelserna mellan textens språk och dess situationskontext. Detta sker också i föreläsningsexemplet genom att språkliga val i tre metafunktioner förbinds med motsvarande tre kontextuella aspekter.

Föreläsningsexemplet presenteras, till skillnad från diktexemplet, »ovanifrån». Till skillnad från lekexemplet, som ju också behandlas med utgångspunkt i själva aktiviteten, är emellertid inget av påståendena om textens kontext här grundat i någon observation. En sådan observation skulle ha varit mindre intressant i detta fall, eftersom hela den relevanta aktiviteten, som Halliday konstaterar (s. 92), utgörs av texten (egentligen av textens uppläsning och avlyssning). Det är i stället utifrån en allmän kännedom om föreläsningens tema, biskopars ställning och radiomediets villkor som de kontextuella utgångspunkterna för textanalysen presenteras: verksamheten beskrivs som upprätthållande av ett institutionaliserat trossystem, relationen som en prästs auktoritativa förhållande till en församling, och kommunikationssättet som en offentlig, monologisk radioföreläsning. För var och en av dessa tre kontextuella aspekter pekar Halliday sedan ut konsekvenser för språkliga val: ideationella, interpersonella samt textuella.

Vad Hallidays analys visar, och visar in i minsta språkliga detalj, är hur det kommer sig att vi kan sätta på radion, lyssna trettio sekunder, och med säkerhet hävda att vi vet vilken aktivitet som pågår. Detta är en intressant erfarenhet som vi alla delar, och den motsvaras i systemisk-funktionell teori av idén om hur kontexten realiserats i texten. Men det är också intressant hur vi ibland tvingas ompröva vår första analys, eller blir oeniga. Jag ska därför, för argumentations skull, föreslå en något annorlunda tolkning av textens kontext. En annan lyssnare, tänker jag mig, sätter på radion, och hör samma fem meningar upplästa, men drar slutsatsen att det hela handlar om ett inlägg i en debatt om skälen för och emot olika ideologier, även om detta inlägg uppenbarligen tar kristendomens parti, och att programmets målgrupp är alla radiolyssnare som är engagerade i sådana frågor. Denne andre lyssnare hör alltså mer offentlig debatt, mindre predikan. En sådan oenighet vad gäller kontexttolkning skulle i princip kunna uppstå också mellan två lyssnare som avlyssnat hela föreläsningen, och kanske skulle de båda kunna föra fram goda argument för sin tolkning genom att hänvisa till vad de hört i olika delar av föreläsningen.

För att ta analysen ett steg vidare skulle man kunna utgå från vetskapen att den aktuella texten aktiverats vid ett specifikt tillfälle. Vid detta tillfälle upprättas relationer mellan texten och andra texter som i sin tur har olika kontexter. Dessa texter och deras kontexter skulle också kunna dras in i förståelsen av föreläsningens text-kontext-relation.

Texter, talade eller skrivna, som är förbundna med varandra genom aktivering i tid och rum skulle jag vilja kalla textkedjor (se Holmberg 2010 s. 129, Holmberg & Wirdenäs 2010 s. 109–110). För föreläsningsexemplet kan man

tänka sig en rad relevanta textkedjor. I direkt anslutning till föreläsningen ligger de texter som fungerar som föreläsningens på- och avannonsering, liksom eventuella uppföljande programinslag och andra föreläsningar i samma föreläsningsserie. Ur produktionsperspektiv finns möjliga textkedjor som sträcker sig längre tillbaka i tiden. Föreläsningen kanske kan ställas i förbindelse med uppdraget från radiokanalen, med ett första förkastat manus, eller med en artikel biskopen just läst. Ur lyssnarperspektiv finns möjliga textkedjor som sträcker sig fram i tiden: reaktioner på programmet som når radion via telefon eller brev, diskussioner lyssnare emellan eller skrivna texter som invänder mot föreläsningens argumentation. Genom analys av dessa textkedjor, av texterna i sina kontexter, är det möjligt att hämta nya argument för tolkningen också av föreläsningens kontext.

En poäng, i relation till Hallidays kontextbegrepp, är att textkedjor inte bryter mot principen om att kontexten ska ses som den aktivitet som texten realiserar. I en textkedja realiserar varje text sin kontext, men varje kontext bidrar också till kontextualisering av de övriga texterna. Därför är en textkedja också en kedja av aktiviteter. Om en text betraktas som aktiverad kan den ställas i relation till sådana aktivitetskedjor. Då spelar det mindre roll att en fullständig situationskontext inte kan modelleras som den enskilda skrivna textens aktivitet, vilket diskuterats ovan. Den skrivna texten kan förstås mot bakgrund av hela den praktik som bildas av en rad olika aktiviteter, vilka alla på olika sätt realiserar i texter med språkliga och andra semiotiska resurser.

En sista gång ska jag komma tillbaka till exemplet med Sebastian och hans klasskamraters reportagetexter. Jag har diskuterat två svårigheter med att modellera kontext för dessa texter utifrån systemisk-funktionell teori. Den första gällde det generella problemet med att länka skriven text till en aktivitet med samma utsträckning i tiden, när »texten är själva aktiviteten». Den andra svårigheten gällde begränsningarna med att modellera kontexten endast utifrån vad som kan utläsas i texten. För vissa texter kan en sådan analys ge en tillfredsställande bild också av vad som typiskt pågår utanför texten, men andra texter, som de aktuella reportagen, står i ett mer ambivalent förhållande till olika situationstyper. Mina slutsatser är alltså för det första att idén om kontext som aktivitet fungerar mindre bra som kontextförståelse för skriven text, och för det andra att situationstyp i många fall är en vanskelig generalisering så länge den specifika situationskontexten är oklar. Hur skulle kontext för reportagetexterna istället kunna modelleras som den praktik som bildas av momentets aktiviteter?

För att svara på det behöver man först bestämma vilka talade och skrivna texter som utgör den relevanta textkedjan. Om det är skolans textpraktik som är i fokus för intresset, handlar det i första hand om den textkedja som bildas under undervisningsförloppetets tolv lektioner. De lektioner som Sebastian ägnar åt att skriva reportage-texten fram till att han bedömer att den är klar är, som jag konstaterat tidigare, ganska enahanda. Endast lärarens korta muntliga lektionsintroduktioner kompletterar textkedjan under dessa lektioner, och för vissa elever länkas reportagetexterna också till kortare samtal med lärare och klasskamrater. Då händer mer intressant före och efter denna period av enskilt skrivarbete. Viktiga texter före skrivandet är lärarens muntliga och skriftliga uppgiftsinstruktion, en föreläsning av en journalist, läsningar och diskussioner av olika reportagetexter samt därefter en rad texter som varje elev producerar: e-brev för intervjubokning med anställda på olika lokala företag, frågelista för intervju, den muntliga intervjun, intervjuutskrift och en övning på direkt och indirekt anföring. Efter perioden av sammanhängande skrivande följer en rad läsningar och omarbetningar, medan texter i olika versioner skickas mellan elev, lärare och intervjuade personer fram till att läraren skriver slutkommentarer och texterna lämnas för publicering på de olika företagen.

Ett dilemma för textanalysen, som jag tagit upp tidigare, är hur texterna ska förstås i relation till situationstyp. Det är svårt att veta huruvida t.ex. Sebastian under själva skrivandet engagerar sig i en journalistisk aktivitet eller i aktiviteten att utföra en skoluppgift. Utifrån kartläggningen av momentets textkedja kan denna fråga omformuleras från det rent personliga syftet med skrivandet till en analys av de olika aktiviteter eleverna deltar i under momentet. Det visar sig då att praktiken är genuint tvetydig mellan två olika situationstyper genom att typiska skolaktiviteter varvas med aktiviteter som kräver att eleverna tar del i journalistiskt arbete. Denna tvetydighet uppehålls hela vägen fram till att texterna i slutversion skickas för läsning av såväl läraren som av anställda på de berörda företagen.

En förståelse av skrivna texters kontext som praktik, som aktivitetskedjor realiserade i textkedjor, kan vägleda en analys som fördjupar bilden av vad som pågår både som något mycket specifikt och som något mer generellt. En analys av alla Sebastians texter i textkedjan, skrivna och talade, skulle kunna visa hur just han förhåller sig till dubbelheten mellan elev- och journalistroll (jfr Holmberg 2011 och Sellgren 2011). En bredare studie av skolskrivande skulle antagligen kunna beskriva skrivpraktiken i detta klassrum som en instantiation av en viss typ av praktik som återkommer i många skolsammanhang, och sätta den i kontrast till andra sätt att skapa textkedjor (se Holmberg & Wirdehn 2010 s.

113–117). Med andra ord kan förståelsen av kontext som praktikkontext upp-
rätta en balanserad förståelse av den skrivna textens kontext genom att kontex-
ten betraktas både som specifik situationskontext och som mer generell situa-
tionstyp.

Teoriutveckling för en språk- och textteori med social ambition

Systemisk-funktionell teori är i grunden en grammatikteori, men också en text-
teori, och dessutom en »problembaserad» teori med ambitionen att intervensera
i sociala praktiker (Halliday 2009 s. 61). I Hallidays arbeten framträder teorin
framför allt som en grammatikteori, även om ambitionen är att säga något vä-
sentligt om hur grammatiken formas av och omformar den värld vi lever i.
Detta är bakgrunden till att Halliday, vars exempelanalyser jag diskuterat i
denna artikel, inte uppmärksammar skillnader mellan principiellt olika möjlig-
heter att modellera texters kontext. Hans framställning kretsar helt enkelt kring
en annan fråga, nämligen frågan om hur språkets grammatik och semantik står
i relation till kontext. För detta syfte kan talade och skrivna texter passa lika väl,
utan att man utreder skillnader i fråga om texternas analytiska status som akti-
verade eller deaktiverade (jfr för övrigt Holmberg & Karlsson 2006 som inte
heller tar hänsyn till dessa skillnader). Man kan säga att systemisk-funktionella
arbeten ofta utmärks av en viss brådska att komma till den grammatiska analy-
sen, och till resultat som kan visa hur språkets tre metafunktioner är relaterade
till olika aspekter av kontexten. Vad jag försökt göra i denna artikel är att und-
vika denna brådska och dröja vid den hittills underteoretiserade frågan om hur
teorin egentligen förstår kontext.

När teorin framträder som textteori, vilket varit det vanligaste under de se-
naste tjugo åren, borde de frågor jag diskuterat här bli mer akuta, och det kan
verka egendomligt att de hittills fått så undanskymd plats i den teoretiska dis-
kussionen. Förklaringen ligger i att den systemisk-funktionella teoribildningen
kring text mestadels arbetat med en annan kontextteori än Hallidays. Ton-
givande inom teorins textforskning har varit Jim Martin vars kontextteori sätter
genre som överordnat situationskontext (se t.ex. Martin 1999, Martin & Rose
2008). Det skulle leda för långt att här också diskutera Martins kontextbegrepp
och dess skillnader gentemot Hallidays. Inget av de problem jag diskuterat i ar-
tikeln har emellertid blivit utrett inom Martins kontextteori. Man skulle kunna

se Martins teoretiska förslag med ett överordnat, abstrakt genrebegrepp som ett sätt att göra textanalysen mer potent än den blir i Hallidays teori, och därmed slippa problemen kring observation av aktivitet och praktik. Själva textanalysen kan inom ramarna för Martins modell göra mer för att fullständigt beskriva kontexten, närmare bestämt genren. Priset för denna teoretiska innovation är högt. Kontextteorin i Martins tappning kan inte längre visa samma intresse för hur en text med en viss genrestruktur kan passa in i många olika aktiviteter och praktiker (se vidare Hasan 1995, Holmberg u.u.).

För Halliday, liksom för Martin, är den systemisk-funktionella teorin en problembaserad teori, upptagen av moraliska frågor kring rättvisa och solidaritet, ivrig att intervensera i sociala praktiker (se t.ex. Halliday 2009 s. 61, Martin & Rose 2008 s. 7). Det är, menar jag, denna ambition som ger det starkaste motivet för teoriutveckling kring hur en praktik kan förstås som aktiviteter och deras inbördes relaterade texter. Hallidays kontextteori (liksom Martins) tenderar att isolera den enskilda skrivna texten. Praktiken förstås emellertid bäst utifrån sina textkedjor av skrivna och talade texter. Hallidays kontextteori (liksom i än högre grad Martins) riskerar att främst betrakta den skrivna texten som en instantiation av ett register (eller för Martin som en realisering av en genre), medan praktiken bäst förstås om dess texter även kan ställas i relation till den aktuella specifika situationskontexten. En språk- och textteori som vill intervensera i sociala praktiker tar på sig ett stort ansvar att bygga fördjupad kunskap om hur dessa praktiker fungerar och kan förändras. Detta är därför en angelägen teoretisk och metodologisk utmaning för det fortsatta arbetet inom systemisk-funktionell teori. Men det är också ett arbete som kräver ett starkare utbyte med andra teorier som med liknande utgångspunkter modellerat texters funktion i sociala praktiker (se vidare Karlsson 2010). För praktiker vars aktiviteter organiseras för deltagarnas lärande skulle det vara fruktbart att skapa större kontaktytor mot lärandeteorier vilka ser lärande just som ett allt mer självständigt deltagande i aktiviteter (se t.ex. Engeström 1987, Lave & Wenger 1991). Engagemanget för Sebastian och alla andra skrivande elever har ju hittills varit en hjärtesak för systemisk-funktionell teori. Framför allt har man framhållit värdet av explicit undervisning om registertypiska texter. De resone-mang jag utvecklat här kring teorins kontextbegrepp pekar på vikten av att också undersöka hur undervisning kan skapa olika slags praktiker och aktiviteter för skrivande.

Litteratur

- Björkqvall, Anders, 2003: Svensk reklam och dess modelläsnare. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 31.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Borgström, Eric & Yassin Daroon, 2010: Tioåringar skriver nationellt prov. I: Att bygga broar. Kulturella, språkliga och mediala möten. Texter om Svenska med didaktisk inriktning, red. av Kent Adelman. Malmö: Nationella nätverket för Svenska med didaktisk inriktning. S. 25–33.
- Edling, Agnes, 2006: Abstraction and authority in textbooks. The textual paths towards specialized language. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Linguistica Upsaliensia 2.) Uppsala: Inst. för lingvistik, Uppsala universitet.
- Engeström, Yrjö, 1987: Learning by expanding. An activity-theoretical approach to developmental research. Internet: Webbsida för University of California, San Diego. <<http://communication.ucsd.edu/MCA/Paper/Engestrom/expanding/toc.htm>> (Tillgänglig 2011-10-16).
- Firth, John Rupert, 1957: Ethnographic analysis and language with reference to Malinowski's views. I: Selected papers of J.R. Firth (1952–59), ed. By Frank R. Palmer. London & Bloomington: Longman & Indiana University Press, 1968. S. 137–167.
- Folkeryd, Jenny Wiksten, 2006: Writing with an attitude. Appraisal and student texts in the school subject of Swedish. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Linguistica Upsaliensia 5.) Uppsala: Inst. för lingvistik, Uppsala universitet.
- Frandsen, Finn, 2006: Hinsides teksten? Forsøg på at gøre status over 15 års tekstforskning. Föredrag på konferensen Forum för textforskning (FOT), Örebro universitet, 15 juni 2006.
- Geertz, Clifford, 1973: Thick description. Toward an interpretive theory of culture. I: The interpretation of cultures: Selected Essays. New York: Basic Books. S. 3–30.
- af Geijerstam, Åsa, 2006: Att skriva i naturorienterande ämnen i skolan. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Linguistica Upsaliensia 3.) Uppsala: Inst. för lingvistik, Uppsala universitet.
- Grahn, Inga-Lill, 2012: Tala om att tänka. Om processer och projekt vid användning av orden tänka och tanke i tre samtal. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 18.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Halliday, M.A.K., 1977: Text as semantic choice in social contexts. I: Grammars and descriptions, ed. by Teun A. van Dijk & Janos Petofi. Berlin/New York: de Gruyter. S. 176–225. Även i: Linguistic studies of text and discourse. Collected works of M.A.K. Halliday, Vol. 2, ed. by Jonathan Webster. London/New York: Continuum, 2003. S. 52–58.
- Halliday, M.A.K., 1978: Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K., 1991: The notion of “context” in language education. I: Text and context in functional linguistics, ed. by Mohsen Ghadessy. Amsterdam/New York: John Benjamins. S. 1–24. Även i: Language and Education. Collected Works of M.A.K. Halliday, Vol. 9, ed. by Jonathan Webster. London/New York: Continuum, 2007. S. 52–58.

- Halliday, M.A.K., 1998: 1. Situationskonteksten, 2. Språkets funktioner, 3. Registervariation. I: Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan, J.R. Martin, presentert og redigert av Kjell Lars Berge, Patrick Coppock & Eva Maagerø. (LNU:s skriftserie 112.) Oslo: Cappelen akademisk. S. 67–118. Först publicerade i: Halliday, M.A.K. & Hasan, Ruqaiya 1985.
- Halliday, M.A.K., 2009: Methods, techniques, problems. I: *Continuum companion to systemic functional linguistics*, ed. by M.A.K. Halliday & Jonathan Webster. London/New York: Continuum. S. 59–86.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, Ruqaiya, 1985: *Language, context, and text. Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford: Oxford university press. Se Halliday 1998.
- Halliday, M.A.K., McIntosh, A. & Stevens, P., 1964: *The linguistic sciences and language teaching*. London: Longmans.
- Halliday, M.A.K. & Webster, Jonathan J., eds., 2009: *Continuum Companion to Systemic Functional Linguistics*. London/New York: Continuum.
- Hasan, Ruqaiya, 1995: The conception of context in text. I: *Discourse in society. Systemic functional perspectives*, ed. by Peter H. Fries & Michael Gregory. S. 183–296. Norwood, NJ: Ablex.
- Helgesson, Karin, 2011: Att ställa krav i platsannonser. Möjligheter och begränsningar med SFG:s modalitetsanalys. I: *Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 127–138.
- Holmberg, Per, 2002: Emotiv betydelse och evaluering i text. (Nordistica Gothoburgensia. Acta Universitatis Gothoburgensis 24.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Per, 2010: Genrepedagogik i teori och praktik. Nyretorik och Sydneyskolan i två gymnasielärares klassrum. I: *Svenskans beskrivning 30*, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Stockholm: Inst. för nordiska språk. S. 123–132.
- Holmberg, Per, 2011: Digital argumentation. Datorskrivandets transformering av skolans genreskrivande. I: *Utbildning och lärande 1/2010*. (Tema: Nya textvärldar i vår tid.) S. 32–57.
- Holmberg, Per, under utgivning: Skolskrivande, genre och register. En jämförelse mellan två systemisk-funktionella kontextmodeller. I: *Socialesemiotik i Norden* [preliminär titel], red. av Thomas Hestbæk Andersen & Morten Boeriis. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Holmberg, Per & Jansson, Håkan, 2011: Att rista tid och rum i sten. En registeranalys av Östergötlands runstenar. I: *Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 204–221.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. (Ord & Stil 37.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina, 2005: Cooking as entertainment. Text activities in a recipe. I: *Semiotics from the North. Nordic approaches to systemic functional linguistics*, red. av Kjell Lars Berge & Eva Maagerø. S. 245–261.
- Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina, 2010: Skrivpedagogik i praktiken. Textkedjor, textsamtal och texttypologier i tre svensklärares klassrum. I: *Språk och stil NF 20*. S. 105–131.

- Karlsson, Anna-Malin, 2002: Skriftbruk i förändring. En semiotisk studie av den personliga hemsidan. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology N.S. 25.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karlsson, Anna-Malin, 2004: »Vad vill vi att kunden ska köpa?» En diskursanalytisk studie av identifikationsmöjligheter i texter för butiksanställda. I: *Språk och stil* NF 14. S. 63–88.
- Karlsson, Anna-Malin, 2010: I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det). I: *Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk*, red. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lund. S. 162–174.
- Larsson, Pia Nygård, 2011: Biologiämnets texter. Text, språk och lärande i en språkligt heterogen gymnasieklass. (Malmö Studies in Educational Sciences 62.) Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Lassus, Jannika, 2010: Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Magnusson, Ulrika, 2011: Skolspråk i utveckling. Enspråkiga och flerspråkiga elevers bruk av grammatiska metaforer i senare skolår. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 17.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Malinowski, Bruno, 1923: The Problem of meaning in primitive languages. I: Ogden, C.K. & I.A. Richards, The meaning of meaning. A study of influence of language upon thought and of the science of symbolism. New York: Harcourt, Brace and World. S. 296–336.
- Martin, J.R., 1992: English text. System and structure. Amsterdam: Benjamins.
- Martin, J.R. & Rose, David, 2008: Genre relations. Mapping culture. London: Equinox.
- Nestlog, Ewa Bergh, 2009: Perspektiv i elevtexter. Skriftligt argumenterande i grundskolans mellanår. (Institutionen för humaniora 139.) Växjö: Växjö universitet.
- Nord, Andreas, 2011: Att sälja smärtfritt. En kritisk analys av en reklamannons. I: Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 188–203.
- Nordenfors, Mikael, 2011: Skriftspråksutveckling under högstadiet. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 16.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Claes, 2007: Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 9.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Olvegård, Lotta, 2011: Språkliga val i lärobokstexter i historia. I: Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar, red. av Marie Carlson, & Kerstin von Brömssen. Lund: Studentlitteratur. S. 281–307.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2011: Att skapa en förebild. Transittivitet, ergativitet och berättelsestruktur i två kommunala hjältesagor. I: Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 65–81.
- Sellgren, Mariana, 2011: Den dubbla uppgiften. Tvåspråkiga elever i skolans mellanår arbetar med förklarande genre i SO. (Licentiatuppsats i tvåspråkighetsforskning, 2011.) Stockholm: Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet.

- Wells, Gordon, 1994: The complementary contributions of Halliday and Vygotsky to a "language-based theory of learning". I: *Linguistics and education* 6. S. 41–90.
- Wojahn, Daniel, 2011: Jag förklarar er nu för äkta makar. En jämförande analys av den borgerliga svenska vigseltexten och Svenska kyrkans vigseltext. I: *Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 168–187.
- Yassin, Daroon, 2011: Elever i år 3 tycker till. Interpersonell grammatik för åsikter och råd i insändartexter. I: *Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 114–126.

Den konkreta texten

Av ANDREAS WIDOFF

Abstract

Widoff, Andreas, andreas.widoff@nordlund.lu.se, Ph.D student, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden: "The concrete text". *Språk och stil* 22:1, 2012, pp. 87–109.

Linguistic text research typically operates with methods, models and categories that conceive of texts as formal, static and discrete units. This also seems to hold for socially oriented theories, though their views naturally are more contextually oriented. Examples are given from systemic-functional linguistics, critical discourse analysis and social semiotics. In contrast, hermeneutics has traditionally viewed texts as being inexhaustible, dynamic and contextual. In this article, it is argued that the hermeneutic text concept is ontologically more fundamental, whereas the common linguistic concept may be thought of as derivative. This does not mean that the linguistic concept should be discarded; even so, it does raise questions about the relation between the two concepts, as much as it turns attention to the interpretative activity of linguistic text research.

Keywords: text concepts, hermeneutics, natural experience, life-world, explanation and understanding, linguistic methodology.

Med den här artikeln avser jag att diskutera den språkvetenskapliga textforskningens grundläggande textbegrepp – oberoende av vilken inriktning forskningen kan tänkas ha i övrigt. Eftersom en hel del ändå skiljer olika inriktningar åt, kan det dock vara värt att inledningsvis föra några skiljelinjer på tal. Svensk textforskning uppvisar grovt taget tre inriktningar. Den första inriktningen studerar språk och innehåll i texter med företrädesvis kvantitativa metoder. Forskningspraktiken har av Svensson (2005) kallats för beskrivning av etiketterade texttyper. Den andra inriktningen intresserar sig för de särskilda betydelsereationer som uppstår när texter överskrider satsens längd. Vanligen kallas väl detta för textlingvistik, även om termen också har en vidare innebörd. Den tredje inriktningen motsätter sig att texter betraktas som isolerade språkliga produkter och betonar därför texternas sociala och kulturella sammanhang. Två framträdande skolbildningar är kritisk diskursanalys (CDA) och systemisk-funktionell lingvistik (SFL). Det finns alltså sådan textforskning som fokuserar på språk och innehåll i texten, sådan som studerar vad som händer utmed textens längd och sådan som sätter texten i relation

till en kontext. Ska man nämna en tidig representant för respektive inriktning torde tre goda kandidater vara Westman (1974), Källgren (1979) och Ledin (1995).

Olika inriktningar medför naturligen olika syn på vad text är. Så är det avgörande för textlingvistikerna att en text är längre än en sats, medan längden är mindre viktig för det sociala perspektivet. För textlingvistikerna är kohesion en betydande komponent, för det sociala perspektivet är texters ändamål centralt. Osv. Trots sådana skillnader finns dock en del likheter. Här kommer jag att beröra en sådan likhet, en idé som förenar de tre nämnda tendenserna och som jag kallar *den abstrakta texten*. Mot denna idé ställer jag *den konkreta texten*. Dessa ska ses som två grundläggande textbegrepp, två ideala typer, som plockas upp på olika sätt inom skilda skolbildningar. Den abstrakta texten kännetecknas av en mening som är *formell, statisk* och *avskiljbar*, medan den konkreta textens mening är *uttömlig, dynamisk* och *kontextuell*. Med *text* avser jag i båda fallen ett språkligt uttryck realiserat i tid och rum. Termerna kan ses som synonym med »yttrande».¹

Den mest utpräglade föreställningen om den abstrakta texten möter inom textlingvistikerna. Här antas ibland texten existera utanför kognitionen, alltså utanför erfarenhet och medvetande. I linje med detta ser inte Beaugrande & Dressler (1981 s. 6) koherens (som kräver omvärldskunskap) som en ren textegenskap, utan som ett resultat av språkbrukarnas kognition. Texten föreställs alltså som ett yttre faktum. Men det är också möjligt med en mer moderat variant, enligt vilken den abstrakta texten i stället framträder genom en språklig intuition som är tillräckligt oproblematisk för att den ska kunna skiljas från tolkning. I praktiken är det emellertid inte alltid uppenbart om en skolbildning ser den abstrakta texten som yttre faktum eller som intuitivt given. Det som brukar vara möjligt att identifiera i en skolbildning är att textens mening ses som formell, statisk och avskiljbar. Det är denna schematiska karaktär som avses med benämningen *abstrakt*.

Idén om den konkreta texten framträder med störst tydlighet inom den hermeneutiska traditionen. Det är också denna jag anknyter till i det följande. När Kvalsvik (1990) inom denna tradition berör ordets etymologi, *textus* 'väv', skriver han: »Ein tekst skal ikkje vere mykje komplisert før det er tale om samanvevingar av referansar till svært skilde saktilhøve, eller til andre tekstar, eller til ei förestillingsverd, eller til normer» (s. 71). Enligt detta synsätt är tex-

¹ Den kultursemiotiska frågan om texten som ett yttrande med särskilt kulturellt värde och den textlingvistiska frågan om texten som en enhet som överskrider satsens längd är således sådant som ligger utanför artikelns ämne.

ten så djupt rotad i kontexten att deras vävar går ihop. Texten kan inte lyftas ur sitt sammanhang med mindre än att väven trasas sönder. Texten är kontextuellt vävd: omständigheter i kontexten är mening i texten. Härmed betraktas inte förhållandet mellan till exempel en sats som generell typ och motsvarande sats i en viss text som endast ett type-token-förhållande. Den senare innehåller betydelse som den förra saknar. Det är denna ansamling av mening som avses med benämningen *konkret*.

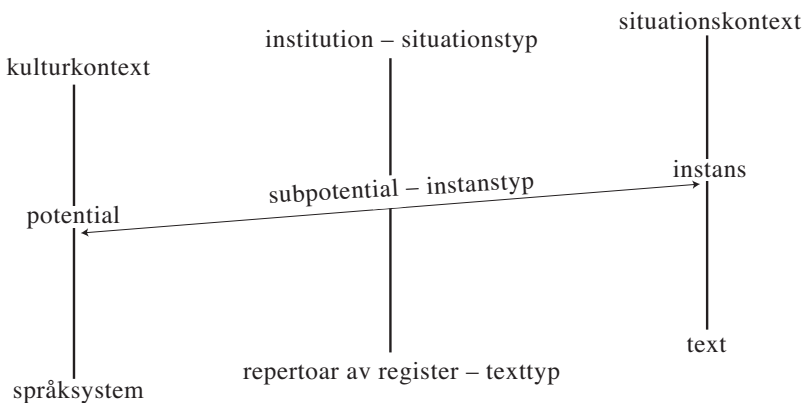
Motsättningen mellan de två begreppen är i grunden en kunskapsteoretisk fråga. I första hand är därför inte syftet med denna artikel att föreslå nya analysmodeller för textforskningen, utan snarare att kritiskt reflektera över textforskningens förutsättningar och antaganden. Den är en kritik av textforskningens idé om vad texter är samtidigt som den är ett förslag på en alternativ syn. Denna alternativa syn försöker omöjliggöra varje tanke om att språkstudier skulle kunna vara en icke-tolkande verksamhet. I så måtto är kritiken en repetition av ett gammalt filosofiskt tema – men av ett tema som varit relativt obeaktat inom språkvetenskapen. I andra hand väcker den här kritiken frågan om språkvetenskaplig textforskning inte tenderar att försumma aspekter av språket som i själva verket är centrala, om den inte låter sig begränsas av en viss metodologi. I synnerhet svensk textforskning är empiriskt driven och undersöker vanligen texter enligt principen att en analysmodell läggs på ett material. Gentemot denna vana menar jag att det vore nyttigt för textforskningen att fokusera mer på läsning och förståelse av texter, att ställa frågor som inte bara producerar ett resultat enligt analysmodellens logik, utan som också ger förslag på hur texter bör läsas och förstås.

Att som ovan förbinda textlingvistik och kvantitativt orienterad textbeskrivning med ett abstrakt textbegrepp tror jag inte möter många invändningar. Mer kontroversiellt är nog att jag påstår att även socialt orienterade textteorier ansluter till samma begrepp. I nästa avsnitt argumenterar jag därför för att detta gäller systemisk-funktionell lingvistik och kritisk diskursanalys. I avsnittet därefter utvecklar jag begreppet om den konkreta texten. Denna utveckling möjliggör en fördjupad diskussion av hur den abstrakta texten framträder hos några olika forskare. Denna diskussion väcker i sin tur en del frågor om textforskningens metodologi, framför allt i relation till den gamla motsättningen mellan *erklären* och *verstehen*. Åt dessa frågor ägnas artikelns två avslutande avsnitt.

Den abstrakta texten i systemisk-funktionell lingvistik och kritisk diskursanalys

Enligt min uppfattning rör sig alltså systemisk-funktionell lingvistik och kritisk diskursanalys med ett abstrakt textbegrepp. Detta är emellertid inte alldeles enkelt att påvisa eftersom skolbildningarna i ganska liten utsträckning explicerar sina textbegrepp. Vi finner inget ivrigt försvar, exempelvis i en kritik av den hermeneutiska traditionen. Vi finner däremot modeller som innehåller en plats för texten och naturligtvis också definitioner av vad företrädarna menar med »text». Jag ska försöka visa att dessa modeller och definitioner faktiskt för med sig ett abstrakt textbegrepp.

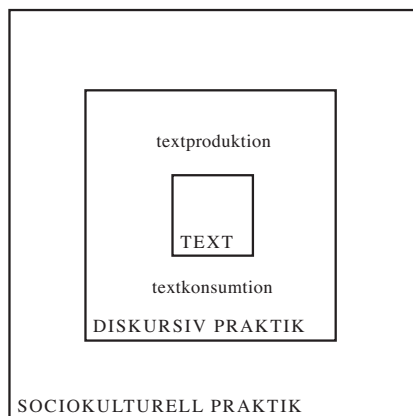
En återkommande modell i den systemisk-funktionella litteraturen framställer texten som en instansering av språkssystemet. Hos Halliday & Matthiessen (2004) illustreras den som i figur 1. Språkssystemet är alltså en potential, registret en subpotential, texttypen en instanstyp och texten den slutliga realiseringen. Denna modell verkar medföra att texten snarare betraktas från språkssystemets håll än tvärtom. Detta abstrakta textbegrepp träder visserligen sällan fram i fullt ljus, men i Halliday (1999 s. 566) påträffas en tydlig deklaration i en not: »'Text' or 'discourse' here has to be understood not just at the lowest level of abstraction in language as a realization in speech or writing, but primarily as configurations of linguistic and higher-level cultural meanings». Texten är alltså primärt en konfiguration av abstrakta typer, även om Halliday också räknar med typer som strikt sett inte är grammatiska.

Figur 1. Språklig och kontextuell instansering enligt SFL (efter Halliday & Matthiessen 2004 s. 28).

Samtidigt menar jag att Halliday ärver Saussures (1970) böjelse att betrakta *la langue* i första hand som en paradigmatiske ordning, medan *la parole* betraktas som en fri kombination av element. Språkssystemet beskriver nämligen gärna Halliday genom systemnätverk, vilka tydliggör språkets paradigmatiske möjligheter. Texten förstår han däremot som en realisering av enheter som följer på varandra. Men det finns förstås också skillnader gentemot Saussure. Förutom att Halliday inför mellankategorier förfinar han det otympliga begreppsparat genom att dela upp *la parole* i två riktningar: såsom en enskildhet förs *la parole* till texten, såsom en mångfald av fenomen till kontexten. (Detta motsvarar det horisontella respektive vertikala planet i figuren.) Men denna förfining understryker faktiskt Hallidays abstrakta textbegrepp. Hos Saussure motsvarar *la parole* något som liknar den konkreta texten: *la parole* uttöms inte av *la langue*. Hos Halliday är däremot texten framför allt en konfiguration av och en instansering av enheter från de högre, abstrakta nivåerna. Mångfalden av fenomen, den heterogenitet som Saussure så ogärna vill befatta sig med, förlägger Halliday i stället i kontexten. Därmed framträder texten som abstrakt.

Liksom en systemisk-funktionalistisk textanalys handlar den kritiska diskursanalysen om att sätta texten i relation till en kontext. Enligt Fairclough (2010 s. 228) skiljer sig dock CDA från SFL genom att inkludera interdiskursivitet i analysen, dvs. analyser av hur stil, genrer och diskurser kommer till uttryck i texten. Modellen med tre fyrkanter lär vid det här laget vara välbekant: texten omges av en diskursiv praktik som omges av en sociokulturell praktik (figur 2). Vanligen återges modellen i samma variant som här, men i Fair-

Figur 2. Analysnivåer enligt CDA (efter Fairclough 1995 s. 59).

clough (1989 s. 25) är rutorna försedda med kanske mer klagörande beteckningar. Längst ut finner vi här *kontexten* som innefattar *sociala villkor för tolkning och produktion*, i nästa ruta *interaktionen* som innefattar en *tolkningsprocess* och en *produktionsprocess* och längst in finner vi som väntat *texten*. Fairclough förtydligar i sammanhanget: »A text is a product rather than a process – a product of the process of text production» (s. 24). Så långt är det tänkbart att modellen helt enkelt bara tar hänsyn till texten såsom språkligt uttryck. Analysmodellen som helhet pekar däremot i en annan riktning. Fairclough företar förvisso en analys av de skilda områdena. Inte bara texten utan också tolkningsprocess och kontext är föremål för analys. Men dessa områden behandlas som åtskilda nivåer. Analysen av texten är relativt oberoende av tolkningsprocessen. Tolkningsprocessen är ett annat föremål för analys. Detta förhindrar givetvis inte att Fairclough kan växla mellan nivåerna och relatera dem till varandra. Till sist behandlas dock texten som något utanför tolkningen och därmed som något statiskt.

Nu innebär inte detta att Faircloughs text är en alltigenom grammatisk konfiguration. När han presenterar sin modell över hur kritisk diskursanalys kan bedrivas i praktiken föreslår han följande uppdelning. Till texten hör kohesion, artighetsstrategier, transitivitet, tematisk struktur, modalitet, ordbetydelser, metaforer etc. Till den diskursiva praktiken hör diskurstyper, textkedjor, intertextualitet, presuppositioner, ironi etc. Och till den sociokulturella praktiken hör ideologi, diskursordningar, maktstrukturer etc. (Fairclough 1992 s. 225–40). Uppdelningen bekräftar intrycket att texten är en mer begränsad kategori än ett konkret textbegrepp skulle vilja göra gällande, men den visar samtidigt att Faircloughs textbegrepp spretar åt olika håll och har strimmor av konkretion. Artighetsstrategier är till exempel en halvt icke-grammatisk textkategori.

Halliday och Fairclough är inte ointresserade av »det konkreta» i den konkreta texten, men detta intresse befinner sig mestadels utanför själva textens begrepp. När de talar om att analysera text är det företrädesvis med kategorier från grammatiken, medan de förlägger ansatserna till holism i det kontextuella området. I denna mening är deras textbegrepp abstrakt. Man kan förstås tänka sig att detta är en metodologisk begränsning, som alltså inte ska tas för något slags ontologi. Men om den abstrakta texten endast är ett metodologiskt textbegrepp väcks frågan om hur det ontologiska textbegreppet ser ut. Något sådant textbegrepp presenteras såvitt jag vet inte inom någon av skolbildningsarna.

Att man räknar med något sådant som en abstrakt text behöver inte vara särskilt problematiskt i sig. Frågan gäller egentligen hur denna abstrakta text pla-

ceras i ett större teoretiskt ramverk. I nästa avsnitt försöker jag visa varför man bör betrakta den konkreta texten som fundamental, medan den abstrakta texten ska ses som en teoretisk avledning.

Den konkreta texten i den naturliga erfarenheten

Om den abstrakta texten är statisk, så är den konkreta texten dynamisk. Enligt detta begrepp har texten sitt ursprung i den naturliga erfarenheten. Impulsen till detta textbegrepp kommer från tre håll: fenomenologi (Husserl 2004), hermeneutik (Heidegger 1992 och Gadamer 1986b) och dialogism (Bachtin 1993, 2003 och Volosjinov 1973). Det rör sig således om ett textbegrepp som ger akt på erfarenheten, förståelsens cirkelkaraktär och den enskilda språkliga händelsen. I den dialogiska teorin finner vi en tydlig motsvarighet till det konkreta textbegreppet – Volosjinovs och Bachtins yttrandebegrepp – men detta begrepp utvecklas av dem utan fokus på erfarenhet och tolkning. Omvänt finner vi hos de ovan nämnda företrädarna för fenomenologi och hermeneutik ett stort intresse för erfarenhet och tolkning, men inte ett lika väl utvecklat textbegrepp som hos Volosjinov och Bachtin. Mitt bidrag är således att föra samman dessa teorier, men också att använda dem i ett språkvetenskapligt sammanhang, där de hitintills varit en marginell företeelse.² Jag har tidigare fört fram snarlika idéer i Widoff (u.u.). Jag antar »hermeneutik» som samlingsnamn för min teoretiska ståndpunkt.

Att det finns något sådant som en abstrakt text i *reflektionen* är uppenbart. Frågan om den konkreta texten kan inte handla om att förneka detta – inte heller om att hävda att denna reflektion skulle vara oberättigad. Snarare handlar frågan om hur texten uppfattas i *den naturliga erfarenheten* och vilka implikationer detta sätt att uppfatta har för den efterföljande reflektionen. Med termen *den naturliga erfarenheten* avser jag den aspekt av erfarenheten som tematiserades av Husserl (2004 resp. 1996) under begrepp som *den naturliga inställningen* och *livsvärlden*. Samma idé har senare varit vägledande för Heideggers och Gadamers hermeneutiska utveckling av fenomenologin. Den naturliga inställningen står i motsättning till teoretiska inställningar, medan livsvärlden står i motsättning till de världsbilder som konstrueras av vetenskapen. Att all dagligen leva i världen är på många sätt en annan erfarenhet än att vetenskap-

² Detta gäller i något mindre mån för den dialogiska teorin.

ligt reflektera över denna värld; att förstå en text i vardagen är något annat än att bedriva språkvetenskaplig textanalys. Därför finns ett behov av att pröva i vilken mån reflektionen och dess kategorier faktiskt återknyter till livsvärlden. En missvisande teori är enligt detta synsätt en teori som inte kan finna något berättigande i livsvärlden. Livsvärlden ses som sista bestämmande instans, och därmed dess meningsstruktur som ontologiskt fundamental. Detta resonemang aktualiserar i ett speciellt avseende striden mellan realism och nominalism. En realistisk inställning innebär i detta sammanhang att så långt som möjligt grundlägga den vetenskapliga beskrivningen i erfarenheten av livsvärlden. En nominalistisk inställning innebär omvänt att inte uppmärksamma detta som ett problem eller att uttryckligen inte tillskriva livsvärlden en högre grad av realitet. Då är i stället det avgörande att teorin håller ihop på sin egen vetenskapliga nivå.

En nominalistisk inställning har länge varit dominerande i språkvetenskapen. Den ställer sig sällan frågan om hur språk erfars i livsvärlden. Jag anammar i stället en realistisk inställning och ställer därför frågorna: Vad händer i mötet med en text? Hur är den naturliga erfarenheten beskaffad? Var finns källorna till denna förståelse?

Vi börjar med ett exempel: »Vi kan ju inte gå runt på departementen och fråga om dom gör nåt för negrerna där nere». Ungefär så sade Jan O. Karlsson, dåvarande bistandsminister, vid ett möte 2003.³ Reaktionerna på texten lär skilja sig åt: likgiltighet, uppskattning, indignation. Som forskare antar vi snabbt en analytisk inställning och undviker uppenbara affekter. Och journalisterna som fick reda på vad Karlsson sagt förstod säkert genast att de nu hade ett uttalande att exploatera. De naturliga förståelserna varierar, men var och en är en empirisk helhet som inte uttöms av ett abstrakt textbegrepps kategorier; de är inställningar *här och nu* i vilka texten intar en bestämd plats i världen. En sådan inplacering sker vanligen omedelbart, vilket märks av hur snabbt vi vanligen förstår vad någon vill säga, liksom varje gång vi missförstår fastän vi talar språket. Om vi förstått eller inte avgörs i situationen. Eftersom situationen utspelar sig i en värld är dock inte meningen innesluten som i en bubbla. Att på ett naturligt sätt förstå en text är att förstå vad som följer av den i världen. Denna vittomgreppande förståelse är dessutom sällan något som släntrar efter: vanligen har vi en sådan förståelse utan att vi liksom först måste se oss om i kontexten. Detta är ett avgörande skäl till kritiken av textbegreppet i SFL och CDA.

³ Enligt Ekots återgivning 2003-06-16. Hämtad från <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=247655> 2011-07-15.

Vi kan begrunda en annan tänkbar text: »Jag älskar dig». Varifrån får en sådan text sin kraft? Av en bokstavlig mening, som refererar till ett inre tillstånd, eller av att den skapar förväntningar på framtiden, att den ger tillvaron en viss riktning? Det inre tillståndet vore tämligen menlöst som referens, om det inte var förknippat med sin speciella verkan i världen. »Jag älskar dig» är en mycket speciell sak att yttra i världen i vilken vi lever. Detta hör till den naturliga erfarenheten av textens mening.

Argumentationen bör givetvis också konfronteras med exempel som tycks ha en mycket klarare betydelse: »Den här bollen är röd». Det är svårt att förneka vissheten om en bokstavlig mening som skulle göra det enkelt att avgöra sanningsvärdet i en konkret situation. Men vore det inte naivt att överskatta denna intuition? För det första är detta meningsskikt sällan fokuserat i den naturliga erfarenheten. Om någon säger »Den här bollen är röd» endast för att framhålla det uppenbara sakförhållandet och inget annat så finner vi nog yttrandet meningslöst. När någon säger »Den här bollen är röd» följer snarare olika saker i världen beroende av situation, såsom att någon haft fel i en annan bedömning eller att den är lämplig som present till lillan. Sådana implikaturer är väl beforskade av pragmatiken i Grices (1975) efterföljd. För det andra kan den bokstavliga mening som vi intuitivt föreställt oss utebli. Texten skulle kunna tilldela en gul boll en särskild funktion i en spelsituation där en röd boll saknas, men där röda bollar brukar ha den funktion som den gula nu får inta. Om man antar att sådana betydelser är kommunikativa förskjutningar av den egentliga meningen måste man samtidigt anta att den rena reflektionen är ontologiskt fundamental. Man förminskar då den fokuserade meningen, meningen såsom den omedelbart är före varje explikation, till fördel för ett underliggande skikt. En sådan idé är lätt att misstänka för att vara vetenskapsmannens hemmablinda fiktion. I ett realistiskt perspektiv är i stället den naturliga erfarenheten meningens ursprungliga miljö. Från en mer social vinkel kan detta uttryckas som hos Volosjinov:

Discourse⁴ in life is obviously not self-sufficient. It arises from the non-verbal real-life situation and maintains a very intimate connection with it. Moreover, discourse is directly filled with that life and may not be detached from it without losing its sense (1983 s. 10).

Om det är såhär den naturliga erfarenheten är beskaffad, och om det är i denna vi har att söka textens begrepp, räcker inte idén om texten som en kontextuell omgiven instans av språkssystemet. Snarare måste texten vara en mångfaldig

⁴ Volosjinov skriver »slovo», som också betyder 'ord'.

bestämningsstruktur där grammatik, lexikon och formella textenheter bara är en del. Det finns ingen elegant modell över en sådan brokig struktur. Men det går alltid att göra en skiss. Här en för Jan O. Karlssons uttalande: A) Genom lexikon, grammatik och textbindning har texten en allmän betydelsepotential, som skulle vara densamma också i helt andra sammanhang. B) Detta ger texten ett propositionellt innehåll. Detta kan möjliggöra ett sanningsvärde, men om utsagan förstås deontiskt är det diskutabelt om den har ett sådant. C) Genom situationen refererar texten till specifika entiteter i världen. D) Kulturella normer, här tätt förknippade med lexikala val, ger texten en tydlig evaluativ mening. »Neger» anses inom offentligheten olämpligt att över huvud taget yttra. E) Texten inbegriper, med en term från Bachtin (1997), en viss talgenre. F) Texten inbegriper, med en term från Fairclough (1992), en diskursordning i svensk offentlighet år 2003.⁵ G) Texten ingår i en intertextuell kedja. De efterföljande texterna förändrar vår förståelse av Karlssons uttalande. Om det inte blivit en uppståndelse hade den till exempel aldrig citerats här. H) Jan O. Karlsson i rollen som biståndsminister gör att vi har vissa förväntningar. Uttalandet är ganska oväntat. I) Jan O. Karlssons personlighet ger andra förväntningar. Uttalandet är inte oväntat, det är rätt typiskt för honom. J) Genom en del av ovanstående – och kanske också genom en specifik konvention – kan uttalandet uppfattas som en ironisk stilisering. Osv.

Om begreppet om den konkreta texten är riktigt, så är naturligtvis denna analys inte något annat än en explikation av just denna ursprungliga meningsshelhet. Explikationen är endast en bland många andra tänkbara. Poängen är att explikationen är en avledd meningsenhet, vars råmaterial är den konkreta texten såsom denna är given i den naturliga erfarenheten. Härmed framträder den abstrakta texten först som en avledd produkt. Mitt avslutande »Osv.» i stycket ovan är därför allt annat än oväsentligt. Explikationen kan fortgå närmast i oändlighet.

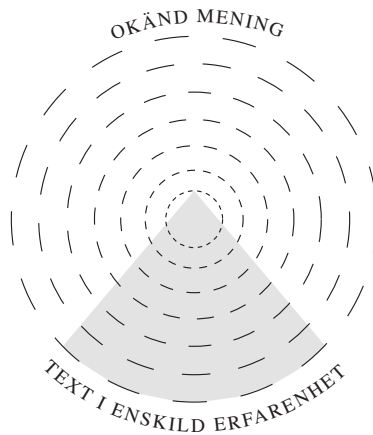
Enligt ett abstrakt textbegrepp upphör texten efter B, C, eller D och kontexten tar vid. Den hermeneutiska analysen undviker däremot en stark distinktion mellan språklig mening och omvärldskunskap. I den naturliga erfarenheten är det helt enkelt svårt att skilja dem åt. Man kan – som en förenkling – säga att orden suger upp sina betydelser från omvärlden.⁶ Ett abstrakt textbegrepp antar

⁵ Märk att Fairclough inte räknar detta begrepp till texten, utan till den diskursiva praktiken.

⁶ Förenklingen består i att vi tillfälligtvis bortser från hur orden också fyller omvärlden med betydelse. Det är inte möjligt att här göra reda för komplexiteten i denna dubbla rörelse. Detta skulle nämligen kräva ett avgörande i den ännu oavgjorda frågan om precis hur språket strukturerar vår erfarenhet av världen.

då att orden endast suger upp allmänbegreppen, men inte också de omvärldsliga bestämningar som tillkommer dessa i situationen. Detta misstar vad som naturligtvis är riktigt – att det följer generella betydelser med orden – för hela saken. För att tillgodose den naturliga erfarenheten måste vi låta orden anta en ny betydelse i varje situation. När den naturliga erfarenheten lägger grunden till textbegreppet vävs således kontexten in i textens väv: omständigheter i kontexten är mening i texten.

Figur 3 är ett försök att avbilda detta. Ringarna representerar textens inre kontextualisering genom skilda meningsskikt (jfr A–J ovan). Den yttre kontexten syns tyvärr inte i bild eftersom pappret är platt – den löper i den tredje riktningen. Den enskilda erfarenhetens förståelse är som trekanten visar begränsad, men kan utökas genom tolkningsarbete. Den fulla cirkeln ska förstås som en hägrande horisont – en total och slutgiltig förståelse är av allt att döma ständigt utom räckhåll. Man kan erinra sig Peirces (1977 s. 110 f.) *final interpretant* som synes ligga vid världens ände.

Figur 3. Den konkreta texten i enskild erfarenhet och utanför.

Hittills har jag endast beskrivit den omedelbara förståelsen. Men om denna förståelse är så beskaffad som jag antagit visar det sig att tolkningen av texter genom upptäckten av en ny eller annorlunda mening inte kan vara något artskilt fenomen. Snarare handlar det om gradskillnader i duration och intensitet. När tolkningarna avlöser varandra kan nämligen resultatet av en tolkning omärkligt övergå till nästas utgångspunkt. Som textuttolkare börjar vi inte ständigt om på ruta ett. Håller vi nu fast vid att textens mening återfinns i erfarenheten, kan inte tolkningsarbetet ses som något man vidhäftar texten, såsom ett subjektivt bi-

hang. Snarare är tolkningen en utveckling av – ett kommande till insikt om – själva textens mening. Det går inte att tala om en text utanför tolkningen. Denna idé har utvecklats av Gadamer (1986a), som härvid talar om en särskild hermeneutisk cirkel som är förståelsens ständiga utgång från och återkomst till sig själv.⁷ Textens mening är varken en existensform utanför erfarenheten eller en konstant enhet i erfarenheten. Textens mening är i stället stadd i förändring och det som förståelsen för tillfället förmår att greppa. Detta förhindrar inte att en och samma uttolkare kan laborera med flera tänkbara innebörder av en text, men det förhindrar att denne skulle kunna ha en fokuserad hållpunkt av textens mening som förblir oförändrad genom hela processen. Om en sådan hållpunkt sålunda är omöjlig finns, såvitt jag kan se, ingen anledning att anta att den abstrakta texten är fundamental. Den är i varje fall aldrig språkbrukarens naturliga utgångspunkt. Att vi ändå kan tala om *mötet med en text* (snarare än om endast *förståelsens självutveckling*) beror på att texten trots allt är en externaliserad meningsstruktur i så måtto att den härrör från ett annat medvetande och att det språkliga uttrycket är den yttersta begränsningen för vad som ska utrönas. Texttolkning handlar inte om inre kontemplation. Texttolkning är tolkning av något utanför en själv.

Den abstrakta texten i socialt orienterade teorier – två ytterligare exempel

När Gadamers tes – att textens mening konstitueras inom ramen för den hermeneutiska cirkeln – jämförs med ett mer statiskt textbegrepp står vi inför den springande punkten. Här faller utslaget mellan den abstrakta och den konkreta texten. Här bestäms vilken av dessa som ses som ontologiskt fundamental. Det hermeneutiska textbegreppet skiljer sig alltså från textbegreppet i många socialt orienterade teorier (såsom SFL, CDA och sociosemiotiken). Dessa teorier förbiser den naturliga erfarenheten till fördel för den sociala konventionen liksom betraktad på distans.⁸ Denna skillnad verkar bestå trots aldrig så goda ansatser till icke-essentialism och anti-positivism: tal om processer, om heteroge-

⁷ En liknande idé formuleras för övrigt av Volosjinov (1973 s. 102) när han framhåller att förståelsen av ett yttrande alltid är en skapande aktivitet.

⁸ Denna opposition innebär inte att erfarenheten skulle vara icke-konventionell. Erfarenheten är utan tvivel socialt betingad. Se Schütz & Luckmann 2003 för en klassisk utredning av hur den sociala kunskapen konstitueras genom den subjektiva erfarenheten.

nitet, om kontextens betydelse eller om behovet av tolkning. Inte heller Hodge & Kress (1988), som talar om en »naïve text–context dichotomy» (s. 8), tycks överskrida denna skillnad. Vi tittar nu på två fall där denna skillnad kommer i dagen.

Vi börjar med Martins & Whites (2005) arbete om språklig evaluering. Hos dem återfinns den vanliga systemisk-funktionella modellen av språklig instansering (se figur 1 ovan). Till denna fogar de emellertid en sista instans: räckan *system – register – text type – text* avslutas här med *reading*. Denna instans benämner de också »subjectified meaning» (s. 25). Här stannar författarna i sin tankegång, så vi får lov att fullfölja den själva. En subjektiverad mening måste vara en subjektivering av något icke-subjektivt, alltså av något objektivt. Eftersom endast den sista instansen benämns på detta sätt, får vi förmoda att de övriga instanserna utgörs av olika typer av objektiv mening som antar subjektiv skepnad först genom läsningens inträde. Som vi ser tycks därför detta vara en modell som placerar en objektiv text utanför förståelsen. I en hermeneutisk modell skulle i stället läsningen (förståelsen) genomtränga hela räckan ända upp till systemet. Motiveringen är att meningen på dessa nivåer endast är tillgänglig genom en explikation av förståelsen. I en hermeneutisk modell kommer därför relationen mellan förståelsen i den naturliga erfarenheten och den abstrakta struktur som teorin producerat på de andra nivåerna att framstå som ett problem i behov av vidare undersökningar. En sådan (om än mycket begränsad) undersökning genomförs därför också i de två följande avsnitten.

Vårt andra exempel är sociosemiotikens begrepp *semiotisk resurs*. Semiotiska resurser kan ses antingen som typer som realiseras i skilda kontexter (Halliday 1978 som skriver endast »resurs») eller som just sådana realiseringar vilka sedan tolkas vid skilda tillfällen (van Leeuwen 2005). Jag avser här den senare varianten av begreppet.⁹ Idén är i grunden mycket rimlig och lätt att förväxla med den konkreta texten: en resurs tillåter ett stort svängrum av betydelser och förstås därför på olika sätt vid skilda tillfällen. Problemet ligger i företrädarnas hantering av begreppet. Semiotiska resurser är nämligen, enligt van Leeuwen (2005 s. 4), observerbara handlingar eller objekt. De är kort sagt sinnliga. Kruxet är bara att denna blott perceptiva ingång till de språkliga betydelserna tycks omöjlig. Innehållet har suddats ut på denna kritiska punkt i teorin. Såvitt jag kan se finns två vägar för teorin att ta från denna prekära belägenhet. Å ena sidan kan den ansluta sig till en sen- och poststrukturalistisk tendens där uttrycket framhävs på bekostnad av innehållet. Enligt denna uppfattning är ut-

⁹ I van Leeuwens framställning underordnas alla semiotiska system samma begrepp. Jag begränsar här diskussionen till språket.

trycket det bestående och egentligen det enda som kan studeras på ett metodiskt sätt, medan innehållet saknar ordentligt fäste i uttrycket och därmed lämnas helt öppet för varierande förståelser. Att en sådan teori hamnar i problem har framhållits på annat håll.¹⁰ Här ska bara sägas att den strider mot min hermeneutiska synpunkt och att den lätt leder till en långtgående relativism. Å andra sidan kan det röra sig om en dold essentialism, om ett förment försinnligande av meningen som i själva verket är meningens föreställda essens. Då identifierar man egentligen inte först ett uttryck, låt säga ordet »boll» som (bilden av) grafer eller foner, för att sedan studera dess möjliga meningar. Utgångspunkten är en redan fixerad mening: allmänbegreppet 'boll'. Vilken av dessa vägar som van Leeuwen föredrar är oklart. I vilket fall lämnas vi med en abstrakt text: i det tomma uttryckets eller i det allmänna innehållets skepnad. Det är således en text som visserligen är öppen, men det är en öppenhet som kan förstås på det bokstavliga sätt. I stället för en cirkel där tolkningen utgår från och återvänder till sig själv, kretsar tolkningen kring den abstrakta textens fasta punkt. Den hermeneutiska teorin måste här invända att denna tankemodell strider mot den naturliga erfarenhetens verklighet. I denna verklighet upplevs texten si eller så genom en mångfald av meningsskikt (figur 3 ovan), men knappast såsom van Leeuwens potential. När en sådan potential ändå föreställs i reflektionen menar hermeneutiken (i Heideggers och Gadamers efterföljd) att den är härledd från den naturliga erfarenheten. Idén om den abstrakta textens företräde innebär just att härledningens resultat, som är en approximation, förväxlas med ursprunglig klarhet. Denna ontologiska hierarki utvecklas i artikelns två följande avsnitt.

I detta avsnitt har jag gett två ytterligare exempel på hur socialt orienterade textforskare rör sig med ett abstrakt textbegrepp. Att måla upp bilden av en allena rådande doktrin vore dock överdrivet. Jag kunde anföra andra ställen av samma och andra författare där textbegreppet ligger närmare det konkreta. På samma sätt finns en variation i språkbruket överlag. När vi talar om texter i praktiken är det inte sällan den konkreta texten som avses, men så snart teorier och modeller plockas fram reduceras den till sin abstrakta motpart. Detta väcker frågan om varför och på vilket sätt den konkreta texten omvandlas till den abstrakta. Artikelns fortsättning är delvis tillägnad denna fråga.

¹⁰ Se Itkonen 1988 för en lättfattlig (men onödigt oförskämd) kritik av denna språksyn. Särskilt diskuterar han Lévi-Strauss, Lacan, Foucault och Derrida.

Förklara och förstå

Vi har nått fram till idén om den konkreta texten genom en analys av den naturliga erfarenheten. Den abstrakta texten är däremot förknippad med en mer formaliserande metod. Vi skulle också kunna uttrycka detta som att den konkreta texten hänger samman med *verstehen* medan den abstrakta texten hänger samman med *erklären*. Om vi uppfattar dessa begrepp på det mest traditionella sättet (som går tillbaka på Droysen och Dilthey) kan emellertid denna beskrivning verka märklig. Enligt denna uppfattning är förklaringen den vetenskapliga metod som klarlägger den yttre naturens kausalitet, medan förståelsen hör hemma i vetenskaper som har människan såsom kulturvarelse som sitt föremål. Förklaringen förutsätter den logiska nödvändigheten att ett visst tillstånd följer av ett annat. Förståelsen måste däremot ta människans frihet att handla i beaktande. Om vi inte upprätthåller denna skillnad riskerar vi enligt denna syn att förändliga naturen eller att reducera kultur till natur. Enligt denna uppfattning tycks alltså metoderna vara oförenliga (Apel 1979 s. 15 ff.).

Men motsättningen måste kanske inte vara olöslig. Som Ricœur (1988a och b) argumenterar i sina två berömda essäer »Vad är en text?» och »Förklara och förstå» är en mer ömsesidig relation mellan förklaring och förståelse möjlig. För att kunna hävda detta tar Ricœur visserligen ett avgörande steg bort från ovanstående beskrivning av begreppen. Han menar att förklaringen inte alls måste hämtas från naturvetenskapens domäner; den frodas nämligen av egen kraft inom ett av humanvetenskapens mest betydelsefulla områden, inom lingvistikens. Härmed förskjuter Ricœur förklaringens begrepp till en ny domän. Från att ha hängt samman med naturens kausalitet är förklaringen nu det formella och mest kontrollerade momentet i förståelsens övergripande skeende. Förklaringen är nu en metod som objektiverar språket genom att distansera det från förståelsen. På så vis kommer förklaringens objekt – utan att vara det – att likna ett naturföremål.

Vidare menar Ricœur att lingvistikens spelat stor roll vid förklaringen av texter. När den under 1900-talet bröt in i texten var det nämligen genom en utvidgning av lingvistikens logik (i strukturalismens tappning) till enheter större än satsen. Sådana förklaringar tränger enligt Ricœur ned till en textens djupsemantik, till ett undre skikt som inte är tillgängligt för den blotta förståelsen. Men man ska härmed inte tro att förklaringen är tillräcklig i sig. Förståelsen är förutsättningen för att vi ens ska komma in i texten och för att vi i slutändan ska kunna återförankra den i erfarenheten. Förklaringen är en metodisk etapp som utvecklar förståelsen analytiskt, men förståelsen föregår, ledsagar, avslutar och

innesluter förklaringen. På så vis ingår förklaring och förståelse i en och samma tolkningsprocess, i samma *hermeneutiska båge*.

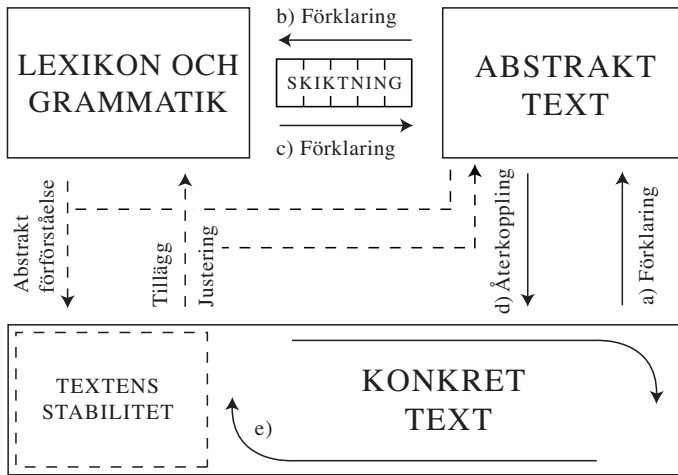
Ricœur ger bara ett exempel på en textenhet som förklaringen producerar, Lévi-Strauss mytem, men han nämner också Barthes och Greimas som föregångsgestalter. I svensk textforskning är helt andra enheter på tal, men de har samma ursprung i förklaringen. Några sådana enheter är textaktiviteter, texttyper och ledfamiljer. Textforskningen faller dessutom gärna tillbaka på grammatiska kategorier. Ibland är de förvisso i någon mån avpassade för textanalys, såsom i den systemisk-funktionella grammatiken (se antologin *Funktionell textanalys* 2011 för ett tiotal sådana analyser). Pura textmått, såsom meningslängd, nominalkvot och bisatsfrekvens, härrör uppenbarligen också från förklaringen. I en forskningspraktik där abstrakta och formella kategorier av detta slag är centrala framstår lätt den abstrakta texten som texten *per se*, medan den konkreta texten snarare framstår som kontext eller som subjektiv tolkning av texten.

Ricœurs hermeneutiska inställning leder som vi ser till att förklaringen i stället ses som ett moment av förståelsen. Idén är att texten alltid först är förstådd innan förklaringens analys kan ta vid. Denna idé har sannolikt inget nytt att bidra med på förklaringens eget område, men den öppnar för nya områden. Den öppnar för en reflektion över förståelsen: i stället för att låta förståelsen av texter förbli en otematiserad bakgrund låter den även denna bli föremål för forskningen. En sådan – om än begränsad – reflektion har utförts under loppet av denna artikel. Idén öppnar även för en reflektion över förklaringen: i relation till annan textforskning erbjuder den en metanivå. Från min synpunkt är insatser på dessa två områden också bidrag till vetenskapen om vad texter är. Om dessa områden av många språkvetare snarare betraktas som tillhörande andra discipliner torde det bero på en fundamental teoretisk skillnad. För att godta att dessa områden tillhör textforskningens huvudsakliga kunskapsobjekt – texten – är det nog nödvändigt att anamma den realistiska inställningen till den naturliga erfarenheten.

I nästa avsnitt vidareutvecklar jag reflektionen över förklaringen och pekar ut den plats där reflektionen över förståelsen har en roll att spela i textforskningen.

Textforskningens kunskapsområde

En hermeneutisk teori medger alltså en förklarande metodologi inom sin ram. Den accepterar den abstrakta texten, men inte som fundamental, utan endast såsom grundad i den konkreta texten. Detta motsvarar Ricœurs uppfattning att den lingvistiska förklaringen är en distansering från och objektivisering av förståelsens innehåll. Härmed kan textforskningens kunskapsområde framställas som i figur 4. Detta område inbegriper allt som textforskningen kan göra till föremål för studier, inklusive de sätt på vilka den når fram till dessa föremål.

Figur 4. Textforskningens kunskapsområde.

Låt oss först klarlägga relationen mellan den konkreta texten och modellens övre enheter. Enligt den realistiska inställningen till den naturliga erfarenheten är den konkreta texten fundamental eftersom den är vår erfarenhetsmässiga utgångspunkt. Den konkreta texten är normalt stadd i förändring, vilket avbildas av de svängda pilarna. De övre enheterna produceras däremot av förklaringen med utgångspunkt i den konkreta texten. De övre enheterna presenteras alltså utan några starka ontologiska anspråk. Att helt avvisa en ontologisk struktur av lexikalt och grammatiskt slag är emellertid orimligt. En sådan struktur förefaller nödvändig, men är ändå svår att fånga annat än som approximation. Med modellen försöker jag undvika att ta ställning mellan nominalism och realism vad avser förklaringens resultat – de två skolor som ofta antas utesluta varandra (t.ex. Eco 1971) – utan finner det mer nyanserat att tänka sig den struktur som förklaringar frambringar som *analog* med den ontologiska strukturen. Annor-

lunda uttryckt försöker modellen representera två skilda synpunkter: att de övre enheterna å ena sidan är nödvändiga, å andra sidan är forskningsutkast under prövning. Detta motiv kommer till uttryck i den streckade rektangeln. Inuti den konkreta texten avbildas en okänd stabilitet, en textens yttersta identitet, som hänger samman med (men inte uttöms av) de områden förklaringen producerar. Denna koppling visas av de streckade pilarna. I hermeneutiska termer försöker förklaringen klarlägga en abstrakt förförståelse som den naturliga erfarenheten förutsätter och eventuellt också förändrar.

Till exempel textbindning svarar mot en sådan abstrakt förförståelse. En modell över textbindning skapas genom en förklarande praktik, motiverad av (den mer eller mindre uttalade) idén att dessa semantiska relationer måste upplevas av språkbrukaren för att texten ska vara begriplig. Detta innebär dock inte att språkbrukaren är reflektivt medveten om textbindningen. Snarare finns den i bakgrunden av medvetandet. Att inte heller någon garanti finns för att textbindningen upplevs precis såsom teorin modellerar, påvisas av det enkla faktum att det finns flera tänkbara modeller av samma fenomen. Ett svenskt förslag återfinns i Källgren 1979, ett annorlunda förslag från senare tid i Renkema 2009, för att bara nämna två exempel.

Lexikon och grammatik är vad Halliday säger vara en *resurs*, medan den abstrakta texten är vad van Leeuwen benämner *semiotisk resurs*. I min modell har förståelsen av dessa enheter ändrats genom att de placerats vid sidan av den konkreta texten. Jag behåller tanken om ett kontinuum mellan dessa två enheter (jfr figur 1 ovan), eftersom olika register och texttyper uppvisar specifika grammatiska mönster. När denna kunskap formaliseras skiktas beskrivningen av såväl grammatiska som textspecifika enheter (b, c). Denna kunskap innefattar sådant som ordförråd, komposition och grammatiska egenskaper för olika texttyper. Om till exempel en grammatik tar upp inversion vid konjunktiv i bisats (*som vore det* i stället för *som om det vore*), så kommer den skiktande beskrivningen snart att visa att denna konstruktion framför allt förekommer i högre och vitter stil. Denna typ av förklaring kan alltså använda grammatiken för att beskriva den abstrakta texten (c).

Vi ska till sist titta på den omvända rörelsen från den jag behandlat ovan: förklaringens återkoppling till den konkreta texten (d). Här menar jag att vi finner svensk textforsknings svagaste punkt. Så vad innebär det att återkoppla till den konkreta texten? I korthet: att ha något att säga som appellerar till förståelsen. Enligt min bedömning har svensk textforskning tyvärr sällan detta eller i varje fall i en ganska liten utsträckning. Om denna pessimistiska bedömning är riktig, bör orsaken sökas i hur svenska textundersökningar vanligtvis är konstru-

erade. Undersökningarna konstrueras på ett relativt enkelt sätt, nämligen genom att förklaringsmodeller läggs på ett material.¹¹ I en sådan manöver varken föregrips eller säkerställs återkopplingen till den konkreta texten. Om en sådan återkoppling ändå sker med framgång, är det knappast tack vare ovan nämnda logik, utan tack vare forskarens förmåga att trots förklaringsens övertag tillgodosse förståelsens behov.

Precis vad som appellerar till förståelsen kan naturligtvis diskuteras. Förmodligen kommer vi alltid att tvista om vad som är intressanta, spännande och relevanta frågor. Men vad det ändå handlar om är att förankra frågorna i ett sammanhang som sträcker sig utanför förklaringsens logik. Först när så sker kan man tala om en reflektion över förståelsen. Antalet frågor som man kan ställa av denna sort är förstås ofantligt. De flesta tänkbara frågor torde dock tillhöra någon av följande två typer: Hur ska vi förstå? Varför förstår vi som vi gör? Genom att frågorna ställs i vi-form placeras de på en allmän nivå. Med den första frågan ger forskaren förslag på hur texter bör förstås, och med den andra frågan tar forskaren för givet att en viss förståelse är någorlunda allmän men försöker förklara varför denna är som den är.

Exemplen på den senare frågetypen är inte alldeles vanliga, men ett exempel är stilistiken. Låt mig här nämna *Stilstudier* (1996) som innehåller åtta utmärkta bidrag i den litterära stilistiken. Cassirers redogörelse för vad han gör när han bedriver stilistik gäller i någon mån för alla bidrag i volymen: »Den interpretativa stilistiken strävar efter att upprätta förbindelselänken mellan textens yttre, språkliga, plan och dess djupare mening och innebörd» (s. 102). Enligt analysen av den naturliga erfarenheten är visserligen idén om yta och djup något bakvänd. Cassirer vet allra först att »Pälsen» – novellen han analyserar – är ett lysande stycke litteratur. Först därefter presenterar han en formell analys, som han menar bidrar till att förklara varför vi älskar just denna novell. De övriga bidragsgivarna i volymen är underkastade samma ordning. Först känner de till intrycket en text gör på dem. Sedan presenterar de en formell analys som de förbinder med detta intryck. I denna mening förklarar de varför vi förstår texterna såsom vi gör.

¹¹ Tre avhandlingar som jag menar följer ett sådant upplägg är Nord 2008, Gustafsson 2009 och Helgesson 2011. Dessa griper sig an sina material huvudsakligen genom förklaringsmodeller. Därmed ägnar de sig också i stor utsträckning åt textbeskrivning. Men givetvis finns här många nyanser. Gustafsson är den som från min synpunkt i störst utsträckning ägnar sig åt läsning (förståelsens nivå), medan ett särskilt tydligt exempel (som därför inte är alldeles representativt) på en metod som tillför lite utöver förklaringsmodellens kategorier uppvisas av Nord på s. 188–205.

Exempel på den första frågetypen är det ännu knappare med. Jag har aldrig stött på en svensk textavhandling som har en sådan fråga som utgångspunkt. Frågorna brukar snarare vara grundade i förklaringsmodellernas logik: Hur ser texterna ut med avseende på vissa kategorier? Hur har texterna förändrats?¹² Sådana frågor har svårt att öppna upp för en ny mening, dvs. att förändra vår uppfattning av hur texternas bör läsas och förstås. I räckan *material* → *förklaringsmodell* → *resultat* → *slutsatser* innebär det sista momentet sällan någon genomgripande återkoppling till den konkreta texten. I detta avseende inbegriper undersökningarna endast i ringa grad en reflektion över förståelsen.

Mot denna bakgrund menar jag att det kunde vara nyttigt med en ändrad inställning till textforskningens uppgift. Frågorna skulle i stället kunna vara ordentligt förankrade i förståelsen av texter. Forskningen skulle kunna ta sig an uppgifter som befinner sig utanför förklaringslogik. I någon mån måste därför uppgifterna vara unika och specifikt uppkomna ur varje enskilt material. Det räcker alltså inte att en förklaringsmodell läggs på ett material. Innan dess måste det finnas något som är oklart för förståelsen och som den vill klarlägga. Om en förklaringsmodell inte kan bidra med detta, är det från denna synpunkt lika bra att den överges. Att här ge exempel på uppgifter av denna typ vore det samma som att frambringa smarta forskningsuppslag – något som de flesta vet inte är alldeles enkelt. Men en fingervisning om vad en ändrad inställning kan innebära får vi genom att föra en annan disciplin på tal, nämligen filologin.

Inom filologin stöter vi tidigt på ett intresse för konkreta texter, i varje fall om vi förstår termen i vid mening: som studiet av äldre tiders texter. Filologins område har stundtals uppfattats som mycket omfattande. Ta till exempel den tyske språkvetaren Hermann Paul (1846–1921). För honom var filologin en allmän metod för kritik och tolkning av texter med syftet att studera människans kultur. Till filologins område räknade han därför bland mycket annat språkshistoria, litteraturhistoria, juridik, ekonomi, militärstudier, mytologi och etnografi (Eto 2003 s. 129 ff.). För oss kan det emellertid inte vara fråga om att endast återvända till något gammalt. Också filologin genomgår förändringar. På senare tid har till exempel Jordheim (2001) försökt att uppdatera filologin genom att föra in metoder från begreppshistoria, diskursanalys och språkhandlings-teori. Enligt Jordheim är filologin just läsningens vetenskap, men han försöker ändå förena läsningen med analysinstrument som bär förklarings känne-

¹² En tredje, mindre förklaringsmässig och mer etnografisk fråga som förekommer är: Hur används texterna? En sådan fråga är orienterad mot ett konkret textbegrepp, men den är samtidigt mer intresserad av hur språkbrukare uppfattar texter, än av att föreslå hur de bör uppfatta texter. Studieobjektet förskjuts därför från text till språkbrukare.

tecken. Jordheims exempel på en sådan läsning (s. 245–65) liknar inte en typisk språkvetenskaplig textundersökning, men just detta menar jag att vi borde kunna ta fasta på. I stället för att fråga utifrån förklaringen, frågar Jordheim utifrån förståelsen. Härmed kan han – fortfarande med hjälp av analysinstrumenten – föreslå en ny läsning av en historisk text som lästs många gånger förr. Detta kan jämföras med språkvetenskaplig textforskning som sällan återvänder till samma material. Att vidga Jordheims metod från historiska texter till att också gälla samtida texter skulle kunna vara en fruktbar väg för språkvetenskaplig textforskning att gå.

Dessa avslutande stycken är som alla ser bara en ansats. Givet forskningsbakgrunden finner jag det svårt att formulera ett mer fullödigt forskningsprogram. Men den hermeneutiska kvintessensen har härförinnan, hoppas jag, förts fram utan tvekan. Förståelsen är inte ett gissel, blott upphovet till subjektiva tolkningar, utan forskningens förutsättning och positiva möjlighet. Vad det gäller är att fånga denna möjlighet.

Litteratur

- Apel, Karl-Otto, 1979: *Die Erklären: Verstehen-Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bachtin, M.M., 1997: *Frågan om talgenrer*. I: *Genreteori*, red. av Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius. Lund: Studentlitteratur. S. 203–239.
- Bachtin, M.M., [1935] 2003: *Ordet i romanen*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Bakhtin, M.M., [1919–21] 1993: *Toward a philosophy of the act*. Austin: University of Texas.
- Beaugrande, Robert de & Dressler, Wolfgang, [1972] 1981: *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Eco, Umberto, [1968] 1971: *Den frånvarande strukturen*. Introduktion till den semiotiska forskningen. Staffanstorp: Bo Cavefors.
- Eto, Hiroyuki, 2003: *Philologie vs. Sprachwissenschaft. Historiographie einer Begriffsbestimmung im Rahmen der Wissenschaftsgeschichte des 19. Jahrhunderts*. Münster: Nodus.
- Fairclough, Norman, 1989: *Language and power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman, 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, Norman, 2010: *Methodology in CDA research*. Introduction. I: *Critical discourse analysis. The critical study of language*. 2. ed. Harlow: Longman. S. 225–229.
- Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. 2011. Stockholm: Norstedts.
- Gadamer, Hans-Georg, [1959] 1986a: *Vom Zirkel des Verstehens*. (Gesammelte Werke. Bd 2. Hermeneutik II. Wahrheit und Methode.) Tübingen: Mohr. S. 57–65.

- Gadamer, Hans-Georg, [1960] 1986b: *Warheit und Methode. Grunzüge einer philosophischen Hermeneutik. (Gesammelte Werke. Bd 1. Hermeneutik I. Wahrheit und Methode.)* Tübingen: Mohr.
- Grice, Paul, 1975: *Logic and conversation. I: Syntax and semantics. Vol. 3. Speech acts.* Ed. by Peter Cole & Jerry L. Morgan. New York: Academic Press. S. 41–58.
- Gustafsson, Anna, 2009: *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet.* Lund: Lunds universitet.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 1999: *Construing experience through meaning. A language-based approach to cognition.* London: Cassell.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2004: *An introduction to functional grammar.* London: Arnold.
- Heidegger, Martin, [1927] 1992: *Varat och tiden.* Göteborg: Daidalos.
- Helgesson, Karin, 2011: *Platsannonsern i tiden. Den orubricerade platsannonsern 1955–2005.* Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hodge, Robert & Kress, Gunther, 1988: *Social semiotics.* Cambridge: Polity.
- Husserl, Edmund, [1936] 1996: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie.* Hamburg: Felix Meiner.
- Husserl, Edmund, [1913] 2004: *Idéer till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi.* Stockholm: Thales.
- Itkonen, Esa, 1988: *A critique of the 'post-structuralist' conception of language. I: Semiotica 71:3–4. S. 305–320.*
- Jordheim, Helge, 2001: *Lesningens vitenskap. Utkast til en ny filologi.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvalsvik, Bjørn Nic., 1990: *Hermeneutikk og teksttolking. I: Den filologiske vitenskap, red. av Odd Einar Haugen & Einar Thomassen.* Oslo: Solum. S. 65–127.
- Källgren, Gunnel, 1979: *Innehåll i text. En genomgång av faktorer av betydelse för texters innehåll, uppbyggnad och sammanhang.* Lund: Studentlitteratur.
- Ledin, Per, 1995: *Arbetarnes är denna tidning. Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen.* Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Martin, J.R. & White, P.R.R., 2005: *The language of evaluation. Appraisal in English.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nord, Andreas, 2008: *Trädgårdsboken som text 1643–2005.* Stockholm: Stockholms universitet.
- Peirce, Charles S. & Welby, Victoria, 1977: *Semiotic and significs. The correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby.* Bloomington: Indiana University.
- Renkema, Jan, 2009: *The texture of discourse. Towards an outline of connectivity theory.* Amsterdam: John Benjamins.
- Ricœur, Paul, [1970] 1988a: *Vad är en text? I: Från text till handling. En antologi om hermeneutik.* Stockholm: Symposion. S. 29–64.
- Ricœur, Paul, [1977] 1988b: *Förklara och förstå. Text – handling – historia. I: Från text till handling. En antologi om hermeneutik.* Stockholm: Symposion. S. 65–98.
- Saussure, Ferdinand de, [1916] 1970: *Kurs i allmän lingvistik.* Staffanstorps: Bo Cavefors.
- Schütz, Alfred & Luckmann, Thomas, [1975–84] 2003: *Strukturen der Lebenswelt.* UVK: Konstanz.

- Svensson, Jan, 2005: Att bedriva historisk textforskning. Några teoretiska reflexioner. I: Studier i svensk språkhistoria 8, red. av Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing. Lund: Institutionen för nordiska språk. S. 61–72.
- van Leeuwen, Theo, 2005: *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- Westman, Margareta, 1974: *Bruksprosa. En funktionell stilanalys med kvantitativ metod*. Lund: LiberLäromedel.
- Widoff, Andreas, u.u.: *Lingvistik, dialogism, hermeneutik. Om språkvetenskapens kunskapsobjekt*. I: *Skandinaviske sprogstudier 2*.
- Voloshinov, V.N., [1926] 1986: *Discourse in life and discourse in poetry. Questions of sociological poetics*. I: *Bakhtin school papers*, red. av Ann Shukman. Oxford: Hol-dan.
- Vološinov, V.N., [1929] 1973: *Marxism and the philosophy of language*. New York: Seminar.

Text i verksamhet: mot en samlad förståelse

Av ANNA-MALIN KARLSSON och HANS STRAND

Abstract

Karlsson, Anna-Malin, anna-malin.karlsson@nordiska.uu.se, Professor, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden; *Strand, Hans*, hans.strand@nordiska.su.se, Professor, Department of Scandinavian Languages, Stockholm University, Sweden: "Text in activity: towards a unified understanding". *Språk och stil* 22:1, 2012, pp. 110–134.

The majority of text researchers today view text as deeply embedded in context. Still, the question of how context should be treated in analysis, in order to achieve a "thick" theoretical understanding, remains substantially unanswered. In this article, a focus on the meso-level of context, the activity, is suggested as a way of contextualizing texts. This level has shown to be fruitful for explaining patterns and variation in conversation. The meso-level of activity can also be expected to be relevant for the participants of textual communication, which is a key factor when striving for what is sometimes called ecological validity. In the article, previous research and specific examples are discussed in two thematic sections, focusing on texts in text-mediated activities (e.g. academic research and education) and texts in practical activities (e.g. health care work), respectively. Based on these overviews, a unified analytical perspective and a possible stance for researchers interested in grounding their text analysis in a less 'text-biased' understanding of context are proposed. This perspective combines activity theory with a semiotic focus on text artefacts inspired by New Literacy Studies. Once the role of a text in the activity is established, and when goals and possible conflicts are identified, context-based concepts such as *genre* and *discourse* are suggested for linking activity to linguistic text structure.

Keywords: text and context, activity, activity theory, genre, discourse.

Det är nog idag okontroversiellt att säga att den som intresserar sig för text också i någon mån måste intressera sig för kontext. Trots några decenniers textlingvistiska strävanden med ambitionen att beskriva texter som autonoma språkliga enheter definierade av inre regelbundenheter är det vår uppfattning att textforskningen verkar ha landat i en viss enighet om att text är ett fenomen som behöver avgränsas utomspråkligt. (Att texter sedan kan ha språklig struktur är en annan sak.) Intresset för kontext kan förstås vara större eller mindre hos textforskaren, och kan spela olika stor roll för det egentliga studieobjektet. Delvis hänger detta ihop med vilket textbegrepp man bekänner sig till, och hur

stor del det sociala och kulturella sammanhanget får i definitionen. (Vi återkommer med en definition av det textbegrepp vi själva utgår ifrån i slutet av detta avsnitt.)

Vi urskiljer tre huvudsakliga kunskapsintressen inom språkvetenskaplig textforskning:

- 1) att förstå och tolka enskilda texter
- 2) att karakterisera språket i en text eller i en grupp av texter
- 3) att förstå hur texter samspelar med, skapar och omskapar sitt sociala och kulturella sammanhang.

Kunskapsintresse 1 omfattas bland annat av filologer som arbetar med äldre textmaterial, men den litterära stilistiken kan också ha detta kunskapsintresse. Kontextkunskapen handlar här om att utreda sådant som textens tillkomstsammanhang (vem skrev, för vem?), men också i viss mån historiska fakta om textens tid. Intressant nog är andra texter ofta källor till denna typ av kunskaper, vilket innebär att texten, när den väl tolkats, kan övergå till att bli en historisk källa.

Kunskapsintresse 2 finner vi hos stora delar av den kvantitativa stilistiken och den typ av textanalys vi traditionellt undervisat i inom nordistiken. Huvudfokus ligger på språket, och funna drag ska *relateras* till kontexten, för att förklaras. För detta räcker det att man tar fasta på vissa valda *faktorer* i kontexten, exempelvis skribenter och läsare (och deras kön, ålder, sociala bakgrund), syfte, tid, genre¹ etc. Kvantitativt stilistiska drag som en stor mängd substantiv, långa nominalfraser, långa fundament eller korta meningar kan relateras till kontextfaktorer så att vi får korrelationsrelationer snarare än förklaringar som också gör anspråk på att vara orsaker. Något tillspetsat kan vilka drag som helst i texter i princip relateras till vilken typ av kontextfaktorer som helst.

Kunskapsintresse 3 bygger på en konstruktivistisk språk- och textsyn. Av det följer att kontexten betraktas som ett aktivt och ständigt närvarande fenomen, men också som något som inte är givet på förhand. Text och kontext ses här alltså som betydligt mer sammanflätade och samverkande. En hel del av dagens språkvetenskapliga textforskning bekänner sig till denna språk- och textsyn, inte minst den som inspirerats av kritisk diskursanalys. Även den text- och

¹ När genre används som given kontextfaktor handlar det om en så kallad oberoende variabel. I Sakprosaprojektet gjordes dock ansatser att behandla genre som en beroende variabel, dvs. som resultatet av text- (och kontext-) analys snarare än som utgångspunkt (jfr Ledin 1996).

skrivforskning som bedrivs inom fält som exempelvis akademiskt skrivande, professionellt skrivande eller skolans textkulturer och som inte sällan tar avstamp i sociokulturella teorier om mediering utgår gärna från detta synsätt. Det gemensamma behovet är här kunskap som kan ligga till grund för undervisning. Kunskapsintresset att förstå de specifika villkoren för textanvändning liksom hur texter formar och formas av kontexten gäller dock även en del textforskning som inte har öppet tillämpade syften, utan som snarare syftar till att beskriva en viss textkultur, exempelvis i ett historiskt perspektiv. Textforskning med kunskapsintresse 3 som mål måste intressera sig för mer än språket men är fortfarande språkvetenskap i den meningen att fokus ligger på vad språk i texter åstadkommer i sitt sammanhang – inte på organisationen eller den sociala strukturen som sådan.

De två förstnämnda kunskapsintressena verkar alltså ha det gemensamt att kontexten kan behandlas lite hårdhänt: forskaren kan välja de faktorer som förefaller relevanta och låta textanalysens syften styra. Forskare med kunskapsintressen av typ 3 är, åtminstone i teorin, i högre grad intresserade av att närma sig kontexten mer förutsättningslöst. Riktigt hur detta ska gå till är dock inte givet, eftersom språkvetenskapen knappast tillhandahåller några nyanserade modeller för att studera kontexter. Därför finns en tendens hos textforskning som bekänner sig till kunskapsintresse 3 att hantera kontexten på ett sätt som snarare hör hemma i kunskapsintresse 2, dvs. som något på förhand givet. Text som studieobjekt inbjuder dessutom till en förhållandevis statisk kontextsyn, till skillnad från samtal som på ett mycket påtagligt sätt relaterar till och omformar sin kontext i realtid. Samtalsforskningen har också kommit längre när det gäller att utveckla metoder för mer dynamisk kontextanalys, förankrad i analysen av den språkliga interaktionen.

För samtalsforskningen ligger det nära till hands att beskriva kontexten underifrån, dvs. att intressera sig för hur samtalsdeltagare skapar sin närmaste kontext: *situationen* och på nästa abstraktionsnivå *verksamheten* (t.ex. Linell 2011). Textforskningen har i stället en tendens att intressera sig för högre kontextnivåer: för kultur och ideologi. Det innebär att relationen mellan text och kontext ofta framstår som mindre direkt än den mellan samtal och kontext. Vi kommer i den här artikeln att låta oss inspireras av samtalsforskningen och rikta ljuset mot *verksamheten* som kontextnivå. Detta fokus på vad som ibland kallas mesonivån gör det lättare att se att texter (liksom samtal) ingår i dynamiska processer snarare än i statiska och givna kontextramar, och att de medskapar och förändrar sina kontexter. Det gör det också möjligt att, om det är önskvärt, anlägga ett deltagarperspektiv på texters mening och

funktion. Ett sådant synsätt är i själva verket inte helt ovanligt inom textforskningen, även om inte alltid termen *verksamhet* används. Exempelvis handlar mycket av den socioretoriska genreforskningen om hur människor med hjälp av texter utför handlingar inom ramen för vad som kan förstås som en verksamhet.

Ambitionen att analysera texter i dynamisk relation till en verksamhet ställer dock speciella krav på såväl kontextanalys som textanalys. Det fungerar knappast att analysera varje fenomen för sig för att sedan försöka »dra streck» emellan. Syftet med denna artikel är att utreda och diskutera olika sätt att se på text i verksamhet och att föreslå ett samlat analytiskt perspektiv som kan användas oavsett om det handlar om studier av traditionellt texttunga verksamheter (som akademiskt skrivande) eller studier av verksamheter där texter spelar en på förhand oklar roll (exempelvis skriftanvändning på industrigolvet). Målet är vidare att språklig textanalys härigenom ska kunna förankras i kontextanalys på ett sätt som gör både texten och verksamheten rättvisa. Vi ser ett sådant perspektiv som nödvändigt för textanalys med fokus på kunskapsintresse 3, men menar att det kan ha relevans även för textforskning med andra kunskapsintressen (se typ 1 och 2 ovan).

Som ett led i vår ambition att formulera ett samlat analytiskt perspektiv har vi i det följande valt att renodla två fält för verksamhetsorienterad textforskning. Vi kallar dem *texter i textburna verksamheter* respektive *texter i praktiska verksamheter*. Det handlar helt enkelt om forskning om texter som har en självklar plats och som bär en stor del av den verksamhet de ingår i respektive forskning om texter som har en mindre självklar status, kanske rentav en marginell roll. I själva verket finns förstås ingen knivskarp gräns mellan dessa fält, utan det hela kan snarare ses som en skala där vi väljer att kontrastera ytterligheter. Det ska också sägas att vi valt att utgå från forskning som vi själva har erfarenhet av. Genom att kontrastera fall där text har en självklar roll med fall där texter kan tänkas vara perifera hoppas vi att det ena perspektivet ska belysa och berika det andra. Människor kan göra mycket med hjälp av texter, men knappast allt. Samtidigt har texter en alldeles speciell förmåga att påverka en verksamhet, och detta blir än mer synligt i verksamheter där texters funktioner kan avgränsas och ställas i relation till funktioner som fylls på annat sätt. För textforskningen torde det också vara intressant att utforska vilka typer av betydelser, budskap och sociala handlingar som realiserar genom skrivna texter, liksom vilka som får annan mediering.

Så åter till textbegreppet. Vi förstår text som ett språkligt yttrande som är relativt självständigt, dvs. som är avslutat och möjligt att ge respons på. I likhet

med exempelvis Ledin (1999) och Berge (2002) menar vi vidare att en text även är en kulturell enhet. Det krävs alltså en kultur eller en tolkningsgemenskap som godkänner och värderar en text som en text.² Slutligen har texter en viss stabilitet, vilket hänger ihop med att de är självständiga yttranden som värderas kulturellt. Ofta innebär det att texter är skrivna, inte sällan tryckta. Våra resonemang i denna artikel handlar uteslutande om skrivna (men inte alltid tryckta) texter.

Resten av artikeln är disponerad enligt följande. I avsnitt 1 behandlar vi texter i textburna verksamheter, i avsnitt 2 texter i praktiska verksamheten och i avsnitt 3 sammanfattar vi diskussionen och presenterar vårt förslag till ett samlat analytiskt perspektiv.

1. Texter i textburna verksamheter

Verksamheter där texter står i självklart fokus är ofta kopplade till mer eller mindre avancerade färdigheter i att kunna läsa och skriva och till yrken där skriftlig kommunikation spelar en väsentlig roll. Hit hör bland annat forskning, högre utbildning och så kallade akademiska professioner av traditionellt slag (Bathia 1993, 2012). Texter inom dessa verksamheter motsvarar på många sätt den prototypiska föreställningen om vad text är, vilket antagligen förklarar varför det är just sådana texter som textforskningen hittills framför allt har intresserat sig för. Utmärkande för de här texterna är alltså att de utgör en central och integrerad del av verksamheten; graden av integrering mellan text och verksamhet kan dock givetvis skifta.

Ett tydligt och typiskt exempel på en textburen verksamhet är som vi redan nämnt *forskning*. Vi kan direkt konstatera att vetenskapliga texter spelar en central roll i forskningsprocessen. Forskarna ägnar en stor del av sin tid åt att skriva, läsa och publicera sådana texter, även om det förstås inte är det enda de gör när de forskar. Stora variationer kan dessutom förekomma mellan olika discipliner. Klart är dock att publiceringen utgör forskningens slutmål; forskning som inte resulterar i någon publikation eller något dokument är inte färdig och finns i någon mening därför inte. Drar man det hela ändå längre så skulle man

² Ett exempel på icke-text skulle kunna vara en misslyckad elevtext, som inte matchar skolans textnormer. Däremot är exempelvis ett kassakvitto en text enligt denna textdefinition, liksom ett muntligt riksdagsanförande (i den mån det uppfyller kraven för vad som räknas som ett riksdagsanförande).

också kunna säga att det är först när resultaten har blivit publicerade, och därmed offentliga, samt – i princip i alla fall – blivit granskade av andra forskare, som resultaten blir legitima.

Syftet med forskning är både att ta fram ny kunskap, vilket sker genom vetenskapliga undersökningar av olika slag, och att publicera denna kunskap så att andra forskare kan bedöma den och/eller bygga vidare på den. Forskning står alltså alltid i dialog med annan forskning, och denna dialog sker bland annat genom de texter som publiceras. Utmärkande för vetenskapliga texter, och en utgångspunkt för forskningen om akademiskt skrivande, är därför att texterna ska redovisa ny kunskap på ett sådant sätt att andra forskare dels kan ta ställning till och bedöma resultaten och/eller kan använda resultaten, metoderna osv. i sin egen forskning, dels blir övertygade om att den aktuella forskningen har genomförts på ett adekvat och övertygande sätt.

Forskningen om akademiskt skrivande är omfattande och varierad. Därtill kommer en stor mängd läromedel och skrivhandledningar av olika slag. Det är därför knappast görligt att här överblicka allt som skrivits inom detta fält. I det följande ska vi presentera och diskutera tre typer av studier med relevans för resonemanget i denna artikel: genre- och disciplinorienterade textanalyser, verksamhetsorienterade genrekartläggningar samt disciplinorienterade studier av kunskapsbyggande.³

1.1 Genre- och disciplinorienterade textanalyser

Textanalyser med inriktning på olika genrer och/eller discipliner är förhållandevis vanliga. Ambitionen är här att kartlägga ett antal för genren typiska språkdrag. Några varianter på detta tema är också att jämföra olika genrer och discipliner i syfte att påvisa skillnader och variation i något avseende, att jämföra en och samma genre och disciplin över tid, att jämföra hur studenter och färdiga forskare skriver, att studera hur enskilda studenters skrivande eventuellt förändras över tid i syfte att beskriva deras skrivutveckling eller att jämföra hur forskare från olika kulturer eller språkområden skriver. Exempel på sådana studier är bland annat Hyland 2000, Lindeberg 2004, MacDonald 1994, Mauranen 1993, Melander 1991 och Strand 2006.

³ Intressant att notera är att *akademiskt skrivande* ofta har själva produkterna, dvs. texterna, som sitt främsta fokus. *Writing* på engelska kan ju betyda både 'skrivande' och 'skrift', dvs. texter. Sannolikt säger detta språkbruk också något om synen på vetenskapliga texter, nämligen att de anses vara så centrala att gränsen mellan text och verksamhet inte alltid är så klar och tydlig.

Explicit eller implicit bygger dessa studier på ett socioretoriskt genrebegrepp som har lanserats av bland annat Swales (1990). Begreppet tar avstamp i kontexten eller – mer korrekt – i vissa delar av kontexten. Närmare bestämt är det framför allt två aspekter av kontexten som är viktiga här, nämligen *kommunikativa mål* (för social handling) och *diskursgemenskap* (t.ex. forskarna inom ett visst fält). Tanken är alltså att en genre »ägs» av sina brukare (diskursgemenskapen), dvs. en grupp av personer som är (någorlunda) överens om hur genren ser ut, hur man använder den och vilka kommunikativa mål eller sociala handlingar som (användningen av) genren syftar till att förverkliga.

Att genre har visat sig vara ett tacksamt och fruktbart begrepp kan förklaras med att det har kopplingar till såväl den utomspråkliga kontexten (texternas mål och användning) som textens konkreta utformning. De enskilda språkdragen kan ses som ett slags handlingar på mikronivå som syftar till att realisera och bygga upp den övergripande handling på makronivå som texten som helhet syftar till.

I många studier betraktas dock genre ofta som någonting givet, dvs. de kommunikativa målen och diskursgemenskapen diskuteras och problematiseras inte i någon högre grad, vilket innebär att fokus tämligen snabbt hamnar på hur texterna ser ut. Å andra sidan bör också framhållas att de språkdrag som studeras i regel har en tydlig koppling till centrala kommunikativa mål av olika slag. Så har t.ex. texternas epistemiska karaktär kopplats till målet att presentera ny kunskap, texternas retoriska karaktär till målet att övertyga kritiska läsare om att resultaten är värda att ta på allvar, texternas sociala/interaktiva karaktär till målet att diskutera annan forskning och texternas fasta och tydliga textmönster liksom deras förhållandevis stereotypa karaktär till målet att kunna bli granskad och använd i fortsatt forskning.

1.2 Verksamhetsorienterade genrekartläggningar

Verksamhetsorienterade genrekartläggningar är inte särskilt vanliga, och de ställer större krav på kontextanalys jämfört med studierna i föregående grupp (genre- och disciplinorienterade textanalyser). Ett exempel på en verksamhetsorienterad genrekartläggning är Räsänen 1999. Författaren bygger visserligen också på Swales ovannämnda genrebegrepp, men hennes utgångspunkt är inte en viss bestämd genre utan snarare verksamheten, i det här fallet konferenser där krocksäkerhetsteknologi (»automotive crash-safety-engineering») diskuteras. Närmare bestämt handlar Räsänens avhandling om de olika konfe-

renspraktiker som förekommer inom fältet. Räsänen visar att verksamheten rymmer flera olika genrer med skilda uppgifter: »abstract», »conference proceedings paper» och »conference presentation» (där den senare innefattar både tal och olika typer av skrift). Vissa språkliga iakttagelser görs men tonvikten ligger på beskrivningen av verksamheten, förekomsten av olika genrer och den uppgift som dessa genrer har.

Den principiella skillnaden i förhållande till studierna i avsnitt 1.1 är alltså att utgångspunkten här är verksamheten, vilket innebär att det är en öppen fråga vilken eller vilka genrer (och därmed texter) som förekommer. På så sätt kan man säga att Räsänen går ett steg längre än de genre- och disciplinorienterade studierna när det gäller att ge kontexten utrymme. En likhet är dock att det också här är genre som står i fokus. Kontexten beskrivs huvudsakligen i termer av de genrer som förekommer och den uppgift eller det kommunikativa mål som dessa genrer har inom den aktuella verksamheten och diskursgemenskapen. Några mer ingående textanalyser görs som sagt inte, men det vore fullt möjligt att koppla dessa uppgifter eller mål till vissa bestämda språkliga drag i texterna inom respektive genre. (Eller omvänt: att de speciella språkliga drag som texterna inom respektive genre uppvisar förs tillbaka på den uppgift som respektive genre har inom den aktuella verksamheten.)

I en senare artikel, där avhandlingens resultat rekapituleras, förespråkar Räsänen »a more context-sensitive approach to the analysis of conference genres» (Räsänen 2002 s. 90), nämligen aktivitetsteori (Engeström 1993). Denna idé utvecklas sedan ytterligare i ett konferensbidrag (Räsänen 2005). Syftet är här visserligen främst pedagogiskt (nämligen att förbättra undervisningen i akademiskt skrivande genom att förse studenterna med en fylligare och mer adekvat kontextbeskrivning), men tanken att betrakta och behandla kontexter som aktivitetssystem är i högsta grad intressant och relevant även för den som ägnar sig åt textanalys. Liknande tankar är t.ex. Bazerman är inne på i en artikel i den nyligen publicerade *The Routledge handbook of discourse analysis*: »What provides for communicative stability is not the genre in itself, but the system of activity that the genre is part of» (Bazerman 2012 s. 230). Aktivitetsteori behandlas närmare i avsnitt 3.

1.3 Disciplinorienterade studier av kunskapsbyggande

Ytterligare en grupp av studier, som är relevanta i det här sammanhanget, är inriktade på hur kunskapsbyggandet går till inom olika ämnesdiscipliner eller

ämneskulturer. I centrum står alltså ett visst ämnes sätt att skapa och etablera ny kunskap.

Studier av kunskapsbyggande är inte bara en angelägenhet för språkforskare utan kan bedrivas och har också bedrivits av forskare utanför språkforskarnas krets, inte minst av vetenskapssociologer (men även av forskare inom skilda ämnen som ett led i ett ämnes självreflektion; se översikten i Bazerman & Little 2005). De nya rönen måste som redan påpekats först vinna legitimitet i forskarsamhället innan de kan anses accepterade (se början av avsnitt 1 ovan), dvs. etablerandet av ny kunskap sker i en social kontext, och det är en lång väg från t.ex. det första experimentet i laboratoriet till den »slutliga» publiceringen i en refereegranskad tidskrift. För att studera denna långa kedja av händelser använder man sig bland annat av observation, intervjuer och dokument av olika slag (t.ex. korrespondens mellan författare och tidskriftsredaktörer); centrala analytiska begrepp är då bland annat social förhandling och sociala praktiker.

Kända och klassiska exempel på studier av kunskapsbyggande är bland annat Latour & Woolgar 1979, Knorr-Cetina 1981, Bazerman 1988 och Myers 1990 som alla behandlar kunskapsbyggandet inom olika former av naturvetenskap. Ett svenskt exempel av något yngre datum är Sundberg 2006 (*Making Meteorology*).

En språklig och diskursanalytisk studie som är inriktad på kunskapsbyggande är Blåsjös avhandling i nordiska språk från 2004. Blåsjö fokuserar på vilka språkliga (medierande) redskap som används inom två akademiska discipliner, nämligen historia och nationalekonomi. Bl.a. visar hon att olika typer av resonemang förekommer inom de två ämnena: ett kritiskt-dialogiskt inom historia och ett matematiskt-logiskt inom nationalekonomi.

Språkliga aspekter är i högsta grad väsentliga vid studier av kunskapsbyggande. Vetenskaplig kunskap byggs ju i hög grad med hjälp av bl.a. teorier, begrepp och resonemang, dvs. språkliga redskap av olika slag. Diskursanalytiskt inriktade textforskare har därför mycket att bidra med i detta sammanhang, och en viktig uppgift för den språkligt inriktade forskningen kring kunskapsbyggande är t.ex. att ta reda på vilka de centrala språkliga redskapen är inom olika discipliner.

Det råder knappast någon tvekan om att det krävs ingående kännedom om kontexten och verksamheten för att det ska vara möjligt att med god validitet säga något om hur kunskapsbyggandet går till inom en viss disciplin, i synnerhet om forskaren själv inte är förtrogen med den. Möjligen kan vissa språkligt inriktade specialstudier göras utan ingående kännedom om den aktuella disciplinen och forskningsverksamheten. Ett sådant exempel skulle kunna vara hur ny kunskap hävdas (dvs. vilken typ av språkliga utsagor som används): dels

rent allmänt, dels i förhållande till tidigare forskning. Men utan ingående ämnes- och kontextkunskaper är risken antagligen stor att forskaren ändå hamnar snett (missförstår, feltolkar osv.). Studier av kontexten är sålunda av stort värde i detta sammanhang, för att inte säga helt nödvändiga, liksom ingående kunskaper om det aktuella ämnet (se Brante 2003 som pekar på vilka faktorer som det är väsentligt att beakta då »kärnan» i ett ämne ska beskrivas).

1.4 Sammanfattning

Med utgångspunkt i genomgången ovan kan nu följande konstateras:

1. Texter blir lätt utgångspunkten för studier av textburna verksamheter. Denna tendens kan förklaras av att texter ofta står i fokus för undervisningen i akademiskt och professionellt skrivande. Tendenser finns dock att vidga perspektivet, så att kontexten får en viktigare roll både i analysen och i den didaktiska tillämpningen.

2. *Genre* framträder som det starkast etablerade begreppet för att beskriva text i kontext: det visar sig att man kommer rätt långt med en förhållandevis enkel och rudimentär analys av den kontext som verksamheten försiggår i, dvs. genom att ta fasta på de två genrekonstituerande komponenterna kommunikativt mål och diskursgemenskap.

3. I textburna verksamheter finns ofta tydliga samband mellan kommunikativa mål, diskursgemenskap och förekomsten av vissa språkdrag, dvs. det går lätt att koppla ihop språkdragen i texterna med kontexten och att sålunda funktionellt motivera eller förklara förekomsten av vissa språk- och textdrag genom att relatera dessa till texternas kommunikativa syfte och den diskursgemenskap som de ingår i.

4. Flera exempel talar för att det behövs djupare kontextkunskap även i studier av texter i textburna verksamheter. Samtidigt som alla vetenskapliga texter antagligen uppvisar epistemiska, retoriska, sociala osv. drag, tar sig dessa olika uttryck i olika discipliner och kulturer. Dessutom verkar vissa genrer (t.ex. konferensabstractet) ha en mer komplicerad relation till sin kontext och framstår som tämligen obegripliga om de studeras som isolerade fenomen. Att genre som analytiskt redskap ofta räcker ganska långt kan alltså visa sig gälla endast för vissa typer av akademiskt skrivande. Mycket talar sålunda för att det behövs ett analytiskt ramverk som fångar mer än endast kommunikativa mål och diskursgemenskap, och som ger en fylligare kontextbeskrivning där såväl text som verksamhet inkluderas.

2. Texter i praktiska verksamheter

Det är på många sätt naturligt att den tillämpade språkvetenskapen främst intresserat sig för texter i verksamheter där texter traditionellt spelar centrala roller. Ett breddat perspektiv på »literacy» (se vidare nedan) och ett ökat intresse för bl.a. dokumentation på arbetsplatser har dock gjort att vi fått allt fler studier av textanvändning i mer praktiska verksamheter. Eftersom denna forskning inte är lika omfattande och sammanhållen som forskningen om akademikers och andra professionella skribenters textanvändning disponeras inte detta avsnitt efter huvudsakliga forskningsinriktningar utan snarare efter olika perspektiv på kommunikativa verksamheter som på skilda sätt kan inrama ett intresse för hur texter används och skapar mening. Först tas kommunikationsetnografi upp, både sådan där kommunikation behandlas med ett helhetsgrepp som innefattar både tal och skrift, och sådan där skrift särskilt fokuseras. Därefter behandlas teorin om praktikgemenskaper (»communities of practice») och de centrala begreppen *deltagande* och *reififikation*. Sedan tar vi upp aktivitetsteori och aktivitetsanalys som möjlig ram för att förstå texters roll i en verksamhetskontext. De olika perspektiven illustreras med exempel. Avslutningsvis diskuteras hur språklig textanalys kan förankras i analyser av textens roll i en praktiskt inriktad verksamhet.

2.1 Kommunikations- och skriftetnografi

Kommunikationsetnografien kan sägas förankra språkvetenskapen i den sociala kontexten genom att föra in begrepp som *gemenskap* (t.ex. Gumperz 1962), *händelse* (t.ex. Heath 1983) och *praktik* (t.ex. Barton 2007). Intresset ligger främst hos gruppen och den sociala miljön. I tidiga kommunikationsetnografiska studier var skrivna texter inte särskilt fokuserade, men allteftersom forskare började intressera sig för miljöer där läsande och skrivande förekom framträdde en insikt om att skrivna texter ofta hade en särskild kulturell status, liksom att läsande och skrivande på ett speciellt sätt kunde förknippas med sociala roller och identiteter. En studie där läsande och skrivande studeras i ett kommunikationsetnografiskt sammanhang är Heath 1983, dock utan att text som begrepp och fenomen särskilt lyfts upp.

New Literacy Studies (Barton 2007, Gee 1996, Street 1984, 1993), har sin teoretiska och metodiska grund i kommunikationsetnografien och tar utifrån denna sig an det problematiska begreppet »literacy». Som ett led i agendan att omdefiniera 'skriftkompetens' på ett mindre absolut och mer socialt och

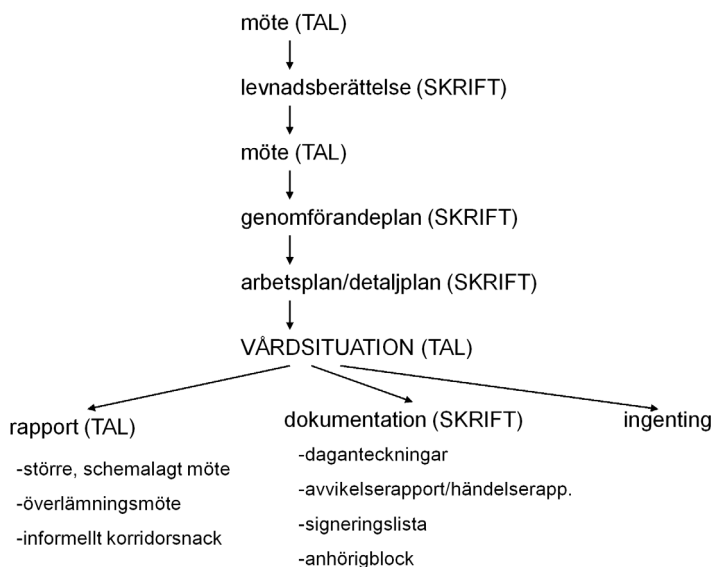
kulturellt förankrat sätt har man utvecklat en tradition av att studera skriftanvändning (»literacies») i vardagliga sammanhang. I studien *Local Literacies* (Barton & Hamilton 1998) utforskas skriftanvändningen i ett bostadsområde i Lancaster, bland annat med avseende på funktioner som deltagarnas attityder till skrift. Ett liknande perspektiv användes i det svenska projektet *Skriftbruk i arbetslivet*, där skriftanvändning i några vanliga, praktiska yrken undersöks (Karlsson 2006), men där de texter som används ges något större utrymme.

Centrala begrepp inom New Literacy Studies är *skriftpraktiker* och *skrift-händelser* (»literacy practices» respektive »literacy events»). Särskilt skrift-händelser har i de nämnda studierna fått fungera som fokuspunkt vid observationer och intervjuer. Begreppet får här beteckna en avgränsad enhet, en situation, som studeras i detalj med avseende på deltagare, roller, hjälpmedel etc. och utifrån dessa iakttagelser abstraheras skriftpraktiker fram. Hamiltons resonemang om att skrifthänder kan dokumenteras, analyseras och diskuteras med utgångspunkt i fotografier illustrerar relativt väl synen på skrifthändelser: de är situerade, konkreta och iakttagbara (Hamilton 2000). Skrifthändelser förstås som instantieringar av skriftpraktiker, genom att de åskådliggör sociala roller, mål och ramar, men vilka texter som används och den mening dessa bidrar med är inte något huvudintresse.

En kommunikationsetnografisk studie kan dock i stället utgå från just texter och sätta in dem i ett sammanhang genom att med utgångspunkt i observationer och intervjuer rekonstruera kommunikationskedjor. I en sådan kedja ingår andra texter men även muntlig kommunikation. Fokus förskjuts då från grupper och händelser till de språkliga kommunikationsformerna. Ett exempel på en kommunikationskedja, från äldreomsorgen, visas i figur 1.

Före själva vårdsituationen planeras vården genom möten och genom att planer av olika slags skrivs. Vården dokumenteras därefter till viss del i skrift men följs också upp muntligt i formella och informella möten. Vissa aspekter av omvårdnaden får ingen kommunikativ uppföljning – exempelvis sådant som har med de anställdas upplevelser (kränkande behandling etc.) att göra.

Denna typ av kartläggning sätter fingret på åtminstone två aspekter av texter som semiotiska fenomen. För det första kan man reflektera över en verksamhets användning av muntliga respektive skriftliga kommunikationsformer: Vad görs i form av skrivna texter och varför? För det andra blir det tydligt att skrivna texter i hög grad fungerar som bryggor mellan kommunikationssituationer och kontexter. Barton & Hamilton (2005) skriver om denna egenskap hos texter och förklarar det mycket enkelt med deras materialitet och flyttbar-

Figur 1. Text- och kommunikationskedja i äldreomsorgen (efter Karlsson & Nikolaidou u.u.).

het: tack vare att texter är ting kan de bäras med mellan kontexter och återaktualisera andra kontexters betydelser i nya sammanhang.

2.2 Deltagande genom texter och texter som reifikationer

Ett delvis annat perspektiv finner vi hos Wenger (1998) som byggt en teoretisk modell kring vad han kallar en *praktikgemenskap*, en »community of practice». En sådan kännetecknas av att man *gör* saker tillsammans men också av att man delar värderingar och normer. En arbetsplats är en typisk praktikgemenskap. Wengers modell är främst avsedd att användas för att beskriva och förstå individers och grupper utveckling, från perifert till centralt deltagande, men där finns begrepp som kan fungera som ett sätt att lokalisera texter och förstå deras roll. Ett sådant begrepp är *reifikation* (»reification») som syftar på sådant som återkommer i mer eller mindre stelnad form: procedurer, rutiner, symboler, formuleringar etc. Hos Wenger ses deltagande och reifikation som en dynamisk dualitet, där vi hela tiden rör oss från det ena till det andra, från det dynamiska och föränderliga som ständigt utvecklas, till det fasta och säkra som består, och

tillbaka. Man kan också säga att man deltar just genom att använda sig av reifikationerna.

Ett annat begrepp, som kan beskriva texter och texters roll, är *gränsobjekt* (»boundary objects»). I själva verket är det reifikationerna som ofta fungerar som gränsobjekt, men termen tar fasta på en särskild egenskap och funktion hos dem: det att de utgör ett gränssnitt mellan olika sociala praktiker. Ett gränsobjekt hör så att säga till två kontexter samtidigt och hjälper användaren att flytta sig från den ena kontexten till den andra.⁴

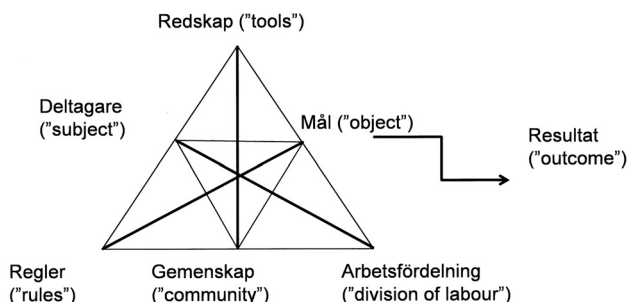
Rönn (2009) studerar i sin undersökning av en skådespelarutbildning språkliga reifikationer i form av *idiomatiska formuleringar*, exempelvis »det är inte förrän man gör det man förstår» (Rönn 2009 s. 24). Formuleringar som dessa återkommer och citeras av elever i olika årskurser och blir på så sätt förtingliganden av mening som underlättar deltagandet. Man skulle kunna kalla dem texter, eller delar av texter. Rönn använder oftare begreppet *gränsobjekt* för att beskriva hela texter (webbtexter, anvisningar för inträdesprov etc.) som fungerar som gränssnitt mellan olika praktiker, inte minst mellan skolan och världen utanför skolan.

2.3 Texter i aktivitetssystem

Aktivitetsteori (Activity Theory, t.ex. Engeström 1999) har redan nämnts i avsnittet om texter i textburna verksamheter. Även en del forskare inom New Literacy-traditionen använder sig av aktivitetsanalys som modell och metod för att förstå de verksamheter de studerar och texternas roll i dessa. Den centrala enheten är här *aktivitetssystemet*, som brukar åskådliggöras i form av en triangel med sex olika komponenter som alla står i en relation till samtliga andra komponenter i systemet. (Se figur 2.) Texter passar ofta in i systemet som redskap men skulle också kunna vara *mål* (exempelvis i en redaktionell process). Genom modellen kan man få hjälp att se hur texten påverkar och påverkas av resten av systemet, liksom att lokalisera eventuella konflikter i relation till texten.

Nikolaidou (2009, jfr även Nikolaidou 2011) beskriver och jämför med hjälp av aktivitetsanalys hur portfolios för yrkeskompetensbedömning fungerar i utbildning och arbete för massageterapeuter och fabriksarbetare. Nikolaidou kan med hjälp av aktivitetsanalysen visa att portfolios snarast är en del av en institutionell kontrollaktivitet och passar sämre in i de professionella aktiviteter del-

⁴ Liknande begrepp finns inom Aktör-nätverksteorin (Latour 2005, jfr Karlsson 2010).

Figur 2. Ett aktivitetssystem.

tagarna utför. Inom svensk textforskning har exempelvis Hållsten (2008) gjort analyser inspirerade av aktivitetsteori. Hennes syfte är att förklara skillnader mellan teknologistudenters skrivande och textuppfattning och motsvarande hos yrkesverksamma ingenjörer. Aktivitetsanalys har också använts i projektet *Omsorg som språkarbete* (Nikolaidou & Karlsson u.u.). Modellen har där kunnat illustrera vad som händer när det uppstår problem i förhållande till en särskild genre: i det här fallet *avvikelsesrapporten*. En konflikt uppstod mellan målet, att se till att verksamheten erbjuder god omvårdnad, och å ena sidan deltagarna (som inte vill göra detta, eftersom det innebär att de anmäler en kollega), och å andra sidan reglerna (dvs. att det finns en mycket begränsad tid för skrivande samtidigt som språket måste vara korrekt och adekvat). Konflikterna ledde till en *expansion* av systemet, dvs. det uppstod ett nytt aktivitetssystem där de flesta av konflikterna är lösta. I det nya systemet ersattes *avvikelsesrapporten* av ett nytt redskap, genren *händelserapport*.

2.4 Textanalys i praktiska verksamheter

Textanalysens roll i denna typ av studier är mindre självklar än i forskningen om texter i textburna verksamheter, där texterna ofta är utgångspunkten. Varken kommunikationsetnografi, skriftbruksetnografi, praktikgemenskapsteori eller aktivitetsanalys i sig ger några självklara svar på frågan om hur en textanalys som blottlägger språkets roll i verksamheten ska se ut. Snarare kan de på olika sätt hjälpa till att formulera frågor för analysen. Kommunikations- och skriftetnografi beskriver de händelser som omger texterna och de praktiker de är delar av. Fokus ligger dock mer på deltagarnas roller och positioner än på den mening som faktiskt skapas. Möjligen kan det maktperspektiv som är när-

varande inom merparten av forskningen inom New Literacy Studies, och som kopplas till dominerande skriftkulturer, omsätts i en språklig diskursanalys av maktens texter. Kommunikationskedjor av det slag som exemplifieras i figur 1 kan ligga till grund för intertextuellt inriktade analyser av hur mening förändras och rekontextualiseras i tal och skrift samt i olika genrer.

Rönns (2009) analyser av deltagande och reifiering i en praktikgemenskap är mestadels samtalsanalyser, där hon kan visa hur förhandlingen kring de nya medlemmarnas deltagande går till. Text på skolans webbplats analyseras med fokus på etableringen av de idiomatiska formuleringarna. Analyserna av hur dessa återkommer i olika samtal kan ses som ett slags intertextuell diskursanalys, där formuleringarna spåras, härleds och relateras till sina olika sammanhang.

Aktivitetsanalys kan bidra till att identifiera konflikter, som i sin tur kan studeras i texterna. Texters egenskap av redskap i förhållande till ett visst (eller mångfaldiga) mål eller till vissa (motstridiga) regler kan också vara en ingång till analys. Likaså kan man i textanalys utgå från deltagarna, deras identiteter och relationer till varandra, liksom från praktikgemenskapens sammansättning. Nikolaidou (2009) väljer att identifiera diskursivt realiserade identiteter i de texter hon studerar. På så sätt kan hon visa hur deltagarna gör motstånd mot institutionella krav genom att framhäva sina professionella identiteter. I projektet *Omsorg som språkarbete* har texter analyserats på motsvarande sätt men också i termer av genrestuktur. Textanalysen har därmed fokuserat på blandningen och/eller dominansen av olika diskurser i omsorgsarbetet, liksom hur texter styr verksamheten mot ett visst mål. Genreanalysen kompliceras dock av att flera texter är mångfunktionella. Exempelvis ska genomförandeplanen både vara ett avtal mellan den enskilde och institutionen och en arbetsinstruktion för de anställda. Genreinriktad textanalys kan, som hos Karlsson & Nikolaidou (u.u.), visa vilket mål som dominerar och förklara varför texten som målstyrd, sekventiell handling fungerar mindre bra i vissa sammanhang. Diskursanalys kompletterar genom att relatera de språkliga valen till övergripande synsätt och ideologier. (Se vidare Nord 2011 för en diskussion om *diskurs* i förhållande till *genre*.)⁵

Såväl genreanalyser som diskursanalyser av texter i praktiska verksamheter visar på ett påtagligt sätt att texterna aldrig ger hela bilden av verksamheten. Exempelvis ger flera av den sociala dokumentationens genrer en förhållande-

⁵ Ett tredje begrepp som tas upp av Nord (2011) är *register*, som snarare relaterar språkliga val till en verksamhets situationskontext.

vis abstrakt och standardiserad bild av såväl den enskilde som av omvårdnaden. Detta kan förklaras av ramarna kring det institutionella skrivandet, som kan sammanfattas med att det finns otaliga möjligheter att skriva fel, uttrycka sig kränkande, skriva för mycket eller skriva om sådant som inte är relevant. Texterna speglar därmed en begränsad textkultur snarare än kärnan i en verksamhet, vars dagliga kommunikation fortfarande till stor del är muntlig. Det faktum att det skrivs mycket i en verksamhet är alltså inte samma sak som att det är verksamhetens viktigaste betydelser som realiseras i skrivna texter. Det innebär också att man inte självklart och enkelt kan härleda kontexten genom textanalys.⁶

2.5 Sammanfattning

Med utgångspunkt i de perspektiv och exempel som refererats ovan kan formuleras några sammanfattande punkter:

1. Texter i praktiska verksamheter är inte alltid synliggjorda och kan därför vara svåra att identifiera. Texter är också sällan utgångspunkten i de studier som refererats. Snarare startar man i gemenskaper, händelser, praktiker eller aktiviteter. Texter är inte heller alltid i fokus för intresset.

2. Medan genre beskriver både texten och (valda delar av) kontexten används i studier av praktiska verksamheter ofta olika begrepp för text och kontext. Texter kan vara artefakter, redskap, reifikationer och gränsobjekt i komplexa system som inte självklart sätter texten i centrum. Sådana analyser visar ofta att det finns konflikter mellan gemenskap, redskap och mål, eller att gemenskapen är heterogen.

3. Eftersom enskilda texter i praktiska verksamheter ofta ger en ofullständig bild av verksamheten är det inte självklart hur språkliga drag ska kopplas till kontextanalysen. Möjliga utgångspunkter är att ta fasta på funktionsuppdelning (mellan olika genrer, mellan tal och skrift etc.) eller på konflikter och hybriditet. I det exempel som återkommit i avsnittet, äldreomsorgen, förefaller muntliga kommunikationssituationer specialiseras för känsliga uppgifter och kollektivt beslutsfattande, medan skrivna texter används för att uppfylla verksamhetens mål om standardisering och kvalitetssäkring. Eftersom flertalet skrivna genrer är mångfunktionella trängs dock många, delvis motsägelsefulla, diskurser i dem.

⁶ Att kontext kan rekonstrueras genom textanalys är exempelvis en grundläggande hållning inom systemisk-funktionell lingvistik (t.ex. Martin 1993).

4. Medan textanalysen här rymmer utmaningar framstår kontextanalysen ofta som mer självklar och intressant i egen rätt. För språkvetenskaplig textforskning är det dock alltid relevant att särskilt lyfta fram det språkliga, ofta i högre grad än vad som görs inom de traditioner som diskuterats här. Genom att växla mellan ett kontextperspektiv och ett textperspektiv kan man belysa språkets roll och ändå uppnå det som Barton (2007) kallar ekologisk validitet, dvs. validitet ur verksamhetens synvinkel.

3. Slutsatser: ett samlat analytiskt perspektiv

Om man för ihop vad som framkommit i de två översikterna förefaller texter nästan per definition få rollen som redskap i verksamheter, åtminstone sett genom aktivitetsteoriens lins. Det hindrar dock inte att texter också kan utgöra en verksamhets mål, men då oftast tillsammans med ett annat, mer övergripande mål (att publicera en text för att nå ut med nya rön). Texter som redskap kan operera på olika sätt: de kan användas för att utföra strategiska handlingar och för att realisera och strukturera kunskap och förståelse. Texten blir också en egen struktur där den valda informationen ordnas enligt textens villkor. Detta låter onekligen mycket likt den sociosemiotiska förståelsen av hur text realiserar sin sociokulturella kontext. (Se även not 5.) Skillnaden är att vi, bl.a. med utgångspunkt i studier av texter i praktiska verksamheter, vet att en text alltid realiserar *vissa* sociala positioner och handlingar, *vissa* förståelser av världen och *vissa* uppfattningar av vad som är relevanta topiker och vad som ska sägas om dem. I mer homogena verksamheter, eller i verksamheter där en aktör har full kontroll över redskapet, betyder detta inte så mycket för analysen men i mer heterogena verksamheter, med ojämlig fördelning av makt över texter spelar det stor roll. Exempelvis ger den sociala journalen på äldreboendet inte den anställda undersköterskans bild av det dagliga arbetet. Men inte heller konferensabstractet är någon enkel spegling av forskarens nyvunna kunskap. I det senare fallet rymmer aktivitetssystemet konflikter av andra slag, som den att ett abstract har multipla mål (att vara både en informativ sammanfattning, en strategisk handling och ett underlag för bedömning och utsortering). Skillnaden mellan mer respektive mindre textburna verksamheter är alltså inte densamma som den mellan mer homogena och mer heterogena textkulturer. Även textburna verksamheter kan rymma komplicerade relationer mellan text och kontext.

En fråga som inställer sig är om det behövs olika analysmodeller för att fånga texters olika positioner och funktioner. Behövs det mer kontextanalys om texten är mer perifer? Behövs det någon kontextanalys alls om texten är central och dominerande i verksamheten? Med stöd av de resonemang vi fört vill vi föreslå att man intar samma grundhållning, vilket innebär att det aldrig är självklart att texten i sig realiserar hela kontexten, eller allt relevant i kontexten. Dessutom är det inte självklart att texten för alla deltagare, i hela praktikgemenskapen, bär verksamheten. I alla praktikgemenskaper kan det finnas deltagare med andra mål än de dominerande. Vi menar att det därför är viktigt att man använder ett perspektiv för kontextanalysen som inte är textanalytiskt, dvs. som inte använder texterna som enda data och tar texternas roll för given. Detta för att undvika vad man kunde kalla »textbias» i analysen.

Gunther Kress (2011) skriver om etnografins roll i semiotik och språkvetenskap. Han poängterar att den viktigaste funktionen inte är triangulering (dvs. att ge olika perspektiv på samma data, det Kress kallar »same findings»), utan snarare att utgöra ett komplement. Etnografins roll blir därmed att bidra med nödvändiga data (andra »findings») som inte finns i texterna, i samtalen etc. Kress argumenterar för detta utifrån ståndpunkten att världen förändras och blir alltmer komplex. I linje med detta blir även kommunikationen mer komplex. Forskaren kan inte förvänta sig att deltagarna i en verksamhet också talar och skriver om just exakt det som de håller på med för tillfället. Kontexter överbryggas, intertextualitet blir allt viktigare och kommunikativa praktiker inordnas i eller lagras över varandra. Han exemplifierar med kirurger som pratar om »annat» medan de opererar och som sköter det operationsrelaterade via minimala yttranden, gester, blickar, kroppsposition etc. Att analysera detta, och uppnå validitet i analysen, kräver en djupare förståelse av verksamheten. Enbart analyser av det språkliga leder helt enkelt fel, även om huvudintresset är språkets roll och funktion. Flera språkvetare har på senare tid använt etnografiska angreppssätt i fältarbeten som syftar till att kontextualisera språkbruk och textbruk (t.ex. Blåsjö 2004, Karlsson 2006, Westman 2009, Bellander 2010). Även om denna typ av etnografi ofta är begränsad, både vad gäller tidsomfattning och djup, kan den erbjuda ett alternativt perspektiv på texter och texters roller, just för att observationen utgår från verksamhetens enheter: exempelvis arbetsdagen, passet, eller projektet. Det handlar dock inte om att flytta fokus från språket till verksamheten som sådan, och inte om att som språkvetare lämna sitt perspektiv och närma sig samhällsvetenskapen. Snarare handlar det om att rama in språket som studieobjekt på ett nytt sätt.

Vårt syfte med denna text är att presentera en förståelse av text i verksamhet som kan användas både för vad vi här kallat textburna och praktiska verksamheter och som rentav kan utmana denna uppdelning och peka på andra aspekter. Den typ av modell som så ofta används inom språkvetenskaplig textforskning, där texten visualiseras som en ruta i mitten med två lager av kontext runtom (jfr Fairclough 1995 s. 59), är då inte tillfredställande. Förutom att den tar textens roll för given gör den det också svårt att identifiera konflikter och motsättningar i förhållande till texten. Trots att modellen ofta används inom kritisk diskursanalys är den alltså otillräcklig för analys av maktrelationer inom ramen för den diskursiva kontexten. Sannolikt hänger detta ihop med att modellen normalt använts i sammanhang där texter självklart används för att utöva makt, och att skribenterna därmed äger och kontrollerar sitt redskap. Så ser det dock inte alltid ut. Man kunde tänka sig att denna ganska enkla kontextmodell ändå kunde fungera för textburna verksamheter, men även där kan det finnas konflikter och heterogenitet i förhållande till texterna som redskap (eller mål). Olika deltagare kan ha olika stort inflytande över texten och en del deltagare kan rentav uppfatta den som ett icke-redskap. Modellen fungerar för att analysera massmedietexter, men mindre bra för att exempelvis analysera studenttexter inom ramen för en akademisk textkultur.

Aktivitetssystemet som analysmodell tar sig an alla de problem som nämnts ovan, men hanterar redskapskomponenten, där texter ofta hamnar, som något alltför enkelt. En text är en annan typ av redskap än en räknesticka eller en stavhopningsstav. Aktivitetsanalysen i sig tar helt enkelt inte hänsyn till texters speciella meningsskapande potential. (Jfr Barton & Hamilton 2005.) Vi behöver ett perspektiv som tar hänsyn till den mening texten medierar.

Med utgångspunkt i översikterna i avsnitten 1 och 2 och de slutsatser som dragits av dessa föreslår vi följande riktlinjer för en integrerad verksamhets- och textanalys:

- Utgångspunkten för studier av text i verksamhet kan vara såväl texterna som verksamheten. Viktigt i båda fallen är att forskaren växlar mellan ett text- och ett verksamhetsfokus och därigenom låter förståelsen av såväl text som verksamhet förändras under forskningsprocessens gång.
- Observationer och intervjuer kan användas som kompletterande data som ger kunskap utöver den som texterna kan ge (jfr Kress 2011).
- Analysen av verksamheten bör lokalisera texterna på ett sätt som gör att det går att skilja mellan texters olika status, funktioner och relationer: exempelvis om de är redskap, mål eller har andra roller. Analysen av tex-

terna bör å sin sida visa hur språket bygger (delar av) verksamheten, rimligen genom att utgå från hur betydelser realiseras.

- Handlingsorienterade begrepp som *genre* och betydelsebaserade begrepp som *diskurs* kan fungera som länkar mellan texter och deras verksamhetskontext. Genre lägger fokus på texterna som sådana, medan diskurs mer övergripande kan användas för att analysera språkets roll i verksamheten, bl.a. i texter.
- En text- och verksamhetsanalys med fokus på *genre* kan identifiera centrala genrer i verksamheten liksom dessa texters huvudsakliga mål. Den bör också kunna koppla centrala genrer till nyckelaktörer och gemenskaper i verksamheten.
- En text- och verksamhetsanalys med fokus på *diskurs* kan åskådliggöra de synsätt och perspektiv som präglar verksamheten. Analysen bör kunna identifiera eventuella motsättningar som kan kopplas till sätt att se på och förstå verksamhetens syfte och grundläggande värderingar. Den bör också åskådliggöra maktförhållanden och mönster i termer av dominans och styrning.

Rent konkret kan analysen delas upp i tre nivåer, mellan vilka man med fördel växlar. 1) *Verksamhetens nivå*: Frågor som hör hemma här är, utöver de som aktivitetsanalysen formulerar, vilka texter verksamheten rymmer, vilka som är de centrala genrererna, hur kommunikationskedjorna ser ut etc. Är utgångspunkten en viss text ska denna placeras in i verksamheten. 2) *Texten som redskap*: Vad används texten till? Av vem? Vad uppnås? 3) *Textens nivå*: Här studeras hur handlingar och förståelser av världen realiseras språkligt och multimodalt. På samtliga nivåer bör forskaren vara öppen för att finna konflikter och motsägelser, dvs. att revidera sin första bild av texten och dess sammanhang.

Avslutningsvis en kommentar som mer allmänt gäller texters roll i vårt samhälle. Vi har här valt att kontrastera så kallade textburna verksamheter mot mer praktiska verksamheter. Främst har detta varit ett heuristiskt val, men dikotomin kan nog samtidigt sägas spegla en allmän uppfattning av hur det ser ut. I verkligheten är en absolut gräns förstås svårare att dra, och det är heller inte vår mening att man ska göra det. Det faktum att allt mer görs via skrift och skrivna texter upprepas ideligen inom skriftbruksforskningen. Till detta bidrar den tekniska utvecklingen men också ett samhällsklimat med allt större vikt på dokumentation och kvalitetssäkring. På några års sikt är det

kanske ännu svårare att skilja mellan textburna och praktiska verksamheter. Åtminstone kan vi anta att en sådan åtskillnad måste preciseras och problematiseras, exempelvis genom att man i högre grad diskuterar texters funktion som medierare av kunskap, diskurser, makt etc. Vi menar att det analytiska perspektiv vi här föreslår kan ersätta grova dikotomier och uppdelningar som de vi själva tillfälligtvis gjort.

Litteratur

- Barton, David, 2007: *Literacy: An Introduction to the ecology of written language*. Second ed. Oxford: Blackwell.
- Barton, David & Hamilton, Mary, 1998: *Local literacies. Reading and writing in one community*. London: Routledge.
- Barton, David & Hamilton, Mary, 2005: *Literacy, reification and the dynamics of social interaction*. I: Barton, David & Tusting, Karin (eds.): *Beyond communities of practice: Language, power and social context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bazerman, Charles, 1988: *Shaping written knowledge. The genre and activity of the experimental article in science*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Bazerman, Charles, 2012: *Genre as social action*. I: *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, ed. by James Paul Gee och Michael Handford. London: Routledge. S. 226–238.
- Bazerman, Charles & Little, Joseph, 2005: *Knowing academic languages*. I: *Text i arbete/Text at Work. Festschrift till Britt-Louise Gunnarsson den 12 januari 2005*, red. av Ingegärd Bäcklund m.fl. Uppsala: ASLA och Institutionen för nordiska språk. S. 261–269.
- Bellander, Theres, 2010: *Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 84.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Berge, Kjell Lars, 2002: *From utterance to text, again. Theoretical reflections on the notion of »text« based on empirical studies of writing in different contexts*. I: Coppock, P. (ed.), *Semiotics of writing. Thurnout: Brepols*. S. 157–182.
- Bhatia, Vijay K., 1993: *Analysing genre. Language use in professional settings*. London and New York: Longman.
- Bhatia, Vijay K., 2012: *Professional written genres*. I: *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, ed. by James Paul Gee & Michael Handford. London: Routledge. S. 239–251.
- Blåsjö, Mona, 2004: *Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology, N.S. 37.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Brante, Thomas, 2003: *Konsolidering av nya vetenskapliga fält – exemplet forskning i socialt arbete*. I: *Socialt arbete – en genomlysning av ämnet*. Stockholm: Högskoleverket. S. 127–164.

- Engeström, Yrjö, 1993: Developmental studies of work as a test bench of activity theory: The case of primary care medical practice. I: *Understanding practice: Perspective on activity and context*, ed. by S. Chaiklin & J. Lave. Cambridge: Cambridge University Press. S. 64–103.
- Engeström, Yrjö, 1999: Activity theory and individual and social transformation. I: *Miettinen, Reijo & Punamäki, Raija-Leena (eds.), Perspectives on activity theory*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 19–38.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Gee, James Paul, 1996: *Social linguistics and literacies: ideology in discourses*. London: Falmer Press.
- Gumperz, John, 1962: Types of linguistic communities. I: *Anthropological Linguistics* 4(1). S. 28–40.
- Hamilton, Mary, 2000: Expanding the new literacy studies. Using photographs to explore literacy as social practice. I: *Barton, David, Hamilton, Mary & Ivanic, Roz (eds.): Situated Literacies. Reading and Writing in Context*. London: Routledge. S. 16–34.
- Heath, Shirley, 1983: *Ways with words. Language, life and work in communities and classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyland, Ken, 2000: *Disciplinary discourses: social interactions in academic writing*. New York: Longman.
- Hållsten, Stina, 2008: *Ingenjörer skriver. Verksamheter och texter i arbete och utbildning*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology, N.S. 45.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Karlsson, Anna-Malin, 2006: *En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftenvändning i vanliga yrken*. (Skrifter utgivna av Språkrådet.) Stockholm: Norstedts.
- Karlsson Anna-Malin, 2010: I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det). I: *Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk. Festskrift till Jan Svensson den 24 januari 2010*, red. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lund: Lunds universitet. S. 162–174.
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe, u.u.: *Writing about caring. Discourses, genres and intertextuality in elder care*. Manus under granskning.
- Knorr-Cetina, Karin, 1981: *The manufacture of knowledge. An essay of the constructivist and contextual nature of science*. Oxford: Pergamon Press.
- Kress, Gunther, 2011: 'Partnerships in research': multimodality and ethnography. I: *Qualitative Research* 11:3. S. 239–260.
- Latour, Bruno, 2005: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno & Woolgar, Steve, 1979: *Laboratory life. The social construction of scientific facts*. Beverly Hills: Sage.
- Ledin, Per, 1996: *Genrebegreppet: en forskningsöversikt*. (Rapport nr 2 från projektet Svensk sakprosa.) Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Ledin, Per, 1999: *Texter och textslag – en teoretisk diskussion*. (Rapport nr 27 från projektet Svensk sakprosa.) Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Lindeberg, Ann-Charlotte, 2004: *Promotion and politeness. Conflicting scholarly rhetoric in three disciplines*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

- Linell, Per, 2011: *Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1 och 2. (Studies in Language and Culture 18.) Linköping: Department of Culture and Communication.
- MacDonald, Susan Peck, 1994: *Professional academic writing in the humanities and social sciences*. Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Martin, Jim, 1993: Genre and literacy – modeling context in educational linguistics. I: *Annual Review of Applied Linguistics* 13. S. 141–172.
- Mauranen, Anna, 1993: *Cultural differences in academic rhetoric*. Frankfurt am Main: Lang.
- Melander, Björn, 1991: *Innehållsmönster i svenska facktexter*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 28.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Myers, Greg, 1990: *Writing biology. Texts in the social construction of scientific knowledge*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Nikolaidou, Zoe, 2009: *The literacy practices of developing vocational portfolios. Interacting activities, negotiating identities and enacting hybrid discourses*. Opublicerad doktorsavhandling. Department of Linguistics, Lancaster University.
- Nikolaidou, Zoe, 2011: *The use of Activity Theory in literacy research: Working and developing a vocational portfolio and the interaction of the two activities*. I: *Literacy and Numeracy* 19:1. S. 3–18.
- Nikolaidou, Zoe & Karlsson, Anna-Malin, u.u.: *Aktivitetsteori och textanalys. Exempel från äldreården. Under utgivning i: Språket som arbetsverktyg. Sju studier av kommunikation i vården*, red. av Anna-Malin Karlsson & Mats Landqvist. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 1.) Södertörn.
- Nord, Andreas, 2011: Text, register, genre och diskurs. I: *Funktionell textanalys*, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Norstedts. S. 155–167.
- Räisänen, Christine, 1999: *The conference forum as a system of genres: A sociocultural study of academic conference practices in automotive crash-safety engineering*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Räisänen, Christine, 2002: *The conference forum: A system of interrelated genres and discursive practices*. I: *The language of conferencing*, ed. by Eja Ventola, Celia Shalom & Susan Thompson. Frankfurt am Main m.fl.: Peter Lang. S. 69–93.
- Räisänen, Christine, 2005: *A framework for coping with generic flexibility in ESP teaching and learning*. Plenary paper published in the 3rd AELFE International Conference Proceedings.
- Rönn, Milda, 2009: »Det är inte förrän man gör det som man förstår.» Om kommunikativa hinder vid en teaterhögskola. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology, N.S. 48.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Strand, Hans, 2006: *Vad händer mellan B- och C-uppsats? Studenters skrivutveckling i medie- och kommunikationsvetenskap*. I: *Språk och stil*. NF. 16. S. 35–73.
- Street, Brian, 1984: *Literacy in theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Street, Brian, 1993: *Cross-cultural approaches to literacy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sundberg, Mikaela, 2006: Making meteorology: social relations and scientific practice. (Stockholm studies in sociology. New Series 25.) Stockholm: Sociologiska institutionen.
- Swales, John, 1990: Genre analysis. English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenger, Etienne, 1998: Communities of practice: Learning, meaning, and identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westman, Maria, 2009: Skriftpraktiker i gymnasieskolan: bygg- och omvårdnadselever skriver. (Acta Universitatis Stockholmiensis.) Stockholm.

Text- och resursorientering inom multimodalitetsforskningen

En teoretisk diskussion om förklaringsvärden

Av ANDERS BJÖRKVALL

Abstract

Björkvall, Anders, anders.bjorkvall@nordiska.su.se, Associate Professor, Department of Scandinavian Languages, Stockholm University, Sweden: "Text and resource orientation in multimodal research: A theoretical discussion of explanatory values". *Språk och stil* 22:1, 2012, pp. 135–161.

This article discusses the explanatory value of two theoretical orientations within multimodal research on texts and communication, and it explores the potential benefits of combining them. Firstly, the multimodal text (involving other semiotic modes than language) can be taken as a point of departure for the analysis and understanding of meaning making. This has been a common approach within text and discourse analysis. Secondly, there is an orientation toward the multimodal resources being employed when people make meaning, placing the interests of sign-/text-makers and processes of text creation just as much in focus as the textual products that emerge from them.

The discussions in the article primarily make reference to the broader framework of social semiotic multimodality research, taking the theoretical assumptions made in Kress & van Leeuwen's influential book *Reading images: The grammar of visual design* (2006) as one important point of departure. In particular, research categorised under the tentative labels of multimodal discourse analysis, social semiotic multimodal analysis and multimodal interactional analysis is reviewed and related to the status the authors ascribe to texts and semiotic resources. The text analytical implications of text and resource orientations and combinations of the two are finally illustrated by a sample analysis of multimodal texts created by children in educational contexts.

Keywords: multimodal discourse analysis, multimodality, semiotic mode, semiotic potential, semiotic resource, social semiotics, text analysis.

Texter är oftast multimodala. Bland språk- och textforskare, massmedieforskare och pedagoger (och säkert många andra) är detta ett föga kontroversiellt uttalande. För den språkvetenskapligt grundade text- och diskursforskningen var Bob Hodge & Gunther Kress bok »Social semiotics» (1988) ett av startskotten för en vridning mot en textanalys som både teoretiskt och metodiskt har ambitionen att inkludera fler kommunikationssätt (dvs. fler *semiotiska modaliteter*, se Björkvall 2009a s. 13–14) än bara skrift i såväl textdefinitioner som i konkret analys. Det verk som har haft mest inflytande på samma forskningsfält

är utan tvekan Gunther Kress & Theo van Leeuwens »Reading images: The grammar of visual design», som kom i en första utgåva 1996 och en andra, reviderad, 2006. Som titeln indikerar presenterade Kress & van Leeuwen tankar om en visuell grammatik och ur många språkforskarens perspektiv var det fina med denna grammatik att den grundade sig på liknande teoretiska antaganden som M.A.K. Hallidays sociosemiotik (1978) och systemisk-funktionell grammatik (SFG, se t.ex. Halliday & Matthiessen 2004, Holmberg & Karlsson 2006). Exempelvis finns det ett tydligt metafunktionellt perspektiv hos Kress & van Leeuwen: bilder liksom språket måste kunna uttrycka såväl *ideationella* som *interpersonella* och *textuella* betydelser. Med andra ord måste båda kunna skapa ideationella representationer av (delar av) omvärlden, kunna användas interpersonellt för att skapa och upprätthålla relationer mellan människor och textuellt kunna knyta ihop sådana betydelser till budskap som fungerar i kommunikativa sammanhang. Den grammatiska synen på bilders betydelsepotentialer blir tydlig i inledningen till »Reading images» (Kress & van Leeuwen 2006 s. 1): »Just as grammars of language describe how words combine in clauses, sentences and texts, so our visual ‘grammar’ will describe the way in which depicted elements – people, places and things – combine in visual ‘statements’ of greater or lesser complexity and extension.»

För text- och diskursforskare har Kress & van Leeuwens visuella grammatik haft betydelse för tillämpade och relativt textorienterade analyser av multimodala texter. Detta är inte så konstigt. Det faller sig ju rätt naturligt för textforskare att använda en delvis grammatiskt influerad verktygslåda för analys av det primära analysobjektet: text. Om en sådan verktygslåda nu fanns tillgänglig även för bilder, varför inte använda den? Text- och diskursforskare hade länge haft ett behov av att kunna beskriva och analysera visuella inslag i texter, gärna med hjälp av handfasta analysverktyg.

En följd av »Reading images» och det ökade intresset för multimodalitet bland språkforskare var att det under det tidiga 2000-talet dök upp sociosemiotiska analyser av exempelvis byggnader (O’Toole 2004) och japanska trädgårdar (McGovern 2004) som texter. McMurtries beskrivning av frisyren som text är talande:

The notion of text can also be extended to haircuts. [...] It can be argued, therefore, that a haircut is an instantiation produced by the hairdresser (usually with the consultation of the client) making selections from a system network which displays the paradigmatic choices available to the hairdresser when cutting hair; that is, the hairdresser chooses from the ‘language and grammar’ of haircuts in order to communicate some message to others who understand this language. (McMurtrie 2010 s. 401)

I denna typ av forskning är alla artefakter med betydelsepotential en text. Detta innebär naturligtvis en kraftig utvidgning av ett språkvetenskapligt textbegrepp som tidigare ungefär innefattat sekventiellt organiserad skrift, och ibland tal. Ur en bredare semiotisk synvinkel kan sådana textbegrepp vara fruktbara, men man kan också fråga sig vilka teoretiska eller metodiska fördelar sådana utvidgningar för med sig för den språkvetenskapligt grundade textforskningen.

I denna artikel relateras ett textorienterat multimodalt perspektiv till ett som är mer orienterat mot *semiotiska resurser*, dvs. mot »the actions and artefacts we use to communicate» (van Leeuwen 2005 s. 3). Med ett textorienterat perspektiv menas att den multimodala texten som sådan tas som utgångspunkt för analysen av vad texten eller texterna kan betyda, vilka diskurser de ger uttryck för eller hur de relaterar till kontexter. Med ett språkvetenskapligt synsätt förutsätter textorienteringen alltså ofta att textbegreppet utvidgas till att omfatta bilder, färger och musik lika väl som skrift eller tal. Detta är nödvändigt, men med samma språkvetenskapliga synsätt varken teoretiskt eller metodiskt oproblematiskt. Exempelvis aktualiseras frågor om komplexa multimodala texters finalitet samt avgränsningar mellan t.ex. mer självständiga bilder, skriftstycken och talspråk inom texter, t.ex. webbsidor.

I ett resursorienterat perspektiv är inte texten som sådan den givna utgångspunkten utan forskningsintresset är riktat mot de resurser som människor använder för att kommunicera multimodalt och/eller mot de resurser som t.ex. språket erbjuder för meningsskapande i relation till de resurser som bilder, musik eller färg erbjuder. Texter är givetvis viktiga även i detta perspektiv, men i artikeln diskuteras hur ett resursorienterat perspektiv – ibland i kombination med mer textorienterade analyser och ibland mer fristående – kan utöka den multimodala text- och diskursanalysens förklaringsvärden. Exempelvis erbjuds ett teoretiskt förhållningssätt till multimodala artefakter som ur ett språkvetenskapligt perspektiv knappast kan kallas texter, men som ändå bör uppmärksammas och hanteras av text- och diskursanalysen.

Syftet med artikeln är alltså uttalat teoretiskt: genom en diskussion av de båda perspektivens förklaringsvärden och av en möjlig utvidgning av forskningsintresset (snarare än av textbegreppet) kan artikeln förhoppningsvis bidra till teoriutvecklingen inom den multimodala text- och diskursanalysen.

Text- och resursorientering: forskningsläget

Kopplingen till sociosemiotiska beskrivningar av språket (i synnerhet Halliday 1978 och 1985) och metafunktionerna är explicit i Kress & van Leeuwens »Reading images» (1996/2006). Kortfattat kan man säga att de försökte beskriva hur ideationella betydelsepotentialer (vad de kallade *narrativa* och *konceptuella* processer, se Kress & van Leeuwen 2006 s. 45–113, svenska termer från Björkvall 2009a s. 63–76) samt interaktiva och kompositionella sådana kunde uttryckas i bilder. De hävdade också att beskrivningarna i de flesta fall inte bara gällde bilder utan multimodala texter i sin helhet. Kompositionella organisationsprinciper, t.ex. att högt placerade element tilldelas en viss betydelsepotential medan lågt placerade får en annan, gällde inte bara för avgränsade bilder utan för multimodala helheter, t.ex. ett tidningsuppslag. Även skriftspråkliga element omfattades alltså av denna kompositionsprincip: högt placerade element fick betydelsen 'idealiserad' eller 'generell' medan lågt placerade fick 'reell' eller 'specifik'.

Ett annat betydelsefullt verk är O'Tooles »The language of displayed art» (1994, andra utgåvan 2011). O'Toole kan sägas vara ännu mer hallidayansk i sin beskrivning av visuell konst, arkitektur och skulpturer eftersom han inte bara hävdar att dessa semiotiska modaliteter realiserar samtliga metafunktionella betydelsepotentialer utan att de dessutom har så kallade »rank scales» (motsvarande *nivåer* i den språkliga lexikogrammatiken: grupp, sats, fras, se Halliday & Matthiessen 2004 s. 31, Holmberg & Karlsson 2006 s. 24–27). Ravelli (2008 s. 19) skriver t.ex. i relation till byggnader som texter att »3D texts are not singular, indivisible units, but are a complex of related units, akin to the notion of rank in language».

Det viktiga är emellertid att både Kress & van Leeuwen (1996/2006) och O'Toole (1994/2011) är teoretiska pionjärverk inom multimodalitetsforskningen som båda anknyter explicit till teoretiska antaganden inom sociosemiotiken och inom systemisk-funktionell lingvistik (SFL) om hur verbalspråket fungerar. Dessutom är dessa forskare resursinriktade med den teoretiska ambitionen att beskriva vilka möjliga semiotiska resurser det finns för att realisera (metafunktionella) betydelsepotentialer i bild och andra semiotiska modaliteter, även om de utgår från texter (eller textliknande artefakter) för att exemplifiera.

Ur ett svenskt textforskningsperspektiv kan man möjligen säga att både Kress & van Leeuwen och O'Toole delvis delar kunskapsintresse med textlingvistik. Svensson (2005 s. 62–63) lyfter fram textbindning som textlingvisti-

kens huvudfråga, och resurser för multimodal textbindning är en viktig fråga för både Kress & van Leeuwen och O'Toole, men i vidare bemärkelse är det intresset för systematiken bakom texters betydelser som delas med textlingvistik.

Tillämpningarna av Kress & van Leeuwens och O'Tooles modeller har dock varit tydligt textorienterade, vilket Svensson (2005 s. 65–66) också pekar på. Utifrån deras teoretiska modeller utvidgades textbegreppet till att inom text- och diskursforskning innefatta i alla fall bilder och layout. Några svenska exempel är Helgesson (2011) om platsannonser och Nord (2008) om trädgårdsböcker, båda i ett historiskt perspektiv. Björkvall (2003, 2009a, u.u.) tar upp reklam och andra massmedietexter samt politiskt kampanjmaterial, Karlsson (2002) webbsidor och Ledin (2000) tidskrifter och veckotidningar. Internationellt finns det en uppsjö av textorienterade multimodala studier. Knox (2007) analyserar t.ex. webbtidningars ideologiska val utifrån de möjligheter som en visuell grammatik (inspirerad av Kress & van Leeuwen) erbjuder. Även Caple (2008) inriktar sig på multimodala nyhetstexter och intresserar sig för tryckta tidningar i relation till internetbaserade, mer specifikt hur skrift och bild samverkar i så kallade »nuclear news stories».

Uppräkningen av sådana främst textorienterade multimodala analyser kunde göras mycket längre (se t.ex. tidskriften *Visual Communication*), och det är nog denna typ av studier som de flesta text- och språkforskare tänker på då multimodalitet kommer på tal. Ett grundläggande förklaringsvärde har att göra med teoretisk och metodisk koherens. Sammanhållna analyser av bilder och skrift i en text möjliggörs inom ramen för sociosemiotiken och SFL, även om dessa ramar kan vara snävare (t.ex. O'Toole 1994/2011) eller vidare, dvs. anknyta mer eller mindre explicit till SFL. Språkvetenskapligt inriktade textforskare kan också göra helhetsanalyser av genrer som är kraftigt visualiserade, som t.ex. reklam, utan att välja bort den kanske viktigaste modaliteten: bild. Diskursanalytiskt inriktade studier kan utgå från antagandet att diskurser kan realiseras i nästan vilken semiotisk modalitet som helst; diskursen är ungefär densamma även om den uttrycks i bild, skrift eller tal. Sådana tankar emanerar främst från Kress & van Leeuwen (2001) och tillämpas av t.ex. Björkvall & Karlsson (2011).

Men den textorienterade multimodala analysen har också kritiserats från olika håll. En första kritikpunkt är att Kress & van Leeuwens antaganden om en visuell grammatik som liknar verbalspråkets ibland något okritiskt legat till grund för tillämpade multimodala textanalyser. Fokus i sådana studier har legat på att kunna analysera den multimodala texten, vilket medfört att den kritiska

granskningen av de visuella resurserna och deras betydelsepotentialer ibland hamnat i bakgrunden. Ett antagande som att t.ex. *vektorer* (pilar och linjer i en bild) faktiskt har liknande funktioner som språkliga verb i *materiella* och *mentala* processer (Kress & van Leeuwen 2006 s. 63–68, svenska termer från Björkvall 2009a s. 169–172) har alltså möjligen köpts lite för rakt av. Samma sak kan kanske sägas om att t.ex. svartvita bilder är mer modaliserade (i den grammatiska användningen av detta begrepp) än färgbilder, på liknande sätt som att »världen går troligen under i morgon» är mer modaliserat än »världen går under i morgon».

Bakom varje textanalys ligger naturligtvis massor av liknande antaganden, men eftersom vi fortfarande vet mer om språkets grammatik än om bilders (eventuella) grammatik kan man nog säga att de språkliga analyserna av t.ex. transitivitet och modalitet är mer säkerställda än de visuella. På så sätt har de också större möjligheter att leverera resultat med hög reliabilitet och validitet än de visuella då de används för att analysera text. Särskilt David Machin (2007, 2009 och Machin & Jaworski 2006) har kritiserat Kress & van Leeuwen för de antaganden som de gör om bildernas grammatik.

En andra kritikpunkt rör det utvidgade, multimodala textbegreppet. Ett exempel på språkvetenskapligt grundad och utvidgad textdefinition är denna från Björkvall (2003 s. 8, kursiv i original): »Medietexter som reklam är *multimodala* realiseringar av sociala praktiker och sociala strukturer i samhället, där både språk, bilder, färger, layout etc. används för att skapa betydelse.» Detta är möjligen en utvidgning av textbegreppet som många text- och diskursforskare finner nödvändig eftersom de texter som de arbetar med ofta är multimodala på detta sätt (dvs. de innehåller både språk, bilder och färger). Björkvall (2009a) gör ett antal tillägg till definitionen (med inspiration av Ledin 1999 s. 37):

Texter definieras också av att de är meningsfulla, sammanhängande helheter med en början och ett slut. Början och slut markeras oftast visuellt. En rubrik kan t.ex. visa att en text börjar, och texten slutar där det inte längre finns någon skrift eller några bilder. Men för att vara meningsfulla måste texter också hänga ihop, d.v.s. det måste finnas en meningsfull relation mellan textens delar. Detta brukar kallas för textbindning. (Björkvall 2009a s. 8)

Men hur är det då med t.ex. en startsida på ett socialt nätverk som Facebook? Tveklöst blandas språk, bilder, färger och filmer, och visst kan man se en sådan Facebook-sida som en realisering av sociala praktiker i samhället (eller egentligen *är* väl Facebook en social praktik). Men finaliteten är oklar och dynamisk och sidan är ständigt öppen för förändringar. Textbindningen är

inte heller tydlig på en sådan Facebook-sida – bilder kommunicerar ibland tämligen självständigt, ibland står de i en tydligt kohesiv relation till skrift (t.ex. profilbilder).

Ett sätt att hantera detta är att, som Knox (2007), hålla sig fast vid textbegreppet men försöka hitta nya sätt att förstå förändringarna:

The text of an online newspaper is dynamic and fluid in a way that most other texts (including traditional newspapers and many other online texts) are not. In order to understand the meaning-making processes in this new kind of text, it is necessary to consider anew the boundaries of a given news text and whether news stories (ranging from a single headline in a list, to a 1000-word opinion piece, to a two-minute video) in an online newspaper on a given day, or as it evolves over a longer timescale, are more productively analysed as separate intertexts, or as cumulatively constituting a superordinate text. (Knox 2007 s. 21)

Knox föreslår alltså en typ av intertextuell analys. Ett annat sätt är att släppa lite på textorienteringen. I ett mindre textorienterat och mer resursorienterat perspektiv skulle t.ex. nämnda startsida på Facebook kunna ses som en realisering av betydelsepotentialer som är mer eller mindre fast knutna till semiotiska resurser, exempelvis färg, form, interaktiva resurser som kommentarsfält eller bilder, utan att startsidan behöver definieras som en avgränsad multimodal text eller, i linje med Knox resonemang, som ett system av intertextuella relationer.

Språkliga semiotiska resurser är ju främst de lexikogrammatiska, medan det finns andra visuella (t.ex. kameravinkel, komposition, beskärning eller mänskliga blickar). Van Leeuwen (2005 s. 4) hävdar att semiotiska resurser har två typer av betydelsepotentialer. Den första typen är de *teoretiska betydelsepotentialerna* (»theoretical semiotic potentials») och dessa är knutna till hur resursen har använts historiskt. På så sätt kan betydelsepotentialerna identifieras dels genom att man studerar vad vi vet genom forskning eller andra beskrivningar av en semiotisk resurs (t.ex. färgen röd), dels genom att man analyserar hur den använts på ett mer generellt sätt, t.ex. i texter. Utifrån sådana analyser kan ofta en systematik skönjas, och för en språkforskare kan det då vara lockande att göra jämförelser med lexikogrammatiska resursers organisering, dvs. att börja prata om grammatikliknande system. Kress & van Leeuwen (1996/2006) är alltså ett bra exempel på detta forskningsintresse: utifrån att studera multimodala texter (de anger inte exakt hur många) och vad tidigare forskning säger om visuellt meningsskapande (och om sociosemiotik förvisso) kunde de identifiera ett antal visuella semiotiska resurser och deras mer eller mindre välorganiserade teoretiska betydelsepotentialer.

Van Leeuwen (2005 s. 4) pekar också ut en andra typ av betydelsepotentialer hos en semiotisk resurs, de *aktualiserade* (»actual semiotic potential«). Dessa är de betydelsepotentialer som verkliga användare av en resurs finner relevanta eller motiverade vid situerat meningsskapande. Ett konkret exempel finns i den multimodala texten i figur 1 som kommer från en 8-åringss textarbete i skolan.¹

Figur 1. Aktualiserad betydelsepotential hos en bild.

Pojken som skapat texten fick uppgiften att göra texter om sina fyra favoritdjur. Lärarens intention var att elevernas texter skulle ta upp fyra olika typer av djur. Då är bilder av djur, som den av en hund i figur 1, en bra visuell resurs att använda sig av. Bilder är ju effektiva resurser för att skapa ideationella representationer av olika typer av djur: 'så här ser en hund ut'. En teoretisk betydelsepotential hos sådana typer av bilder är alltså att de kan skilja en typ av djur från en annan genom dess likhet med hur vi känner igen t.ex. hundar från andra representationer eller från verkligheten.

Men denna pojke valde i stället att tolka det hela som att han skulle skapa texter om sina fyra specifika favoritdjur, och alltså inte om fyra typer av djur. Vid datorn i klassrummet hade han dock inte tillgång till bilder av dessa fyra specifika djur, varav ett var hans gammelmormors hund. Han laddade i stället ned en bild från internet, och valde att aktualisera denna betydelsepotential hos bilden: 'denna hund liknar min gammelmormors hund'. För honom, vid detta situerade meningsskapande, var likheten med gammelmormorns hund alltså

¹ Texten och analysen av den kommer från Charlotte Engbloms arbete inom projektet »Skilda världar? Textaktiviteter hemma som resurs för lärande i skolan», finansierat av Vetenskapsrådet (2008–2010).

den betydelsepotential som var mest motiverad och som behövde aktualiseras för att uppfylla hans kommunikativa syfte med texten.

Intresset för spänningen mellan teoretisk och aktualiserad betydelsepotential hos semiotiska resurser finns t.ex. hos Björkvall (2009b) beträffande bord från Ikea, Björkvall & Karlsson (2011) beträffande Ikea-produkter och post-it-lappar som materiella och semiotiska konstituenten i sociala praktiker, Björkvall & Engblom (2010) gällande barns resursanvändning vid literacy-aktiviteter framför datorn och, mer metodiskt och teoretiskt, hos Vannini (2007). Sådan resursorienterad forskning vrider alltså på ett plan intresset mot de verktyg som används för att skapa text, men texterna eller de artefakter (t.ex. möbler) som resursanvändningen resulterar i lämnas inte utanför analysen. Texter finns alltid med, ofta används de för att i kombination med t.ex. etnografiska iakttagelser försöka förstå hur och varför en viss resurs används, men de är inte med nödvändighet utgångspunkten för analysen (jfr Karlsson 2010). En annan aspekt av resursorienteringen är att semiotiska resurser och deras användning kan vara minst lika ideologiskt laddade eller diskursivt normerande som de texter de har potential att skapa (Björkvall & Karlsson 2011) – något som faller inom t.ex. den kritiska diskursanalysens intresseområde.

Det multimodala forskningsfältet

Det kan vara av värde att jämföra den beskrivning av multimodala orienteringar som skisserats ovan med en övergripande beskrivning av hela det multimodala forskningsfältet. Jewitt (2009) presenterar en sådan bredare beskrivning och tar främst fasta på i vilken grad en multimodal forskningsinriktning utgår från det situerade meningsskapandet, vad hon också kallar för kontexten, i vilken utsträckning som semiotiska system är i fokus och hur mycket vikt som läggs på den individuella menings- eller textskaparen (vad hon kallar »emphasis on sign-maker») inom de olika inriktningarna.

De tre inriktningar som Jewitt (2009 s. 28–29) identifierar är »multimodal discourse analysis» (MDA nedan), »social semiotic multimodal analysis» (SSMA) och »multimodal interactional analysis» (MIA). Den första, MDA, ligger enligt Jewitt nära både SFL och SFG och knyts främst till O'Tooles (1994/2011) teoretiska modell. O'Halloran är en tongivande forskare inom denna tradition som bl.a. ägnat sig åt multimodala matematiktexter (O'Halloran 2005) och kombinationen av bilder och skrift i reklamtexter (O'Halloran 2008).

Kunskapsintresset inom denna forskningsgren är riktat dels mot semiotiska modaliteter som system, dels mot textnära beskrivningar av hur dessa system instantieras som text. Jewitt (2009 s. 35) skriver att »the analytical focus would be more firmly on the texts rather than the curriculum and social, historical context outside of the actual texts». Eftersom inriktningen ligger SFL nära så väver man in kontexten i analysen (Jewitt 2009 s. 36), men det rör sig om situations- och ibland kulturkontexter som analyseras på en något mer abstrakt nivå än t.ex. textetnografins tydligt situerade kontexter (jfr Karlsson 2010 s. 164). Med andra ord uppmärksammas individerna som faktiskt använder de multimodala texterna sällan inom MDA.

Både textorientering (dvs. att texten är utgångspunkten och att analysen inriktas på det som konkret finns inom ramen för det som definieras som text) och resursorientering rymms inom MDA, men när det gäller resursorienteringen är det systemiska beskrivningar av resursers teoretiska betydelsepotentialer som står i fokus. På så sätt bör Kress & van Leeuwens (1996/2006) beskrivning av bilders grammatik liksom flera av van Leeuwens individuella studier (t.ex. 1999 om ljud, 2006 om typografi) placeras inom MDA, även om Jewitt av andra skäl än dikotomin teoretisk/aktualiserad resursorientering placerar dem under SSMA.

Det definierande för SSMA är att forskningsintresset är riktat mot motiverat, situerat text- och meningsskapande och den meningsskapande individens intressen i olika kontexter snarare än mot systemiska, teoretiska betydelsepotentialer hos resurser (vilket jag alltså hävdar att Kress & van Leeuwen 1996/2006 huvudsakligen ägnar sig åt). Till grund för Jewitts beskrivning av SSMA ligger främst Kress forskning om motiverat och dynamiskt teckenskapande (han talar t.ex. ofta om den meningsskapande individens intressen och »motivated signs», se Kress 1993, 1997).

Samtidigt finns det en viss textorientering inom detta fält. Bezemer & Kress (2008) är delvis orienterade mot texter då de analyserar förändringar av läroböckers design och digitalisering, även om analyserna också drivs av ett intresse för de semiotiska resurser och modaliteter som tagits i bruk i texten. Multimodala texter blir på så sätt en spegel som riktas mot textskaparen för att i efterhand kunna säga något om dennas resursanvändning. Jewitt (2009 s. 30) förklarar: »the text is seen as a window onto its maker. Viewing signs as motivated and constantly being remade raises the question of what motivates a person's choice of one semiotic resource over another.»

I den tredje inriktningen, MIA, går det knappast att tala om textorienterade inslag. Här finns forskare som Norris (2004) som först och främst intresserar

sig för situerad interaktion och hur olika semiotiska modaliteter och resurser kommer till användning där. Texter i en mer språkvetenskaplig mening kan bli aktuella för analys om de relevantgörs av deltagare i interaktiva processer, och metoderna är inspirerade av interaktionsforskning, t.ex. samtalsanalys (Jewitt 2009 s. 33–34). Med den terminologi som introducerats ovan kan man säga att forskningsintresset först och främst är riktat mot situerat, aktualiserat meningsskapande och att ett epistemologiskt ställningstagande är att inte vilja uttala sig om andra företeelser än de situerade. Mer systeminriktade frågor och frågor om multimodal (text)struktur och resursers materiella möjligheter och begränsningar («affordances», se Kress 2009 s. 58, Björkvall & Karlsson 2011 s. 146–147) hamnar i bakgrunden, även om man också inom MIA utgår från att sådana system och strukturer finns. Norris (2009 s. 80) uttrycker det så här: »Kress & van Leeuwen's focus is on the rules and regularities that can be found in systems of representation in use, while my focus is on the rules and regularities that come about while social actors use systems of representation».

Alla dessa inriktningar inom det bredare multimodala forskningsfältet har större eller mindre beröringspunkter med den text- och resursorientering som lyfts fram i denna artikel. För att tydliggöra dessa kan de olika inriktningarna jämföras utifrån om de i hög, medelhög eller låg grad kan beskrivas som text- eller resursorienterade i sitt forskningsintresse, se tabell 1. Resursorientering har i tabell 1 delats upp utifrån om intresset är riktat mot mer systemiska, teoretiska betydelsepotentialer hos resurserna eller mot de aktualiserade. Kress & van Leeuwen 1996/2006 och några andra av van Leeuwens verk räknas alltså till MDA i tabell 1, medan Jewitt (2009) alltså placerade denna forskning under SSMA.

Många multimodala analyser inom text- och diskursanalysen i Norden och internationellt är alltså främst textorienterade och tillämpar t.ex. Kress & van Leeuwens (1996/2006) SFL-inspirerade modell för analys av multimodala texter. Utifrån forskningsgenomgången ovan och tabell 1 kan de därför hänföras till MDA.

Även SSMA och MIA finns representerade i svensk och nordisk text- och diskursforskning. Karlssons (2009) studie av texters funktioner och användning i arbetslivet har t.ex. till viss del ett multimodalt perspektiv liksom Björkvalls & Karlssons (2011) om post-it-lappar och möbler. Denna forskning är delvis resursorienterad med intresse för både teoretiska och aktualiserade betydelsepotentialer hos texterna och möblerna, vilket också kombinerar med SSMA:s intresse för resurser som kulturellt format material och

Tabell 1. Det multimodala forskningsfältet och text- och resursorientering.

Multimodal forsknings- inriktning	Textorientering	Resursorientering: teo- retisk	Resursorientering: ak- tualiserad
MDA	Hög: analys av multi- modala texter och arte- fakter utifrån SFL-ter- minologi	Hög: intresse att skapa systemiska beskriv- ningar av resursernas (grammatikliknande) organisation	Låg: verkliga använ- dare studeras sällan
SSMA	Medel: texten som spegel av vilka multi- modala resurser som valts för att skapa den	Medel: intresse för re- surser som kulturellt format meningsska- pande material, men nedtoning av gramma- tiska anspråk	Hög: meningsska- pande individers val av semiotiska resurser
MIA	Låg: texter är relevanta om de tillåts vara det vid interaktion, men de utgör inte startpunkten för någon analys	Låg: begränsat intresse för mer abstrakta po- tentialer bakom resur- sernas användning	Hög: interaktion och situerad användning av semiotiska, multimo- dala resurser i huvud- fokus

individers situerade val av resurser. När det gäller MIA bör t.ex. det nordiska nätverket »Place Me – Place, mediated discourse & embodied interaction» nämnas (<http://www.placeme.hum.aau.dk>) där forskningen fullt ut är interaktionsinriktad men där den teoretiska grunden mer finns hos Goffman (t.ex. 1959), Goodwin (2000) och Kendon (1997) än hos t.ex. Kress & van Leeuwen (1996/2006).

Sammanfattningsvis handlar den utvidgning av kunskapsintressena inom den multimodala text- och diskursanalysen som skisserats här om att sådan textorienterad forskning som kallats MDA, och som dominerat inom fältet i Sverige och Norden, har potential att bli något mer resursorienterad. Främst handlar det om en vridning av fokus mot att se texten som en spegling av de resurser som används (jfr textorienterad SSMA), oavsett om dessa uppfattas som tydligt grammatiskt organiserade eller ej, men också mot teoretisk och aktualiserad resursorientering. En sådan vridning av forskningsintresset skulle kunna föra med sig en förståelse både för hur språkliga resurser blandas med andra inom ramen för texter men också för hur olika typer av multimodala resurser är organiserade, vad de har för potentialer och vad verkliga användare gör med dem då de kommunicerar – främst genom text men också genom andra

produkter och artefakter. Däremot kanske MIA:s mindre uttalade intresse för både textorientering och resursers teoretiska betydelsepotentialer och inriktning på interaktion öppnar mer för en dialog med samtalsanalysen än med text- och diskursanalysen, även om också textforskningen kan ha stor nytta av resultat från denna typ av forskning.

I följande avsnitt presenteras dels några korta textorienterade multimodala analyser av barns texter, dels en resursorienterad analys, både med avseende på teoretiska och aktualiserade betydelsepotentialer. Syftet är att illustrera några möjligheter och begränsningar med de teoretiska perspektiven på multimodal analys, men också att visa hur kombinationer av text- och resursorienterade analyser kan vara produktiva.

Barns multimodala texter

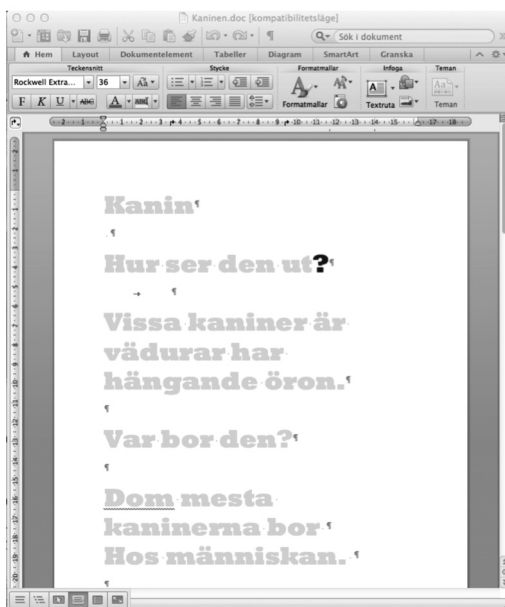
I figur 2 finns delar av ett bildspel som en 8-årig flicka som här kallas Stina skapat tillsammans med en kamrat, Jenny, som en del av en officiell textskapande aktivitet i skolan (Björkvall & Engblom 2010, Maybin 2007), vad som kallas forskningsuppgift.² De första 4 bilderna av de totalt 17 som utgör hela bildspelet finns återgivna i figur 2. Samtliga bilder är av kaniner.

Figur 2. Kaninbildspel (bild 1–4 av 17).

Utöver de 17 bilderna som sekventiellt bläddras fram då man spelar upp bildspelet innehåller denna multimodala text talspråk, och det är Stina och Jenny som talar. Jenny ställer frågor om kaniner och Stina svarar. De läser upp en skriftspråklig text som tidigare skapats på Stinas dator, se figur 3.

² Exempelanlyserna kommer från projektet »Skilda världar?» (se fotnot 1). De barn som förekommer i dem gick vid dokumentationstillfället i en så kallad »en-till-en»-klass där alla barn hade en egen bärbar dator som de använde vid de flesta lärandeaktiviteterna, inklusive läsning och skrivning. Barnens namn har ändrats av anonymitetsskäl.

Figur 3. Kaninskrift, de första styckena.

Om man rensar bort en del av formateringen av skriften i figur 3 ser den ut så här i sin helhet:

Kanin

Hur ser den ut?

Vissa kaniner är vädurar har hängande öron.

Var bor den?

Dom mesta kaninerna bor
Hos människan.

Vad äter kaninen?

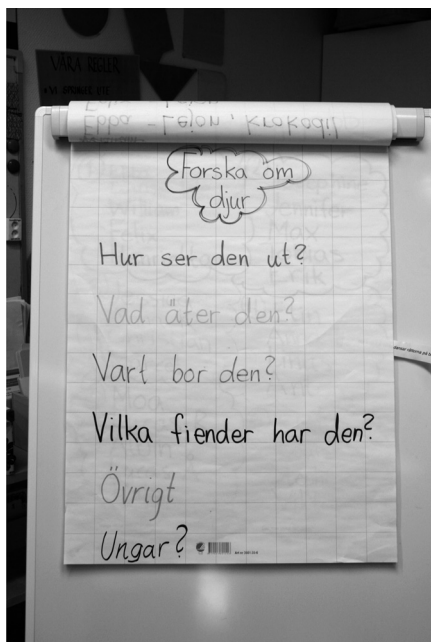
Kaninen äter gräs &
Havre & späda grenar & Bär & frön & rötter & knoppar &
Den äter lövträdets bark.

Vilka fiender har den?
Kaninens fiender är räven & hundar.

Ungar
Kaninen föder levande ungar.
Kaninens ungar ser inte förens efter åtta veckor.

Det finns således ett tydligt intertextuellt samband mellan texten i figur 3 och det inspelade talspråk som är en viktig del av den multimodala orkestreringen i texten i figur 2.

Ytterligare en text är relevant för den direkta intertextuella kontexten för bildspelet, se figur 4.

Figur 4. Forskningsuppgiften.

Frågorna från lärarens text på blädderblocket rekontextualiseras rakt in i flickornas skriftliga kanintext och vidare in i den muntliga som en del av bildspelet. Lärarens fråga i figur 4, »Hur ser den ut?», besvaras främst visuellt, genom bilderna i bildspelet.

Bildspelet i figur 2 kan för det första definieras som en text utifrån den språkvetenskapligt grundade definition som togs upp ovan, dvs. att texter »är meningsfulla, sammanhängande helheter med en början och ett slut» (Björkvall 2009a s. 9). Detta bildspel har definitivt både kohesion och koherens och texten startar då man klickar på startsymbolen och slutar automatiskt. Och den är tveklöst multimodal.

Här finns inte utrymme för någon mer detaljerad analys av Stinas och Jennys text, men det kan konstateras att den talspråkligt realiserade inledande frågan »Hur ser den ut?» är tydligt ideationellt orienterad och att den besvaras språk-

ligt men främst genom bilderna. Det språkliga svaret innehåller två *relationella processer* (Holmberg & Karlsson 2006 s. 89–94). Den första satsen är en *identifierande* relationell process och talar om vad kaniner är, och den andra en *attributiv process* som talar om vad vädurar har: »Vissa kaniner är vädurar [vädurar] har hängande öron.»

Utifrån en strikt språklig analys kan man hävda att flickorna lämnar ett lite ofullständigt svar på frågan om hur kaniner ser ut. Detta vägs dock upp av de 17 visuella representationerna av kaniner. Dessa är samtliga att betrakta som *analytiska processer* som är en av de visuella motsvarigheterna till relationella processer i språket. Kaninerna är då *bärare* med *attribut* som t.ex. hängande eller uppstående öron, ljus eller mörk päls och så vidare (Kress & van Leeuwen 2006 s. 87–104, svenska termer från Björkvall 2009a s. 71–76). Till stor del används alltså bildmodaliteten för att besvara skoluppgiftens första forskningsfråga (se figur 4). När det gäller de övriga forskningsfrågorna är det framför allt talspråket som används för att presentera svaren.

Främst två förklaringsvärden kan lyftas fram för textorienterade analyser som denna (som givetvis kan byggas ut i många andra riktningar). Analysen hjälper oss för det första att säga något om de olika representationerna i bildspelstexten (jfr textorienterad MDA i tabell 1), dvs. att tolka texten på ett mer systematiskt sätt: Vad är det för betydelsepotentialer som instantieras multimodalt i denna text? Vad kan texten betyda? Den tillämpade analysen byggde dock på MDA:s systemorienterade beskrivningar av ideationella teoretiska betydelsepotentialer hos både bilder och verbalspråk (t.ex. Kress & van Leeuwen 2006 i kombination med Halliday & Matthiessen 2004). I princip, men i mycket begränsad omfattning, användes alltså resursorienterade beskrivningar för konkret analys av text på samma sätt som man gjort inom svensk text- och diskursanalys (t.ex. Karlsson 2002, Björkvall 2003 och Nord 2008).

För det andra fungerade denna korta textanalys som en spegel riktad mot de semiotiska resurser som använts för att skapa den (jfr SSMA ovan). Talspråkliga lexikogrammatiska resurser användes för de flesta av representationerna medan visuella resurser användes för att rent ideationellt (eller ikoniskt) representera hur kaniner ser ut, och vilka delar de har. Detta är också en fråga om tal- respektive bildmodalitetens »affordances», dvs. deras möjligheter och begränsningar när det gäller betydelseskapande (jfr Björkvall 2009a s. 15–23). Bilder har helt enkelt välutvecklade resurser för att återge företeelser i världen.

Utöver detta så är det också möjligt att diskutera analysen i termer av didaktiska förklaringsvärden; kontexten är ju en lärandeaktivitet i ett klassrum. Den

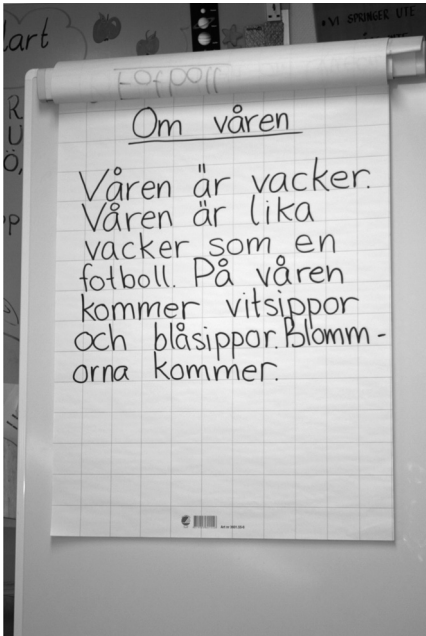
multimodala texten i figur 2 kan utifrån analysen beskrivas som ett »tecken på lärande» (Selander 2008 s. 27). Selander & Kress (2010 s. 25) skriver att (kursivering i original) »de aspekter av lärande som då blir intressant [sic] att se närmare på berör bland annat *transformering* av information, skapandet av nya *representationer* och vad som i ett specifikt sammanhang erkänns som, respektive inte erkänns som, *tecken på lärande*». I bildspelet har information om kaniner transformerats och representerats i andra semiotiska modaliteter än skrift (som barnens huvudsakliga källor innehöll): tal och bild. Den korta textanalysen kan identifiera de betydelser som i figur 2 uttrycks i dessa modaliteter, vilket gör det möjligt att säga att texten i Selanders (2008) och Selanders & Kress (2010) terminologi är ett tecken på lärande.

Det finns dock exempel på hur en strikt textorienterad multimodal analys kan ha mer begränsade förklaringsvärden. I figur 5 finns ännu en text som Stina skapat vid datorn i klassrummet.

Figur 5. Stina: »Om våren».

De analytiska bildprocesserna där kaninerna är bärare känns igen från figur 2. Även i detta fall finns det en intertextuell kontext som har relevans, se figur 6.

Figur 6. Klassens vårtext.

Texten i figur 6 är en samproduktion där läraren och barnen tillsammans skapat en inspirationstext som barnen själva i större eller mindre omfattning skulle kunna använda i sina egna vårtexter. »Våren är vacker» tas ju också upp som en del av Stinas text i figur 5, liksom blomtemat.

Men på vilket sätt är kaninbilderna semiotiskt motiverade i figur 5? Ideationellt rör det sig alltså om analytiska representationer av kaniner. Interpersonellt och distansmässigt kan man kanske säga att de är sociala bilder – man ser kaninernas hela kroppar inom bildramen (Kress & van Leeuwen 2006 s. 124–129, jfr Björkvall 2009a s. 42), och kompositionellt är bilderna placerade i det nedre, 'reella' eller 'specifika' fältet i denna text (Kress & van Leeuwen 2006 s. 197, Björkvall 2009a s. 90). En möjlig, textorienterad, tolkning skulle då kunna vara att de skriftspråkligt realiserade betydelseerna kring våren 'idealiserar' av Stina, medan kaninerna är 'reella' representationer, kanske exempel på en typ av djur som hör våren till. Denna textanalys har dock ett mycket begränsat förklaringsvärde.

Här kan en vridning av forskningsintresset mot både teoretisk och aktualiserad resursorientering öka förklaringsvärdet betydligt. Inom det forskningsprojekt som Stinas texter är hämtade från kombineras textanalyser med vissa etno-

grafiska metoder (Green & Bloome 1997). Det etnografiska materialet består av videoinspelningar av barnens aktiviteter framför datorer både hemma och i skolan men också av foton, ofta av multimodala texter och artefakter i skol- och hemkontexten, samt fältanteckningar med olika djup och omfattning. Dokument, bilder och filmer från barnens hårddiskar, alltså t.ex. de i figur 2, 3 och 5, utgör en viktig del av materialet.³

Utifrån det etnografiska materialet står det klart att en av de vanligaste aktiviteterna som barnen ägnar sig åt vid datorerna är att samla bilder från internet, prototypiskt genom att resultaten från en Google-bildsökning sparas till den egna hårddisken. Dessa bilder sorterar barnen sedan in i olika mappar på hårddisken utifrån ofta tämligen ikoniskt eller ideationellt inriktade kategoriseringsprinciper, dvs. utifrån vad huvuddeltagaren i bilden (se Björkvall 2009a s. 60–61) liknar i världen utanför bilden. Bilar (med underkategorin Ferrari-bilar), motorer, vapen, Lego-människor och Star Wars-figurer är exempel på kategorier som kan få egna mappar på barnens hårddiskar. I Stinas fall är kaniner en sådan kategori.

En av Stinas kaninbildssamlingar finns återgiven i figur 7. Hon har själv namngivit mappen, »kanin map».

Denna typ av samlande och sorterande (Baker & Gentry 1996, Danet & Katriel 1989) kan tolkas i skenet av förändrade praktiker för visuell kommunikation i massmedietexter, i synnerhet i relation till kommersiella bildbanker som »Getty images» (<http://www.gettyimages.se/>) och »Scanpix» (<http://www.scanpix.se/>). Både »Getty images» och »Scanpix» har webbaserade databaser med ett stort antal bilder som professionella textskapare kan köpa rättigheterna till. Machin (2004) diskuterar »Getty images» som ett semiotiskt system av teoretiska betydelsepotentialer som kan realiserats av bilderna. Han undersöker detta system genom att göra olika typer av sökningar. Så här beskriver han metoden och de teoretiska antagandena:

The search terms play a key role in the visual language of Getty – and they can also provide a framework for an investigation of it. They allow us to ask not ‘What *does* this image mean?’, but ‘What, according to Getty, *can* (and what cannot) be said with this image, and with the Getty visual language as a whole?’ What *will* be said is then a different question [...] (Machin 2004 s. 328.)

Orienteringen mot resursers organisation och teoretiska betydelsepotentialer är alltså uppenbar, men också intresset för vad som händer när dessa betydelsepotentialer instantieras som text. En sökning på »freedom» kan t.ex. resultera i

³ Materialet samlades in under tiden februari 2008 till december 2009 vid 32 dokumentationstillfällen i skolan och hemma. Totalt 5 barn deltog då de var mellan 7 och 8 år.

Figur 7. Kaninbildssamling.

en bild av en kvinna som hoppar med armarna sträckta mot skyn eller av en kvinna som har horisontellt utsträcka armar samtidigt som hon blundar (Machin 2004 s. 331–334). Dessa bilder har alltså tilldelats betydelsepotentialen 'frihet' (och många andra ska tilläggas) i »Getty images» semiotiska system.

Machin (2004) beskriver »Getty images» enorma bildsamling som ett system av semiotiska resurser med massor av betydelsepotentialer – liknande en semiotisk modalitet. Machin (2007) och Machin & Jaworski (2006) har samtidigt framfört kritik mot de antaganden om hur bilder skapar betydelse som görs av Kress & van Leeuwen (1996) och menar att bilder först och främst skapar betydelse utifrån sin ikoniska likhet med företeelser i världen, eller i många fall genom indexikala betydelserelationer, inte främst genom att olika grammatiska kombinationer av komponenter inom en bild skapar textliknande budskap (jfr också problematiseringen i Björkvall 2009a s. 169–172). »Getty images» är på så sätt ett system som främst är organiserat utifrån ikoniska och indexikala bildbetydelser, inte ett system av bilder med sammansatta betydelser.

Machins beskrivningar av »Getty images» kan leda till en resursorienterad analys som kan utöka förklaringsvärdet hos den textorienterade analysen av Stinas vårtext. Skapandet av mappen »kanin map» videodokumenterades som

en del av det etnografiska materialet. Stina och flera av hennes vänner samlade kaninbilder från Internet och denna aktivitet kan beskrivas som tydligt värderande. De pekade tillsammans ut 'gulliga' och 'söta' kaniner, och de bilder som hamnade på Stinas hårddisk och slutligen i »kanin map» verkar främst ha sådana positivt *uppskattande* betydelsepotentialer (i den användning som »appreciation» har inom »appraisal»-teori – se Martin & White 2005 s. 56–58).

Om bildsamlingen, mappen »kanin map» i figur 7, analyseras som en samling semiotiska resurser, som en mindre utvecklad och finfördelad version av »Getty images» systematik, kan den bidra till förståelsen av Stinas vårtext. För det första har Stina tillgång till en kaninbildssamling som delvis har kommit till utifrån premissen att de bilder som finns där innehåller 'gulliga' och 'söta' kaniner. Om Stina bestämde sig för att skapa en sökfunktion och tagga bilderna i sina bildsamlingar skulle dessa kaninbilder komma upp vid en sökning på t.ex. 'söt'. Och man kan tänka sig att det är den ungefärliga betydelsepotentialen 'söt' som Stina väljer att aktualisera i texten i figur 5. På så sätt finns möjligen en motiverad kohesion inom denna text mellan den vackra »våren», »somare» (sic), »Blomma» och de 'söta' kaninerna. »Våren» och kaninerna hålls alltså samman genom att de är 'vackra' respektive 'söta'. Förklaringsvärdet här är kompletterande till det som vi vanligen tillskriver textorienterade analyser. Genom en analys av resurserna – både av bildsamlingen och omständigheterna under vilka den skapades – kan svaret på frågan om vad texten egentligen betyder bli något mer utvecklat.

En resursorienterad analys öppnar också för den alternativa tolkningen att det finns två texter i figur 5: en övre skriftlig som handlar om våren och en nedre visuell som är ett uttryck för Stinas identitet, dvs. hon visar vad hon 'gillar'. Utifrån det etnografiska materialet går det egentligen inte att säga om Stina uppfattade att hon skapade en mer eller mindre koherent text eller två separata. Ur ett textorienterat perspektiv skulle nog tolkningen dra åt det förra (Word-dokumentet som ram ger t.ex. den föredragna tolkningen att det är en text) medan det senare kan vara lika troligt ur ett resursorienterat perspektiv, inriktat på de resurser som Stina valt att använda.

Stina använde kaninbilderna också när hon skapade bildspelstexten i figur 2. Bildsamlingen är alltså en viktig resurs (eller semiotisk modalitet om man köper den lite mer utmanande liknelsen med »Getty images») för skapandet av både bildspelet och vårtexten i figur 5. I bildspelstexten i figur 2 var det främst ideationella, analytiska och ikoniska betydelsepotentialer av kaninbilderna som aktualiseras av Stina och Jenny: 'så ser en kanin ut'. Kress & van Leeuwens (2006) systematiska beskrivningar av bildmodaliteten i kombination

med en språklig SFL-analys gav verktyg för att kunna säga något om dessa multimodala betydelse. För vårtexten i figur 5 krävdes en förståelse för bildsamlingens potential att kunna uttrycka interpersonella, uppskattande betydelsepotentialer, i detta fall främst 'gullig' och 'söt' alternativt mer identitetsinriktade, vad Stina 'gillar'. Faktum är att Kress & van Leeuwen (2006) inte ger några exakta beskrivningar av visuella betydelsepotentialer av denna typ. Och hade inte den resursorienterade analys som presenterats här varit inriktad på de betydelse som aktualiserades av Stina då hon arbetade med samlingen hade en sådan beskrivning inte heller kunnat ges i denna artikel.

Den resursorienterade analysen har slutligen ett förklaringsvärde relaterat till lokalt och globalt meningsskapande. Den visar att visuella semiotiska resurser som kaninbilder kan ha väldigt lokalt förankrade betydelsepotentialer, men ändå ansluta till globala organisationsprinciper i stil med »Getty Images».

Avslutning

I ett vidare perspektiv kan man säga att textorienterad multimodal analys delar många förklaringsvärden med textforskningen och diskursanalysen i stort. Mest uppenbart handlar det om att besvara frågor kring vad en text kan betyda, hur den är relaterad till sin kontext, och hur den kan påverka sin kontext. Mer specifikt har då de textorienterade analyser som är vanliga inom MDA potential att säga något teoretiskt sammanhängande om alla betydelse som uttrycks i texter där språk blandas med t.ex. bilder. Detta grundläggande förklaringsvärde har under de senaste 20 åren dominerat i den multimodala text- och diskursanalysen, inte minst inom de kritiska inriktningarna, och en variant illustrerades av den korta analysen av Stinas och Jennys kaninbildspel.

Textorienterade multimodala analyser kan också ha ett förklaringsvärde när det gäller att förstå vilka multimodala val som gjorts av den eller dem som skapat texten, utan att textskaparna studeras empiriskt. Textanalysen har då potential att spegla de multimodala resurser som skaparen bedömt vara relevanta, vilket man ägnat sig åt inom SSMA. Då blir också pedagogiska och didaktiska förklaringsvärden tydliga. Genom att analysera multimodala texter utifrån de val av resurser som textskaparen gjort och de betydelse som på så sätt uttrycks (eller inte uttrycks) går det också att få en bild av vilket typ av lärande som en text representerar.

Samtidigt har de textorienterade multimodala analyserna vissa begränsningar. Exempelvis bygger många multimodala textanalyser på MDA:s beskrivningar av grammatikliknande system hos t.ex. bilder. Men om ett centralt verk som Kress & van Leeuwen 1996/2006 snarast ska uppfattas om en värdefull explorativ studie av visuellt meningsskapande (och det är naturligtvis gott så) snarare än en beskrivning av en visuell grammatik så minskar kanske också förklaringsvärdet i vissa av de tillämpade analyserna.

En annan möjlig begränsning hos vissa textorienterade analyser har att göra med ett utvidgat textbegrepp som gör att alla artefakter som har betydelsepotential kan kallas för text. Ur ett uttalat sociosemiotiskt perspektiv är det inte säkert att dessa utvidgningar är problematiska, men ur ett språkvetenskapligt textforskningsperspektiv kan de i alla fall skapa en viss teoretisk oreda beträffande textbegreppets användning. Bildsamlingen i figur 7 är på så sätt kanske inte direkt en text, men väl en samling artefakter som kräver den multimodala textforskningens uppmärksamhet. Detsamma gäller t.ex. Facebook som är en social praktik som materialiseras genom många olika uttryck, somliga mer textlika (med finalitet, tydligt identifierbar kohesion etc.), somliga mindre.

I artikeln har jag föreslagit att en viss resursorientering kan vara fruktbar för text- och diskursforskningen. Som sagt behöver t.ex. bilders teoretiska betydelsepotentialer och deras semiotiska organisation beskrivas och analyseras ytterligare, dels för att sådana beskrivningar är semiotiskt viktiga i sig, dels för att validiteten och reliabiliteten hos tillämpade multimodala textanalyser ska kunna höjas. Här finns en hel del teoretiskt, metodiskt och empiriskt arbete kvar att göra. Också kritiska perspektiv på semiotiska resurser kan då bli en del av analysen: Vad och vem avgör vilken resurs som kan användas till vad (jfr van Leeuwen 2005 s. 53–67)?

Om den textorienterade multimodalitetsforskningen delar forskningsintressen med de bredare delarna av text- och diskursforskningen så delar den resursorienterade till viss del intressen och förklaringsvärden med textetnografen (Karlsson 2010). Detta gäller i synnerhet den resursorientering som är inriktad på aktualiserade betydelsepotentialer. Analysen tar då avstamp i den situerade kommunikativa praktiken och forskningsintresset vrids mot det som deltagarna bedömer som relevant, vilket kan vara texter men det kan också vara andra multimodala resurser som bildsamlingar eller färger. Text- och diskursforskningen bör uppmärksamma och kritiskt granska allt detta.

Till sist finns det anledning att beröra vad som i alla fall tidigare varit en uppdelning inom språkvetenskapen, den mellan på den ena sidan textforskning och på den andra samtals- och interaktionsforskning. Denna uppdelning är inte alls

lika markerad längre, men intresset för resursorienterad multimodalitetsforskning öppnar för ytterligare kontaktpunkter. Både texter och interaktion kräver semiotiska resurser, och skillnaden mellan det som Norris (2009 s. 80) kallar »systems of representation in use» och det som händer när »social actors use systems of representation» är nog inte alltid så tydlig.

Litteratur

- Baker, Stacey Menzel & Gentry, James W., 1996: Kids as collectors: A phenomenological study of first and fifth graders. I: *Advances in Consumer Research* 23. S. 132–137.
- Bezemer, Jeff & Kress, Gunther, 2008: Writing in multimodal texts: A social semiotic account of designs for learning. I: *Written Communication* 25. S. 166–195.
- Björkvall, Anders, 2003: Svensk reklam och dess modelläsa. (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology 31.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Björkvall, Anders, 2009a: Den visuella texten: Multimodal analys i praktiken. (Ord och stil 40.) Stockholm: Hallgren och Fallgren.
- Björkvall, Anders, 2009b: Practical function and meaning: A case study of IKEA tables. I: *The Routledge handbook of multimodal analysis*, red. av Carey Jewitt. London & New York: Routledge. S. 242–252.
- Björkvall, Anders, u.u.: Visuell textanalys. I: *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, red. av Göran Bergström & Kristina Boréus. Tredje utg. Lund: Studentlitteratur.
- Björkvall, Anders & Engblom, Charlotte, 2010: Young children's exploration of semiotic resources during unofficial computer activities in the classroom. I: *Journal of Early Childhood Literacy* 10. S. 271–293.
- Björkvall, Anders & Karlsson, Anna-Malin, 2011: The materiality of discourses and the semiotics of materials: A social perspective on the meaning potentials of written texts and furniture. I: *Semiotica* 187. S. 141–165.
- Caple, Helen, 2008: Intermodal relations in image nuclear news stories. I: *Multimodal semiotics: Functional analysis in contexts of education*, red. av Len Unsworth. London & New York: Continuum. S. 125–138.
- Danet, Brenda & Katriel, Tamar, 1989: No two alike: Play and aesthetics in collecting. I: *Play & Culture* 2. S. 253–277.
- Getty images webbplats: <http://www.gettyimages.se/>.
- Goffman, Erving, 1959: *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Goodwin, Charles, 2000: Action and embodiment within situated human interaction. I: *Journal of Pragmatics* 32. S. 1489–1522.
- Green, Judith & Bloome, David, 1997: Ethnography and ethnographers of and in education: A situated perspective. I: *Handbook of research on teaching and literacy through the communicative and visual arts*, red. av James Flood, Shirley Brice Heath & Diane Lapp. Mahwah, N.J. & London: Lawrence Erlbaum. S. 181–202.

- Halliday, M.A.K., 1978: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K., 1985: *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2004: *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Helgesson, Karin, 2011: *Platsannonser i tiden: Den orubricerade platsannonsern 1955–2005*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 15.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Hodge, Robert & Kress, Gunther, 1988: *Social semiotics*. Cambridge: Polity Press.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse: En introduktion till funktionell grammatik*. (Ord och stil 37.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Jewitt, Carey, 2009: *Different approaches to multimodality*. I: *The Routledge handbook of multimodal analysis*, red. av Carey Jewitt. London & New York: Routledge. S. 28–39.
- Karlsson, Anna-Malin, 2002: *Skriftbruk i förändring: En semiotisk studie av den personliga hemsidan*. (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology 25.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karlsson, Anna-Malin, 2009: *Fixing meaning: On the semiotic and interactional role of written texts in a risk analysis meeting*. I: *Text & Talk* 29. S. 415–438.
- Karlsson, Anna-Malin, 2010: *I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det)*. I: *Svensson och svenskan: Med sinnen känsliga för språk*, Festskrift till Jan Svensson den 24 januari 2010, red. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lund. S. 162–174.
- Kendon, Adam, 1997: *Gesture*. I: *Annual Review of Anthropology* 26. S. 109–128.
- Knox, John, 2007: *Visual-verbal communication on online newspaper home pages*. I: *Visual Communication* 6. S. 19–53.
- Kress, Gunther, 1993: *Against arbitrariness: The social production of the sign as a foundational issue in critical discourse analysis*. I: *Discourse & Society* 4. S. 169–191.
- Kress, Gunther, 1997: *Before writing: Rethinking the paths to literacy*. London & New York: Routledge.
- Kress, Gunther, 2009: *What is a mode? I: The Routledge handbook of multimodal analysis*, red. av Carey Jewitt. London & New York: Routledge. S. 54–67.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 1996: *Reading images: The grammar of visual design*. London & New York: Routledge.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2001: *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2006: *Reading images: The grammar of visual design*. Andra utg. London & New York: Routledge.
- Ledin, Per, 1999: *Texter och textslag – en teoretisk diskussion*. (Svensk sakprosa 27.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Ledin, Per, 2000: *Veckopressens historia 2*. (Svensk sakprosa 29.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Machin, David, 2004: *Building the world's visual language: The increasing global importance of image banks in corporate media*. I: *Visual Communication* 3. S. 316–336.

- Machin, David, 2007: Introduction to multimodal analysis. London: Oxford University Press.
- Machin, David, 2009: Multimodality and theories of the visual. I: The Routledge handbook of multimodal analysis, red. av Carey Jewitt. London & New York: Routledge. S. 181–190.
- Machin, David & Jaworski, Adam, 2006: Archive video footage in news: Creating a likeness and index of the phenomenal world. I: *Visual Communication* 5. S. 345–366.
- Martin, James R. & White, Peter R.R., 2005: The language of evaluation: Appraisal in English. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
- Maybin, Janet, 2007: Literacy under and over the desk: Oppositions and heterogeneity. I: *Language and Education* 21. S. 515–530.
- McGovern, Sean, 2004: The Ryōan-Ji zen garden: Textual meanings in topographical form. I: *Visual Communication* 3. S. 344–359.
- McMurtrie, Robert J., 2010: Bobbing for power: An exploration into the modality of hair. I: *Visual Communication* 9. S. 399–424.
- Nord, Andreas, 2008: Trädgårdsboken som text 1643–2005. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 47.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Norris, Sigrid, 2004: Analyzing multimodal interaction: A methodological framework. London & New York: Routledge.
- Norris, Sigrid, 2009: Modal density and modal configurations: Multimodal actions. I: The Routledge handbook of multimodal analysis, red. av Carey Jewitt. London & New York: Routledge. S. 78–90.
- O'Halloran, Kay L., 2005: Mathematical discourse: Language, symbolism and visual images. London & New York: Continuum.
- O'Halloran, Kay L., 2008: Systemic functional-multimodal discourse analysis (SFMDA): Constructing ideational meaning using language and visual imagery. I: *Visual Communication* 7. S. 443–475.
- O'Toole, Michael, 1994: The language of displayed art. London: Leicester University Press.
- O'Toole, Michael, 2004: Opera ludentes: The Sydney opera house at work and play. I: Multimodal discourse analysis: Systemic-functional perspectives, red. av Kay L. O'Halloran. London & New York: Continuum. S. 11–27.
- O'Toole, Michael, 2011: The language of displayed art. Andra utg. London & New York: Routledge.
- Place Me – Place, mediated discourse & embodied interaction, webbplats: <http://www.placeme.hum.aau.dk>.
- Ravelli, Louise, 2008: Analysing space: Adapting and extending multimodal frameworks. I: Multimodal semiotics: Functional analysis in contexts of education, red. av Len Unsworth. London & New York: Continuum. S. 17–33.
- Scanpix webbplats: <http://www.scanpix.se/>.
- Selander, Staffan, 2008: Didaktisk design. I: Didaktisk design i digital miljö – nya möjligheter för lärande, red. av Staffan Selander & Eva Svärdemo-Åberg. Stockholm: Liber. S. 17–36.
- Selander, Staffan & Kress, Gunther, 2010: Design för lärande – ett multimodalt perspektiv. Stockholm: Norstedts.

- Svensson, Jan, 2005: Att bedriva historisk textforskning: Några teoretiska reflektioner. I: Studier i svensk språkhistoria 8, red. av Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 63.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 61–72.
- Van Leeuwen, Theo, 1999: *Speech, music, sound*. London: Macmillan.
- Van Leeuwen, Theo, 2005: *Introducing social semiotics*. London & New York: Routledge.
- Van Leeuwen, Theo, 2006: Towards a semiotics of typography. I: *Information Design Journal + Document Design* 14. S. 139–155.
- Vannini, Philip, 2007: Social semiotics and fieldwork: Method and analytics. I: *Qualitative Inquiry* 13. S. 113–140.
- Visual Communication. Sage. Webbplats: <http://vcj.sagepub.com/>.

Textforskningen och översättningarna

Av JONATAN PETTERSSON

Abstract

Pettersson, Jonatan, jonatan.pettersson@nordiska.su.se, Ph.D, Department of Scandinavian Languages, Stockholm University, Sweden: "Textual research and translation". *Språk och stil* 22:1, 2012, pp. 162–186.

Translations have often been treated as texts of less interest and importance within text research, more often considered a problem rather than a resource. This article discusses the potential of both the translation process and the translated texts for different kinds of text research. The role of translations and translation theory within text historical research is first discussed, with focus on the Swedish Sakprosa project. Secondly, conceptions of translation among text users are treated and connections are drawn to text ethnographic and genre oriented research. Thirdly, the focus is placed on to the text producer and the writing process, and the article turns to discussing how knowledge of the translation process might be helpful when investigating other kinds of writing processes. Translation is then discussed within a systemic-functional theoretical perspective and the article points out how a discussion of translation might be valuable for the theoretical description and understanding of different kinds of text processing. The article draws the conclusion that text research should not consider translation and translations a problem but rather as potential resources for deepening our knowledge of texts and writing in general.

Keywords: translation, text research, Sakprosa project, Systemic Functional Grammar, translation studies, translation universals.

På vilket sätt är översättningar en angelägenhet för textforskare? Det finns skäl att fundera över det just nu. Forskningen om översättning bedrevs länge inom ramen för olika språkvetenskapliga ämnen, historia och litteraturvetenskap, men under de senaste decennierna har den gradvis fått status som ett självständigt forskningsämne inom akademien.¹ Att översättningsforskningen stärks kan inte annat än välkomnas, men det ger samtidigt en anledning att tänka över vilken plats översättningar har, eller bör ha, inom de ämnen där de tidigare beforskats. Finns det skäl att forska på översättning och översättningar inom språk-

¹ Framväxten av översättningsvetenskap som ett eget forskningsämne har varit en internationell process under de senaste decennierna. För svensk del finns en översikt av översättningsvetenskapens historia i Sverige i Englund Dimitrova 2007. Den första professuren i översättningsvetenskap i Sverige inrättade 2006 vid Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms universitet, och beslut om att inrätta forskarutbildning i ämnet togs så sent som 2011 vid samma universitet.

vetenskaplig textforskning eller kan de med varm hand lämnas över till översättningsvetenskapen?

När man talar om forskning om översättningar, tycks tankarna ofta gå till detaljerade jämförelser mellan källtext och målttext och frågor om anpassning eller inte anpassning. Det finns dock andra sätt att intressera sig för översättningar. I den här artikeln kommer jag att exemplifiera hur översättningar kan diskuteras och undersökas, och jag kommer att tematisera diskussionen utifrån några intresseorienteringar som har varit synliga inom svensk textforskning. Utgångspunkten är den historiska textforskningen sedan 1990-talet, som med projektet Svensk sakprosa, herefter benämnt sakprosaprojektet, vitaliserade textforskningen på olika nivåer. En annan, aktuell intresseorientering sätter textbrukarna i fokus, bland annat sådan forskning som arbetar med ett textetnografiskt perspektiv och den stora diskussionen om genrer. En tredje intresseinriktning, som är betydelsefull bland annat inom didaktisk textforskning, gäller skrivprocesser. Slutligen, för det fjärde, är det naturligt att aktualisera den systemisk-funktionella lingvistikens och dess ramverk, eftersom denna teori-bildning har haft en långtgående betydelse för textforskningen de senaste decennierna.² Var och en av dessa intresseinriktningar utgör utgångspunkt för diskussionen i var sitt underavsnitt. Avsikten med artikeln är inte att påtala brister i befintlig forskning och inte heller att föreslå konkreta forskningsuppgifter. Målet är snarare att aktualisera översättningsars möjliga relevans inom några olika områden, där språkvetare forskar om text. Jag menar att det finns starka skäl att inte förbigå översättningarna, även för den som inte ser sig som översättningsforskare.

Jag gör inte någon forskningsöversikt eller någon presentation av hur översättningsvetenskapen har vuxit fram i Sverige eller internationellt – det finns åtskilliga sådana att hänvisa till.³ Jag vill dock inför den fortsatta diskussionen understryka bredden och variationen inom den översättningsvetenskapliga forskningen, och för läsningen av artikeln är det en fördel att vara bekant med några exempel på viktiga forskningsinriktningar. Den mest inflytelse-

² Dessa olika teman anknyter till olika aspekter av begreppet översättning, vilket ju kan referera till en produkt och till en textskapande process och till ett kulturellt fenomen. Ibland har man delat upp översättningsforskning mellan produkt-, process- och funktionsorienterad forskning (jfr Lindqvist 2002 s. 16 f.), och de tre inriktningarna inom textforskning anknyter delvis till dem. Det texthistoriska inriktningen anknyter till den funktionsinriktade översättningsforskningen, men det gör även textbrukperspektivet. Skrivforskningsperspektivet rör snarare process- och i viss mån produktorienterad översättningsforskning.

³ Internationell översättningsvetenskaplig forskning presenteras i den omfattande *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (2004). För svensk del kan hänvisas till *Gränslösa texter* (2007).

rika inriktningen är den som internationellt går under beteckningen Translation Studies och som växte fram under 1970-talet med Itamar Even-Zohar och Gideon Toury som två av frontfigurerna. »Translation studies» är dock inte någon enhetlig inriktning utan representerar snarare ett internationellt nätverk av forskare som har ägnat sig åt översättningar i bred bemärkelse. De flesta har dock delat ett kulturellt orienterat forskningsperspektiv snarare än ett rent lingvistiskt. Framför allt har man varit intresserad av hur normer för översättning varierar i olika historiska kontexter och hur översättningar kan bidra till textnormers förändring. Vid sidan av denna kulturellt inriktade forskning finns också andra intresseinriktningar, bland annat forskning om själva översättningsprocessen. Processorienterad forskning finns också av olika slag: den kan vara både kognitivt orienterad och verksamhetsorienterad. Ganska mycket inom översättningsforskningen kan kännas igen från textforskningen, men de speciella egenskaperna hos översättningar har också lett till en intensifierad diskussion om vissa särskilda problem och forskningsfrågor. I artikeln knyter jag an till några av de forskningsområden där jag menar att översättningsforskningen har kommit långt och kan ha särskild relevans för textforskningen.

Översättningar i svensk historisk textforskning

Den historiska textforskningen har till rätt stor del varit uppdelad mellan sådan som studerar äldre texter från vikingatid och medeltid och sådan som behandlar ny- och nusvenska texter. Det saknas inte forskare som i sin verksamhet har gått mellan dessa inriktningar, men de medeltida och vikingatida materialen inbegriper vissa särskilda förutsättningar som skiljer dem från yngre texter och som kan utgöra ett hinder: texter existerar enbart i unika versioner i handskrifter, kontexten är ofta svåråtkomlig och forskaren måste först lära sig fornspråket som ett andraspråk (eller möjligen som ett grannspråk). Uppdelningen stärks förmodligen av att runologer och medeltidsinriktade forskare ofta har haft egna vetenskapliga nätverk, inte sällan med en starkare nordisk orientering. Fortsättningsvis kommer jag främst att tala om den textforskning som har varit inriktad på svenska texter från 1500-talet och framåt, men jag vill först kort beröra vad som nyligen skett inom den nordiska, äldrehistoriska textforskningen, eftersom det kan användas som en belysande parallell.

För den äldrehistoriska textforskningens del skulle 00-talet rentav kunna kallas översättningarnas decennium, åtminstone om man anlägger ett nordiskt och ett medeltida perspektiv. Jag talar kanske i egen sak här, eftersom jag själv har varit verksam inom denna inriktning, men det är svårt att dra någon annan slutsats om man beaktar att så många som åtta avhandlingar med inriktning på nordiska, medeltida översättningar har färdigställts eller är i sin slutfas sedan 2009.⁴ Som uppföljning av detta intresse har det formerats ett nordiskt nätverk för forskning om medeltida översättning i vid mening med regelbundet återkommande möten och omkring 50 aktiva forskare i alla faser av karriären, finansierat av NordForsk. Här är inte det väsentliga att framhålla denna inriktnings framgångar utan att peka på vilket trendbrott detta är. Längre tillbaka har nämligen de inhemska originaltexterna stått i centrum medan översättningar förbisågs eller missaktades som sämre litteratur (Glauser 2005 s. 372). De senaste decennierna har alltså sett en betydande omorientering i fråga om vilket intresse som tillmäts översättningar.

Om man övergår till den modernt inriktade textforskningen är bilden delvis annorlunda. Ska man diskutera svensk, modernt (eller tidigmodernt) inriktad textforskning sedan 1990-talet, är det naturligt att fästa ögonen på sakprosaprojektet, eftersom det utgjort en central kraftsamling och katalysator på såväl empirisk, metodisk och teoretisk nivå. Utvecklingen har inte stannat upp med det, utan man har rört sig in i nya metodiska och teoretiska områden. Men vad gäller förhållandet till översättningar, menar jag att sakprosaprojektets ställningstaganden har varit typiska även för den efterföljande, historiskt inriktade textforskningen på ny- och nusvenska texter. Sakprosaprojektet ägnas därför ett särskilt intresse här med hänvisning till dess traditionsskapande potential, genom att dess forskning fungerar som förebilder och genom att resultaten blev underlag för pedagogiska texter som nu används inom utbildningar i textanalys.

Inom sakprosaprojektet höll man i projektbeskrivningen dörren öppen för översättningar, men formuleringarna är också intressanta genom att de visar vilka föreställningar man valde att förhålla sig till:

Inom några genrer kommer översättningar att spela en viktig roll, även om de flesta sakprosa-genrer domineras av originalsvenska texter. Det finns ingen

⁴ Budal 2009, Pettersson 2009, Seidel 2010, Georgieva Eriksen 2010, Bruvoll 2010, Marti 2010. Agathe Hahn avslutar 2012 sitt avhandlingsprojekt *Oversættelse – overlevering – reception: Latinske didaktiske tekster i den oldnordiske litteratur* och Sofia Lodén avslutar 2012 projektet *Transfert linguistique et culturel: La traduction du Chevalier au lion en suédois* om den fornsvenska översättningen *Herr Ivan*. De flesta av dessa avhandlingsprojekt behandlar fornvästnordiska texter, men doktoranderna kommer från hela Norden och från olika delar av Europa.

anledning att programmatiskt utesluta översättningar. Har man utgångspunkten att det är det mycket lästa som ska undersökas, kommer en del översättningar att höra till undersökningsmaterialet och översättningsproblem att aktualiseras – det är oundvikligt för att ge en rättvisande sakproshistoria. Där emot är det knappast nödvändigt att fokusera översättningens roll för text- och språkutvecklingen, inte minst eftersom sådan forskning redan pågår på annat håll (Lars Wollin i Uppsala). (Svensson, Josephson & Selander 1996 s. 22–23)

Ser man till de många negerande och adversativa uttrycken i texten är det tydligt att författarna förhöll sig till flera olika röster. Man försöker etablera en position i vad som ser ut som en diskursiv korseld mellan å ena sidan invändningar mot översättningars relevans för projektets syfte och å andra sidan farhågor eller förväntningar angående översättningarnas roll inom projektet. Redan i andra meningen förhåller man sig till en förmodad uppfattning om att inkludering av översättningar är ett kontroversiellt val, och den vidare argumentationen i nästa mening understryker detta – inte minst genom satsen efter tankstrecket.⁵ Avgränsningen i sista meningen (»Däremot ...») utesluter frågor om översättningars specifika betydelse för den historia man är ute efter att skriva, dvs. den svenska sakprosans historia. Översättningar är alltså väsentliga som en del av en textkorpus, men man avgränsar sig från frågeställningar rörande vilken roll de spelat för texthistorien.

När man valde att skriva fram översättningarna i projektbeskrivningen innebar detta ett relativt nytt förhållningssätt till texthistorien. Längre har det i stället funnits en tradition av att bortse från översättningar inom den nationella texthistorieskrivningen, träffande beskrivet av Lindqvist (2002 s. 30): »Trots den avgörande roll översättning spelat för bildandet av nationella kulturer omnämner litteraturhistorien som regel översättningar endast när det är omöjligt att undvika dem». Ändå valde man alltså inom sakprosaprojektet att avstå från att behandla översättningars specifika betydelse i den historiska process som format de olika sakprosa-genrerna, med hänvisning till att forskning pågick på annat håll. Det kan vara motiverat, särskilt om man har en rent deskriptiv ambition att belysa innehåll och stil hos ett visst material. Om man däremot ska undersöka och försöka förstå den diakrona utvecklingen hos en genre, kan man invända att den interkulturella aspekten hos översättningar åtminstone borde kunna vara relevant, oavsett om översättningarna spelar rol-

⁵ Att man ser frågan om översättningar som en komplikation framgår även av första meningen i det stycke som följer direkt efter det ovan citerade: »Ett problem av annat slag gäller förekomsten av illustrationer och andra bilder» [min kursivering] (Svensson, Josephson & Selander 1996 s. 23).

len av att introducera och omskapa nya mönster och normer eller om de anpassas till rådande normer. Värt att överväga, åtminstone. Kan man exempelvis förstå och förklara kokbokens historia utan att beakta ett interkulturellt perspektiv? I projektbeskrivningen stod alltså sakprosaprojektet för ett visst nytänkande när det gällde översättningarnas plats i den svenska texthistorien, men man markerade mot att göra översättningarnas specifika betydelse relevant i denna.

Hur hanteras då översättningarna i rapporterna? Några exempel ska ges. I rapporten om veckopressens föregångare förekommer översättningar på precis det sätt som föreslås i projektbeskrivningen, nämligen genom att de oproblematiskt och oproblematiserat inkluderas i materialkorpusarna (Ledin 1997 s. 11–23, 24). Likaså har de en självklar plats i rapporten om religiösa traktater, där dock genren ägnas en större internationell contextualisering (Josephson 1997). Översättningarna visas lika stort intresse som originaltexterna och ges ingen särbehandling mer än att man konstaterar specifika texters ursprung.⁶ Rapporten om den kanske mest spridda sexualupplysningsskriften i svensk texthistoria gäller just en översättning, men detta faktum bearbetas inte (Sandström 1998). I rapporten om kokböcker diskuteras kokboks författarnas attityder till det utländska, men hur samspelet med den internationella kokkonsten och kokbokslitteraturen bidragit till utvecklingen av genren analyseras inte djupare (Mårdsjö 1998 s. 67–68).⁷ Ett mer genomfört interkulturellt perspektiv möter i rapporter om vissa skoltexter: om retoriken och skoluppsatsen (Lötmarker 1997) respektive om afrikaner i svenska skoltexter (Ajagán-Lester 1997 avsnitt 3.5).⁸ I hög grad kan man alltså säga att rapporterna följer projektbeskrivningens ambitioner. Översättningar lämnas inte utanför, men deras specifika betydelse för texthistorien berörs i liten utsträckning.

Översättningarnas förväntade betydelse tonas också ned i projektbeskrivningens påstående att »de flesta sakprosaenrer domineras av originalsvenska texter» (s. 22). Detta kan vara riktigt; det stämmer någorlunda med förhållandena i dag om man enbart ser på statistik över kategorin facklitteratur. Där utgör 10–30 procent översättningar (beroende på hur man räknar och vilken sta-

⁶ I viss mån kommenteras översättningars tänkbara betydelse för genren: I Josephson 1997 s. 57 aktualiseras översättningarnas betydelse kort i slutdiskussionen där muntliga drag beskrivs kunna ha sitt ursprung i de engelska förlagorna till de första texterna i genren. Ledin 1997 s. 24 lyfter även fram engelskans tänkbara betydelse för den svenska sakprosan vid 1800-talets början.

⁷ I Mårdsjö 2001 s. 312–313 diskuteras dock det internationella inflytandet under 1900-talet.

⁸ Det perspektivet är dock starkt nedtonat i Ajagán-Lester 2001, i den uppföljande samlingsvolymen.

tistik man anlitar).⁹ Skulle man gå ner i specifika genrer, är det dock sannolikt att vi skulle få värden som starkt avvek från detta medelvärde. I kategorin insändare i modern dagspress saknas kanske översättningar helt, medan det däremot är troligt att det rentav saknas originalsvenska texter bland instruktionsmanualer till ordbehandlingsprogram. I andra genrer samsas översättningar och originaltexter: tidningsnotiser om utrikes händelser är kanske i hög grad översättningar medan notiser om inrikes nyheter med all sannolikhet är originaltexter. Kategorin sakprosa är ytterst heterogen, och det är extremt olika förutsättningar för originalskrivande eller översättning inom de olika verksamheter där sakprosan skrivs. De kvantitativa måtten är dock bara en del av det hela. En väsentligare fråga är vilken roll översättningar har haft, där de förekommit, och det förtjänade att utredas mer.

Målet med den här diskussionen är inte att säga att man nödvändigtvis borde ha ägnat översättningarna en större uppmärksamhet inom projektet Svensk sakprosa. Varje forskningsprojekt måste avgränsa sina ambitioner och intressen, och värdet med att synliggöra den svenska, historiska sakprosan var stort i sig. Frågan är dock om den svenska sakprosans historia kan sägas vara skriven om det interkulturella perspektivet lämnas utanför? Vad kan man ha missat? Inom sakprosaprojektet prövade man olika teoretiska ramverk och hypoteser, exempelvis om muntlighetens och skriftlighetens utveckling, om den borgerliga offentligheten, om auktoritet och makt. Förmodligen skulle översättningsvetenskapens teorier och modeller kunna komplettera och problematisera, särskilt i frågor om hur textnormer och genrer utvecklas. Vilken texthistorisk betydelse ligger exempelvis i skillnaden mellan det protektionistiska, merkantilistiska tänkandet under 1700-talet och de mer liberala strömningarna och den exportinriktade ekonomin under delar av 1800-talet när det gäller hur kulturella novationer introduceras, paketeras, etiketteras, mottas, integreras, utvecklas etc.? Den skönlitterära översättningens historia under ny- och nusvensk tid har belysts av framför allt Lars Wollin i olika arbeten (bl.a. 1998, 2005), och vissa av iakttagelserna och slutsatserna är sannolikt relevanta också för sakprosan.

Ett översättningsvetenskapligt perspektiv skulle bidra till att fördjupa bilden av den svenska sakprosans historia, framför allt genom att placera den i en internationell kontext. Inte heller enbart översättningar behöver övervägas utan även utländska motsvarigheter över huvud taget. Det är just det som man gjort

⁹ Förläggarföreningens statistik för åren 2005–2011 ger 20–30 %, Nationalbibliografin under samma period snarare omkring 10 %. Nationalbibliografin inkluderar ett större material av bland annat broschyrer.

inom den inledningsvis nämnda äldrehistoriska textforskningen, där man i stället för ett snävt nationellt perspektiv har tagit sig an frågor om europeisering och utbyte mellan olika kulturella centra för att förstå de inhemska texterna, översättningar eller ej. Den historiskt inriktade sakprosaforskningen skulle gott kunna internationaliseras på ett liknande sätt.¹⁰ Och det är kanske inte enbart översättningsvetarnas uppgift?

Översättningar från textbrukarnas synvinkel

Forskning om textbruk och textbrukare har varit en integrerad del av den historiska literacyforskningen. Många historiska analyser handlar just om hur texter har uppfattats och brukats och vilken roll skrivna texter spelar i människors tillvaro, och flera exempel jag ska ta upp här är också historiska. Ändå gäller diskussionen i detta avsnitt snarare textbruk i dag, dock utan ett genomfört text-etnografisk perspektiv. Här blir diskussionen enbart »pseudo-etnografisk», det vill säga med ett intresse för textbrukarna och deras föreställningar, men utan någon etnografisk metodologi som grund. Den diskussion jag vill föra har i högre grad med genreforskning att göra, särskilt den genreforskning som intresserar sig för hur textbrukare förhåller sig till olika slags kategoriseringar. Det kommer i stor utsträckning att handla om på vilket sätt översättning är en betydelseskapande kategori och i förlängningen vad detta betyder för att förstå textbrukarnas föreställningar generellt.

Vi förhåller oss till översättningar som en speciell grupp av texter idag, och det är en etablerad kategori i allmänspråket. Så har det inte alltid varit. För nästan hela medeltiden saknar vi belegg i de nordiska språken på ord för översättning som textkategori. Även en ofta citerad medeltida, latinsk modell över de fyra typerna av textproducenter tiger märkligt nog om översättaren medan den omnämner avskrivaren, kommenteraren, kompilatören och originalförfattaren.¹¹ Föreställningar om översättning varierar alltså över tid liksom behoven av att kategorisera text som översättning eller inte översättning.

¹⁰ Vissa inslag i forskningen om svensk sakprosa efter sakprosaprojektet har en sådan internationell inriktning, exempelvis Lassus 2010a och Nord 2010. Yvonne Lindquist bedriver för närvarande ett översättningsvetenskapligt projekt om sakprosaöversättning med kokböcker från det senaste decenniet som material (jfr Lindqvist 2011).

¹¹ Jfr Pettersson 2009 s. 19 not 3. Att det saknas beteckningar för skriftliga översättare under medeltiden förklaras naturligtvis av att skrift som resurs tas i bruk sparsamt under denna period, men det kan också finnas andra skäl till att det dröjer innan översättaren träder ut ur sin osynlighetsman-

När vi talar om översättningar i dag finns ett antal olika beteckningar vid sidan av just översättning. Ett äldre svenskt ord som sällan används längre är *överföring*. En fras som däremot är i bruk vid vissa typer av texter är *svensk text*, vanligen när skriften snarare är ett komplement till en annan modalitet, exempelvis vid undertextning av TV och film eller i bilderböcker för barn (jfr Van Meerbergen 2010). Mer spridd är beteckningen *svensk tolkning*, vilket ofta syftar på en återgivning med låga krav på lexikogrammatisk överensstämmelse mellan källtext och måltext men där det ändå finns en strävan efter att översättaren ska förmedla källtexten snarare än författa en egen text. Den möter främst i översättningar inom skönlitterära genrer som poesi och dramatik.

De olika beteckningarna för översättning kan beskrivas som en form av innehållsdeklaration av den intertextuella relationen mellan källtext och måltext, men de har också betydelser som gäller ansvar och roll, och man kan säga att de fyller interpersonella funktioner. Står det »i svensk tolkning» ska vi förmodligen inte förvänta oss att översättningen speglar originalet strikt på lexikogrammatisk nivå. Kategorin »svensk text» är kanske ännu mer oklar och har dessutom flera olika betydelser bland förläggare (Van Meerbergen 2010 s. 102–104). Att man avstår från begreppet översättning visar dock att man undviker vissa anspråk som man uppfattar att beteckningen översättning skulle innebära. Beteckningarna bidrar därmed till att definiera relationen mellan översättaren, översättningen, källtexten och textbrukaren, och översättaren kan ha starka intressen av att detta blir klargjort. Den medeltida, engelske poeten Geoffrey Chaucer skriver i dikten *Troilus and Criseyd*, som till stora delar är en översättning: »Don't blame me if any word is imperfect / for as my author said, so say I.»¹² Här handlar det om att framhålla översättarens roll av budbärare för att förekomma kritik, något som kan vara påkallat i en kultur där identiteten översättare är mindre väletablerad än nu. Dagens diversifiering av olika beteckningar på översättning aktualiserar också ansvarsfrågan, även om situationen är omvänd i förhållande till Chaucers urskuldande kommentar. Man tillgriper beteckningar som *svensk text* för att säga att en text inte är en »översättning» utan en friare återgivning och undviker därmed det ansvar som översättning skulle innebära. Chaucer understryker i stället textens status som översätt-

tel. Pym 1998 s. 84–85 menar att om man analyserar antalet översättningar i en kultur över tid, så tycks ett återkommande mönster vara att värdena kontinuerligt växlar kraftigt snarare än att de håller sig på en stabil nivå med långsamt stigande eller sjunkande trender. Om detta är typiskt för översättningshistorien – och det verkar vara så – torde det motverka framväxten av identiteten översättare i ett samhälle liksom etableringen av en terminologi.

¹² Citatet återges i modern engelsk språkdräkt efter Einersen 2004 s. 45.

ning för att undvika att behöva ta ansvar för texten som om det vore en originaltext.¹³ Beroende på kulturella förutsättningar förändras textproducentens möjligheter att positionera sig i förhållande till den text som produceras. Detta säger också något om textbrukarna och vad de har för krav och intressen.

Även om det etablerats en terminologi för översättningar, kan det för textbrukarna vara mer eller mindre uppenbart huruvida en text är en översättning eller ej. Uppgifter om översättare kan vara framskjutet i olika grad, och textbrukarnas intresse varierar. När det gäller skönlitteratur anges det i regel tydligt om en text är översättning; i fråga om många slags sakprosatexter kan däremot uppgifter om översättare saknas. Den enskilde översättaren tonar då bort till förmån för textens avsändare, och delvis hänger det samman med att skrivprocessen kan vara präglad av ett komplext samskrivande med många olika inblandade aktörer (jfr Jämtelid 2002). I vissa fall är textbrukarnas intresse stort och översättningen blir en kulturell angelägenhet, det händer särskilt vid nyöversättning av skönlitteratur. Ett populärt exempel är den svenska nyöversättningen av J.R.R. Tolkiens trilogi om härskarringen, som fick stor uppmärksamhet, bland annat därför att översättaren gick i aktiv dialog med sin tilltänkta läsekrets – och därför att läsekretsen engagerade sig. Själva översättningen i sig uppmärksammas annars ofta vid introduktion av litterära högprestigetexter eller kanoniska texter med Bibeln som det mest framträdande exemplet.

Översättningar kan alltså vara mer eller mindre tydligt etiketterade och olika beteckningar kan väljas för att signalera olika saker. Det finns också ett tredje fall, när texter som inte är översättningar ändå etiketteras som sådana. De brukar kallas pseudo-översättningar, och det är ett särpräglat fenomen som exponerar betydelser som kan finnas hos kategorin översättning. Att utmåla en text som översättning fast den inte är det har utnyttjats för politisk manipulation eller vid skrivandet av ideologiskt kontroversiella texter, och därtill inom fiktionslitteraturen för litterära bedrägerier eller ett mer eller mindre öppet rollspel med kulturella koder. Ett exempel på hur en totalitär regim kan använda detta i manipulerande syfte är när propagandaapparaten i Sovjetunionen under Stalineran publicerade ryska översättningar av texter tillskrivna en populär kazakisk folksångare – utan att några original till dessa sånger existerade.¹⁴ Texterna var starkt Sovjetpatriotiska och syftet var att iscensätta delrepublikernas

¹³ I Chaucers text är frågan dock ännu mer mångbottnad, eftersom han på ett annat ställe påstår i sin dikt att han översätter en text av en författare vid namn Lollius, men någon Lollius är dock inte känd från litteraturhistorien. I själva verket översätter Chaucer en text av Boccaccio, och dessutom så fritt att delar av texten snarare kan karaktäriseras som originalskrivande, jfr Einersen 2004.

¹⁴ Exemplet refereras i Toury 1995 s. 44.

politiska utveckling för det rysktalande språksamhället. Förklädnaden till översättningar gav den politiskt styrda diskursen en skenbar legitimitet. Det kan också vara tvärtom, det vill säga att pseudo-översättning utnyttjas som en möjlighet för dissidenter att lansera politiskt kontroversiella texter. Ett exempel härstammar från 1200-talets Toledo, där en översättningspraxis hade utvecklats att återge källtexten extremt ordagrant, med resultat att översättningarna blev delvis oidiomatiska. Etableringen av en sådan praxis tycks i sin tur ha öppnat för möjligheten att förklä originalskrivande som översättningar genom att bearbeta stilen med interferenser från främmande språk (Pym 2000 s. 48).

Även skönlitterära skribenter har gjort bruk av lösningen att beteckna en originaltext som översättning. Särskilt i kulturer där det finns en skepsis mot sådant som inte är sanktionerat, har det visat sig vara en lösning för att introducera nya litterära strategier eller genrer. Toury (1995 s. 41) menar att toleransen för nyheter, eller avvikelser från en rådande norm, generellt är större om texten presenteras som en översättning. Prov finns på både hög- och lågprestigelitteratur, och det kanske mest välkända exemplet är McPhersons *Ossians sånger* som hade stor betydelse för introduktionen av de värderingar som associeras med romantiken. Det har också varit ett litterärt uttrycksmedel under långa tider, där en fiktiv översättares förord sätter in texten i ett visst sammanhang, som i Umberto Ecos *Rosens namn*.¹⁵

Pseudo-översättningar framstår lätt som kuriositeter, och det är också ett relativt sällsynt fenomen. De är dock bra exempel på att textbrukarna förhåller sig (eller förväntas förhålla sig) till texter på ett visst sätt, när de vet att texten är en översättning. Översättning är en betydelseskapande kategori i sig, och den kan aktualisera föreställningar om det främmande eller avvikande i samspel eller konflikt med det som är sanktionerat eller bara bekant. Om man ska få grepp om textbrukares föreställningar om texter, tror jag det är nödvändigt att inkludera översättningar och beakta den betydelsepotential som finns i det komplexa mötet mellan textbeteckningar, skrivprocesser och kulturella förutsättningar. Översättningar, och kanske särskilt pseudo-översättningar, illustrerar vilka betydelser som kan aktualiseras i förhållande till en textkategori.

¹⁵ Längst har detta kanske drivits i José Carlo Somozas roman *La caverna de las ideas* (2000), där (den fiktive) översättaren av texten är en central person i texten. Den svenska översättningen av romanen (*Idéernas grotta*, 2004) behandlas för övrigt i *Språk och stil* av Lindqvist 2008.

Översättning och andra skrivprocesser

Vi byter nu perspektiv från textbrukarens till textproducentens för att aktualisera frågor om hur produkten formas av den textskapande processen och hur översättning som skrivprocess förhåller sig till andra skrivprocesser. Som jag ser det finns det vinster att göra med att inkludera översättning inom skrivforskning, även om man är intresserad av andra skrivprocesser som inte inbegriper ett byte av språk. Översättningsprocessen kan lätt uppfattas som något som främst hör till översättningsvetarnas intresse. Så behöver det inte vara, enligt min mening.

Man skulle kunna kalla översättning en skrivprocessororienterad textkategori, dvs. en textkategori som urskiljs utifrån produktionsätt.¹⁶ I fråga om översättning är skrivprocessens prototypiska egenskaper att en person återger en källtext på ett språk i en måltext på ett annat språk, men formerna kan verkligen variera. Andra skrivprocesser kan vara redigering, sammanfattning, kompilering, parallellskrivning, bearbetning – och originalskrivande. I vissa av dessa fall, men inte alla, har vi skapat beteckningar för de textprodukter som respektive skrivprocess lämnar efter sig. Ett kompilat är resultatet av skrivprocessen kompilering, en sammanfattning är ett resultat av skrivprocessen att sammanfatta osv.¹⁷ Ofta har dessa textkategorier en egen genrestatus, exempelvis uppfattas förmodligen referat i många fall som en genre i en skolkontext. Man kan alltså ifrågasätta om man kan skilja själva skrivprocessen från genren när man studerar texter. Här väljer jag att göra det utifrån tanken att olika genrer kan dela egenskaper och att dessa egenskaper i sig är värda att studera för en fördjupad förståelse av respektive genre. Ett abstract till en vetenskaplig avhandling och en baksidestext på en roman torde kunna ses som två olika genrer, och de har också olika syften: abstractet ska säga allt och inte nödvändigtvis locka till läsning; baksidestexten ska inte säga allt och har ett grundläggande syfte i att locka läsaren till huvudtexten. Samtidigt är båda två resultat av skrivprocessen att sammanfatta, och de båda textslagen skulle kunna dela språkliga egenskaper till följd av detta i kontrast till texter som skapats utan inslag av sam-

¹⁶ Detta kan beskrivas som en insnävning av det som Holmberg & Wirdenäs (2010 s. 112 f.) beskriver som skribentorienterade texttypologier.

¹⁷ I andra fall har vi inte beteckningar för de respektive skriftpraktikerna, åtminstone inte i allmänspråket. I specialiserade domäner som exempelvis filologi talar man om en *redaktion* som produkten av en redigering, men det förekommer sällan annars. Precis som man under medeltiden tycks ha klarat sig bra utan begrepp för översättning, förekommer benämningar på vissa av de processororienterade textkategorierna i olika utsträckning.

manfattning. I det följande är jag är alltså ute efter att tala om den effekt som specifika skrivprocesser har på produkten, mer eller mindre oberoende av genre.

De ovan exemplifierade skrivprocesserna har större eller mindre likheter med översättning: i de flesta av dem handlar det om att en text utgör en utgångspunkt för produktionen av en annan. När skribenten skapar sin text förmedlas alltså källtexten i viss utsträckning, men den processas också utifrån vissa syften. Detta är ett av argumenten för att de olika skrivprocesserna är värda att betraktas gemensamt: det finns vissa uppenbara likheter och kanske går det att överföra iakttagelser av en skrivprocess på en annan, åtminstone som en hypotes. Utgångspunkten måste då bli vad som är karaktäristiskt för en skrivprocess, och här kommer vi att utgå från översättningarna, men det skulle lika gärna kunna börja med någon annan skrivprocess.

Ska man försöka ringa in vad som är karaktäristiskt för översatta texter, brukar de ofta definieras utifrån ekvivalens, det vill säga måltextens likhet med källtexten. Ett karaktäristiskt inslag hos översättningar är dock att de avviker från sin förlaga på olika sätt. Avvikelserna kan ha olika förklaringar, som exempelvis förväntade normativa föreställningar i målkulturen, måltextens tilltänkta funktion eller bara språkssystemiska villkor. För att tolka och förklara sådana avvikelser har det inom översättningsvetenskapen utvecklats en mängd analytiska begreppspar: adekvans- och acceptansinriktning (Toury 1995); dokumentär och instrumentell översättning (Nord 1997); primär och sekundär översättning (Copeland 1991); öppen och dold översättning (House 1997); domestiserande och främmandegörande strategier (Venuti 1995) och så vidare. De förefaller kanske vid första anblicken snarlika och rentav utbytbara, men de är förankrade i olika frågeställningar och synsätt, och de erbjuder olika sätt att tolka och förklara skillnader mellan källtexten och måltexten. Här tänkte jag dock rikta uppmärksamheten mot de förändringar som tycks vara relaterade till just den textskapande processen, delvis oberoende av andra faktorer i den sociala kontexten.

Inom forskningen har man nämligen iakttagit att översättningar verkar avvika från sina original på vissa specifika sätt, till synes oberoende av vilka språk som varit inblandade och vilket slags text som översätts. Exempelvis har man hävdats att översättningar normalt innehåller färre nominaliseringar än sina original, de upplöses i stället i mindre komprimerade konstruktioner. Över huvud taget tycks översättare ofta göra ingrepp som underlättar kommunikationen: realiseringar i källtexten som påverkar begripligheten negativt byts mot

realisationer med högre begriplighet. Det mest omdiskuterade exemplet på förändringar vid översättning är explicitering, där översättaren i sin översättning gör något explicit som i källtexten är implicit. Det kan förekomma på alla språkliga nivåer: man kan föra in ett attributivt led för att hjälpa måltextens läsare, som t.ex. när *Runt Vättern* återges med *Around lake Vättern*, man kan välja ett substantiv i stället för pronomen i källtexten för att tydliggöra referensbindningen eller man kan lägga till konnektiver för att tydliggöra betydelserelationen mellan satser. Med sådana operationer antar översättaren rollen som språkgranskare eller redaktör med ansvar för textens begriplighet. Kanske görs detta av ren självbevarelsedrift, eftersom översättaren kan få stå till svars för sin text – måltexten – om den brister i begriplighet helt oavsett vad som står i originalet.

Den allmänna förekomsten av lösningar som explicitering, till synes oberoende av källspråk och målspråk, har lett till en diskussion om det kan beskrivas som en universalie inom översättning, alltså som något som är inneboende i själva den textskapande processen (jfr Laviosa-Braithwaite 1998 s. 288). Det finns en lång rad sådana föreslagna universalier, exempelvis förenkling, dialektnormalisering, disambiguering etc., och de är i olika grad belagda i empiriska material (för en översikt, se Chesterman 2004 s. 40). Det är dock omstritt hur universella de är, liksom vad som åstadkommer deras universalitet. I en brett upplagd, experimentell studie menar Englund Dimitrova (2005 s. 237) att det finns olika typer av explicitering, och de förekommer delvis i olika utsträckning beroende på översättarens grad av kompetens. Hon visar också att vissa typer av explicitering tycks ske i den fas i översättningsprocessen då översättaren överväger olika lösningar i målspråket. De realiseras alltså inte som resultat av den interlingvala processen, utan av ett slags redaktionellt övervägande i förhållande till den första översättningen. Denna iakttagelse ökar sannolikheten för att fenomenet explicitering även är relevant för inomspråklig bearbetning av olika slag. Egentligen är det väl inte något konstigt, mot bakgrund av hur man inom begriplighetsforskningen har pekat på betydelsen av explicita realiseringar (Reichenberg 2000). Sådana rekommendationer möter även i riktlinjer för klarspråksarbete (jfr Nord 2011b s. 52).

Själv har jag märkt hur forskningen om universalier har blivit relevant när jag arbetat med medeltida exempel på skrivprocessen avskrivning (kopiering), dvs. att en person manuellt skriver av en annan text ord för ord. Jag ska ge ett exempel från två medeltida handskrifter, betecknade R respektive W, av den fornisländska text som går under namnet *Snorres Edda*. Fornisländskan återges

tecken för tecken från respektive handskrift och under återges texterna i svensk översättning.¹⁸

R
Hvern dag riða æsir þangat vpp vm
Bifravst;

W
Huern dag riða Æser þanga upp um **bruna**
Bifrost

R
»Varje dag rider asarna dit upp över
Bifrost.»

W
»Varje dag rider asarna dit upp över **bron**
Bifrost.»

Det enda som skiljer de båda handskrifternas text åt på lexikal nivå är att W har den attributiva bestämningen »bron» framför namnet Bifrost. Ingen av de båda handskrifterna är en direkt avskrift av den andre, men vi kan av olika skäl vara säkra på att ordalydelsen i handskrift R i detta fall är den äldsta och att avvikelserna i W är resultat av ett tillägg under avskrivningsprocessen.¹⁹ Någon skrivare har alltså lagt till denna bestämning i den tradition som handskrift W dokumenterar, och syftet måste vara att explicitgöra vad Bifrost är för den läsare som inte känner till referenten.²⁰ Fallet är en direkt parallell till det exempel som togs tidigare, när en översättare har expliciterat *Runt Vättern* till *Around lake Vättern*.²¹ För det enskilda textstället om Bifrost är detta kanske inte en så häpnadsväckande analys, men det kan däremot vara väsentligt när man försöker få grepp om mönster i variationen i större material och när man försöker närma sig och förstå en specifik textskapande verksamhet. Man kan anta att de förändringar som en medeltida kopist gör vid avskrivning i inte så liten utsträckning skulle kunna relateras till vissa av de så kallade översättninguniversalerna som explicitering, disambiguering, normalisering etc. Kanske har de olika genomslag i olika delar av arbetet med att kopiera en handskrift, kanske opererar de på en viss nivå i språket. Andra översättningsuniversalier är förmodligen inte

¹⁸ Signumet R står för handskrift Gks 2367 4to som allmänt går under namnet Codex Regius. Signumet W står för handskrift AM 242 fol. som ofta kallas Codex Wormianus. Texten i exemplet är återgiven från utgåvan i Finnur Jónsson 1931, s. 22 r. 22.

¹⁹ Varianten i W är isolerad gentemot andra handskrifter, och att ordet skulle ha utelämnats i övriga är inte omöjligt, men mycket osannolikt.

²⁰ Man talar ibland också om implicitering, vilket skulle vara en möjlighet att tolka vad som hänt i de båda exemplen i omvänd riktning. Syftet skulle då vara att undvika redundans. Implicitering är väsentligt mindre utforskat än explicitering, jfr Klaudy & Károly 2005.

²¹ I engelskan är det mer eller mindre norm att lägga till »Lake» framför utländska sjönamn, liksom många sjönamn i de engelsktalande områdena är bildade på detta sätt. Liknande system finns i de flesta språk, och de svarar mot samma behov av att göra viss information explicit.

aktuella för just avskrivning, exempelvis minskad lexikal variation eller interferens, men kan vara relevanta för andra skrivprocesser, som sammanfattning.

Alla iakttagelser av översättning kan inte överföras utan vidare på andra skrivprocesser, men helt klart verkar det finnas skäl att överväga både forskningsresultat, modeller och övergripande synsätt för att tolka textproduktion som inte inbegriper ett byte mellan språk. Från översättningsvetenskaplig sida har man sedan länge inkluderat inomspråklig bearbetning i ett vidgat översättningsbegrepp. Redan Roman Jakobson (1959) föreslog en uppdelning mellan interlingval översättning (översättning mellan språk), intralingval översättning (omformulering/bearbetning av text inom språk) och intersemiotisk översättning (byte av semiotisk modalitet). Troligen skulle skrivforskningen bara ha saker att vinna på att på ett motsvarande sätt inkludera skrivprocessen översättning.

Översättning och systemisk-funktionell lingvistik

Ska man tala om textforskning under de senaste decennierna är det inte möjligt att förbigå den systemisk-funktionella lingvistik. Ibland har teorin bara varit en modell man tagit intryck av, ibland har man utnyttjat vissa analysverktyg och ibland har man följt teorin strikt. Det finns även andra relevanta teoretiska inriktningar som haft stor betydelse, men det är svårt att peka på någon annan teori med motsvarande genomslag för textforskningen under perioden. En diskussion om översättning och SFL finns redan på svenska i Lassus (2010b), och där diskuteras främst hur SFL kan vara användbart för översättningsforskning. Här ska jag vända på det perspektivet och kommentera hur en diskussion om översättning kan bidra till den teoretiska förståelsen av text och textskapande ur ett SFL-perspektiv. Tillvägagångssättet blir att konfrontera översättning med begreppen genre och register, som inom teorin används när man diskuterar texter och textskapande processer. Kan man förstå översättning som en genre eller som ett register? Om inte, vad är då översättning och kan det jämföras med andra textskapande processer?

Först en kort kommentar om SFL-inriktad översättningsforskning: Intresset för översättning har varit svagt inom teorin under en lång tid av dess historia men vaknade under 1990-talet (jfr Pettersson 2009 s. 63 not 75). Med volymen *Exploring translation and multilingual text production* (hädanefter »*Exploring translation*») från 2001 kan man säga att översättning formuleras som ett forsk-

ningsområde inom SFL. Volymen innehåller bidrag från centralgestalter som Michael Halliday och Christian Matthiessen liksom från mer specifikt översättningsinriktade forskare som Erich Steiner, Juliane House och Elke Teich. I Sverige har översättningsvetenskapliga undersökningar med SFL-anknytning framträtt under 00-talet. Ofta har de haft en mer uttalad kulturell orientering i frågeställningarna i jämförelse med den korpusbaserade, lingvistiska inriktning som har präglat mycket av den internationella SFL-anknutna översättningsforskningen.²² Översättning är ett alltså relativt nytt område inom SFL, och teorin tas i bruk på samma varierade sätt som inom textforskningen.²³

I volymen *Exploring translation* diskuteras översättning teoretiskt i flera av artiklarna, särskilt i bidragen av Halliday (2001), Matthiessen (2001) och Steiner (2001). Till stor del präglas diskussionen av att man visar på möjligheten att precisera olika slags ekvivalens med hjälp av de centrala kategorierna metafunktion och skikt.²⁴ Steiner (2001) för även ett resonemang om hur översättning kan beskrivas inom teorin, framför allt om översättning skulle kunna förstås som »registervariation plus realisering i annat språkssystem». Jag ska återkomma till Steiners resonemang men först pröva hur översättning förhåller sig till begreppet genre.

Som jag argumenterat för ovan är det uppenbart att textbrukare idag uppfattar översättning som en textkategori, och det kan därför vara motiverat att fråga sig om denna kategori kan tolkas med begreppet *genre*. Genre är som bekant ett omdiskuterat begrepp med en mängd olika definitioner, och svaret på den ställda frågan blir därmed naturligtvis beroende av definitionen.²⁵ Det finns också flera olika uppfattningar om genre inom SFL, men den mest utvecklade och inflytelserika inriktningen brukar benämnas »den australiska genreskolan» (Martin & Rose 2008, jfr Nord 2011a s. 161). Inom denna inriktning förstås genre som en målinriktad social process med ett särskilt socialt syfte, där språk-

²² Jfr Lassus 2010b s. 125 f. Det finns även lingvistiskt orienterad svensk forskning, inte minst knutet till English-Swedish Parallell Corpus (ESPC). Men av tre nyligen publicerade SFL-anknutna avhandlingarna med översättningsvetenskapliga frågeställningar har ingen en sådan karaktär: Pettersson 2009 (om fornvästnordisk översättning), Lassus 2010a (om sverigesvenska och finlands-svenska socialförsäkringsbroschyrer) och Meerbergen 2010 (om översättning av nederländska bilderböcker).

²³ Ibland hörs synpunkten att just den systemisk-funktionella lingvistikens med sin kontextuella orientering skulle kunna överbrygga klyftan mellan lingvistiska och kulturella intressen (Steiner 2005 s. 490, Manfredi 2008 s. 25). Det ligger något i detta, men SFL:s kontextbegrepp med sin starka orientering mot situationskontexten är inte alltid lättförenligt med ett kontextintresse som är mer kulturellt orienterat.

²⁴ Dn semiotiska modellen presenteras på svenska i Holmberg & Karlsson 2006.

²⁵ Olika genrebegrepp diskuteras i exempelvis Berge & Ledin 2001.

ket tas i bruk för att uppnå processens mål. Detta genrebegrepp har alltså en kontextuell utgångspunkt, men man tar samtidigt starkt fasta på genrens formella och språkliga sida. Man menar att genrerna motsvaras av igenkännbara steg i språkbruket som normalt realiseras i förväntade lexikogrammatiska mönster. Genrens diskussion kan exempelvis bestå av stegen Ämne ^ Argument för och emot ^ Slutsats, där symbolen ^ betyder »följs av». Med detta genrebegrepp blir det svårt att tolka översättning som en genre. Översättningsprocessen kan visserligen uppfattas som en målinriktad aktivitet med vissa syften, men den processen i sig realiseras inte i funktionella steg med vissa förväntade lexikogrammatiska och semantiska egenskaper – det är ju i stället källtextens genre som instantieras.

Om genrebegreppet inom SFL är svårt att använda för att beskriva översättning, återstår frågan om *register* är mer användbart. Steiner (2001 s. 184) har rentav föreslagit att översättningar skulle utgöra ett eget register i den systemisk-funktionella tolkningen av detta begrepp, förstått som 'en funktionell varietet' (jfr Halliday & Matthiessen 2004 s. 27). Steiner jämför olika slags inomspråklig bearbetning med både fri och källtexttrogen översättning och han diskuterar möjligheten att beskriva måltexten som en version av källtexten, med andra ord en form av källkulturens registervariation (som inkluderar instantiation i annat språkssystem). Det finns inte utrymme att gå in på hela argumentationen här, men han tillbakavisar detta och menar i stället att översättning utgör ett eget register i målkulturen. Argumentet är bland annat att översättningar har specifika språkliga egenskaper som skiljer dem från originalproducerade texter, dvs. det man inom översättningsvetenskapen ofta har beskrivit som översättningsuniversalier. Med en SFL-analys kan flera av universalierna förstås som att grammatiska metaforer i källtexten tenderar att återges uppackade i måltexten.²⁶ Steiner (2001 s. 183) kallar det en tendens till avmetaforisering av källtexten, och det skulle i sådant fall utmärka översättningens register. Jag har dock svårt att ta till mig denna tanke att se översättning som ett register likställt

²⁶ Grammatisk metafor är ett centralt begrepp inom systemisk-funktionell grammatik (jfr Holmberg & Karlsson 2006 s. 29 f.). Det syftar, enkelt uttryckt, på att en viss typ av betydelse ges en otypisk grammatisk realisering i stället för ett typiskt alternativ. Exempelvis menar man att den typiska realiseringen av processbetydelse är ett verb (*att springa*), medan en nominalisering (*springandet*) är en otypisk realisering, alltså en grammatisk metafor. Den grammatiska metaforiken gäller alla delar av grammatiken, och som resurs för betydelseskapande kan den vara utmärkande för olika språkliga register. Exempelvis menar man att grammatiska metaforer i form av nominaliseringar är typiska för tekniska och specialiserade register. Om en text som ska översättas bär på sådana egenskaper, blir resultatet av översättningen en viss förskjutning av textens register i riktning mot ett något mer allmänt, vardagligt register.

med register som väderleksrapport, horoskop, matlagningsrecept etc. Skälet är detsamma som det som gör att genre blir problematisk: register svarar mot språkliga realiseringar som är funktionellt motiverade utifrån vissa kontextuella förutsättningar, exempelvis verksamheten och relationen mellan textens avsändare och mottagare. Översättaren är däremot en funktionär vid sidan av den egentliga avsändaren och den egentliga verksamheten.²⁷

Ett annat sätt att närma sig problemet erbjuder Matthiessen (2001 s. 111–115), då han beskriver översättning i termer av en metakontext på en högre abstraktionsnivå än andra delar av kontexten. Detta förefaller som en användbar tanke. Man skulle därmed eventuellt kunna betrakta översättning som ett register inom denna metakontext, förslagsvis som ett »metaregister» som har konsekvenser för de »egentliga» registren. Om det nu är så att översättning tenderar att avmetaforisera källtexten, skulle man i en registeranalys kunna beskriva det som att detta metaregister förväntas minska probabiliteten för metaforiska realiseringar i den text som produceras oberoende av vilket register som instancieras. Problemet med begreppet metaregister är att det redan används inom teorin i andra betydelser, dels för att beteckna metaspråk i allmänhet, dvs. språk om språk (Matthiessen 1993 s. 282–283), dels för att beteckna ett överordnat register som omfattar specificerade (under-)register.²⁸ Ingen av dessa betydelser stämmer särskilt bra med det eftersträvade begrepps innehållet i fråga om översättning. Snarare fungerar översättning som en påverkande faktor i logogenesen, det vill säga när språkssystemet instantieras som text. Översättning bidrar till målkulturens registervariation, och i det omarkerade fallet sker det i vissa förutsägbara riktningar.

Poängen här är dock att sådana resonemang torde vara tillämpbara även för andra omskapande skrivprocesser som inte inbegriper språkbyte, som exempelvis språkgranskning, referat, redigering etc. Mycket verkar vara jämförbart, och det har jag återkommit till på flera ställen i denna artikel. Matthiessen (2001 s. 116) diskuterar översättning i termer av en logogenetisk handling, och

²⁷ Som funktionär är översättaren inte annorlunda än andra textskapare som konstruerar en semiotiskt inkodad avsändare i en text. Det som är speciellt för översättning är att den semiotiska potentialen i princip begränsas av en redan instantierad text i mötet med målkulturen och dess semiotiska resurser. Översättaren kan utifrån sina strategiska mål ålägga sig olika grad av restriktioner med hänsyn till denna potential. Exempelvis kan en översättning ta fasta på enbart de semantiska enheterna i källtexten (och därmed avstå från en del av de betydelser som källtexten bär på), en annan kan vinnlägga sig om att modellera realiseringen av olika betydelser i måltextern på källtextens lexikogrammatiska realisering av betydelsen.

²⁸ Exempelvis beskriver Teich & Fankhauser 2010 vetenskapligt skrivande som ett metaregister i relation till enskilda register förankrade i språkvetenskap, historia, naturvetenskap etc.

i ett sådant begrepp möts textskapande processer av olika slag. Vissa saker kan vara gemensamma för olika skrivprocesser; i andra fall kan själva olikheten bidra till att problematisera begrepp som register och genre. Den slutsats jag vill dra av dessa resonemang är alltså att översättning inte bör hållas isär från andra textskapande processer i den teoretiska diskussionen, och det är kanske i själva jämförelsen mellan dem som insikter kan nås på en teoretisk nivå. Flera av bidragen i *Exploring translation* pekar i den riktningen.

Avslutning

Inte oväntat har jag den uppfattningen att översättningar har en plats inom textforskningen även framgent, och jag menar att det är starkt önskvärt med en dialog mellan översättningsvetenskapen och en textforskning som inte exkluderar översättningar. Kunskapsintresset kan nog ofta vara mer lika än vad man kanske kan tro, även om översättningsvetare naturligt nog tar sin utgångspunkt i översättning eller översatta texter. Jag har i den här artikeln försökt peka på hur översättningar kan bidra till textforskningen. Man skulle också kunna argumentera för att översättningar är värda att undersöka i sig utan att de behöver vara »nyttiga» för textforskaren. I det här sammanhanget har jag dock sett det som naturligt att föra diskussionen utifrån ett textforskningsperspektiv och resonera om vilka möjligheter översättningar innebär inom ramen för det.

Jag tror alltså översättningar har en potential att fördjupa diskussionen om text i en rad olika frågor. För historiska frågeställningar har jag exemplifierat med att översättningsperspektivet kan erbjuda förklaringar till textnormförändringar. Översättningar kan spela olika roller i historiska sammanhang, antingen verkar de konserverande på rådande normer genom att de anpassas till vad som är sanktionerat, eller också kan de vara bärare av normbrytande novationer som »inhemska» texter inte har möjlighet att göra gällande. Med utgångspunkt i textbrukarperspektivet har jag tagit upp betydelser förknippade med textkategorier. Olika textbeteckningar bidrar till att positionera läsaren och textproducenten i förhållande till de inblandade texterna. I fråga om textproduktionen har jag diskuterat hur olika skrivprocesser som präglar produkten aktualiserats. Vissa av de förändringar som översättningsprocessen ger upphov till, som delvis utforskats rätt grundligt inom översättningsvetenskapen, kan vara relevanta för att förstå förändringar vid andra skrivprocesser. Utifrån den systemisk-funktionella lingvistikens har jag resonerat om hur olika textomskapande skrivprocesser kan tolkas och beskrivas teoretiskt. Översättning blir ett tydligt ex-

empel på ett behov i den teoretiska beskrivningen som borde kunna vara gemensamt för andra skrivprocesser. Andra frågor kunde ha tagits upp inom respektive område. Men gemensamt för flera av resonemangen är att översättningar kan tvinga, eller hjälpa, textforskaren att ta steget upp på en mer generaliserad nivå i diskussionen. Översättningar är på vissa sätt lika andra texter, och på andra sätt radikalt annorlunda. De kan exempelvis tillhöra samma genre som originalskrivna texter, men de har samtidigt tillkommit i en helt annan process, och en sådan kontrastering kan ge möjligheter till produktiva jämförelser.

Jag tror framför allt att det är väsentligt att se på översättningar som en möjlighet och inte som ett problem som man inom den språkvetenskapliga textforskningen bara tar i när det är omöjligt att undvika. Historiskt sett har översättningar varit nedvärderade som texter, och därför inte behandlats i särskilt hög grad i forskningen. Så är det knappast längre, särskilt inte inom den äldre historiska textforskningen om medeltida texter. Det skulle därför vara olyckligt om den omvärdering som exempelvis sakprosaprojektet vittnade om går om intet för att man överlämnar frågor om översättningar till den framväxande, självständiga översättningsvetenskapen. Översättningarna kommer att fortsätta att vara ett väsentligt område för nordistiken: för att tolka hur en kultur utvecklas i samspel med andra kulturer, för att förstå svenskan och dess texter igår och idag.

Litteratur

- Ajagán-Lester, Luis, 1997: »De andra» i pedagogiska texter. Afrikaner i svenska skoltexter 1768–1920. (Svensk sakprosa. Rapport nr 13.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Ajagán-Lester, Luis, 2001: Bilden av »de andra». Afrikaner i svenska skoltexter 1768–1920. I: *Verklighetens texter*, red. av Björn Melander & Björn Olsson. Lund: Studentlitteratur. S. 25–42.
- Berge, Kjell-Lars & Ledin, Per, 2001: Perspektiv på genre. I: *Rhetorica Scandinavica* 18. S. 4–16.
- Bruvoll, Kjersti, 2010: *Fra Sponsa Christi til kristz ambatt. Kontinuitet og endring i gammelisländske oversettelser av latinske jomfrumartyrlegender*. Trondheim: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Budal, Ingvil Brügger, 2009: *Strengleikar og Lais. Høviske noveller i omsetjing frå gammalfransk til gammalnorsk*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Chesterman, Andrew, 2004: *Beyond the particular. I: Translation universals. Do they exist?*, red. av Anna Mauranen & Pekka Kujamäki. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 33–50.

- Copeland, Rita, 1991: Rhetoric, hermeneutics, and translation in the Middle ages. Academic traditions and vernacular texts. Cambridge/New York/Port Chester/Melbourne/Sydney: Cambridge University Press.
- Einersen, Dorrit, 2004: Translation as apology or cover. Chaucer's *Troilus and Criseyde*. I: *Pratiques de Traduction au Moyen Age*. Medieval translation practices, red. av Peter Andersen. Köpenhamn: Museum Tusculandum Press. S. 43–51.
- Englund Dimitrova, Birgitta, 2005: Expertise and explicitation in the translation process. (Benjamins translation library 64.) Amsterdam: John Benjamins.
- Englund Dimitrova, Birgitta, 2007: Tjugo år av svensk översättningsvetenskap. I: *Gränslösa texter*, red. av Yvonne Lindqvist. (Ord & stil 38.) Uppsala: Hallgren och Fallgren. S. 13–32.
- Exploring translation and multilingual text production. Beyond content, red. av Erich Steiner & Colin Yallop. Berlin/New York: Mouton de Gruyter 2001.
- Georgieva Eriksen, Stefka, 2010: Writing and reading in medieval manuscript culture. The transmission of the story of Elye in Old French and Old Norse literary contexts. Oslo: University of Oslo.
- Glauser, Jürg, 2005: Romance. (Translated riddarasögur.) I: A companion to Old Norse-Icelandic literature and culture, red. av Rory McTurk. Oxford/Malden, Ma: Blackwell Publishing. S. 372–387.
- Gränslösa texter, red. av Yvonne Lindqvist. (Ord & stil 38.) Uppsala: Hallgren och Fallgren 2007.
- Halliday, M.A.K., 2001: Towards a theory of good translation. I: Exploring translation and multilingual text production. Beyond content, red. av Erich Steiner & Colin Yallop. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 13–18.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M., 2004: An introduction to functional grammar. Third edition. London: Arnold.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: Grammatik med betydelse. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina, 2010: Skrivpedagogik i praktiken. Textdjur, textsamtal och texttypologier i tre svensklärares klassrum. I: *Språk och stil NF 20*. S. 105–131.
- Jakobson, Roman, 1959: On linguistic aspects of translation. I: On translation, red. av R. A. Brower. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. S. 232–239.
- Jónsson, Finnur, 1931: Edda Snorra Sturlusonar. Udgivet efter håndskrifterne af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat. Köpenhamn: Gyldendalske boghandel – Nordisk forlag.
- Josephson, Olle, 1997: Vad läsarna läste. 1800-talets religiösa traktater. (Svensk saksprosa. Rapport nr 10.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Jämtelid, Kristina, 2002: Texter och skrivande i en internationaliserad affärsvärld. Fler-språkig textproduktion vid ett svenskt storföretag. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 27.) Stockholm: Almquist & Wiksell International.
- Klaudy, Kinga & Károly, Krisztina, 2005: Implication in translation. Empirical evidence for operational asymmetry in translation. I: *Across Languages and Cultures 6* (1). S. 13–28.

- Lassus, Jannika, 2010a: Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen. [Tillgänglig 111005 på <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19627>>.] Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Lassus, Jannika, 2010b: SFL och översättningsforskning. I: Kjasm, red. av Ritva Hartama-Heinonen & Pirjo Kukkonen. [Tillgänglig 111121 på <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/24327>>.] Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 1–8.
- Laviosa-Braithwaite, Sara, 1998: Universals of translation. I: Routledge encyclopedia of Translation studies, red. av Mona Baker. 2 uppl. London/New York: Routledge. S. 288–291.
- Ledin, Per, 1997: »Med det nyttiga skola vi söka att förena det angenäma ...» Text, bild och språklig stil i veckopressens föregångare. (Svensk sakprosa. Rapport nr 14.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Lindqvist, Yvonne, 2002: Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien *Passion* på svenska. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 26.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindqvist, Yvonne, 2008: Att manipulera matrisen. En jämförelse mellan den svenska, engelska och franska översättningen av den spanska romanen *La caverna de las ideas* av José Carlos Somoza. I: Språk och stil NF 18. S. 188–208.
- Lindqvist, Yvonne, 2011: Att skapa och översätta en persona. Nigella i original och översättning. I: Svenskans beskrivning 31. Förhandlingar vid Trettioförsta sammankomsten för svenskans beskrivning, Umeå den 20–21 maj 2010, red. av Anne-Catrine Edlund & Ingmarie Mellenius. (Nordsvenska 19.) Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. S. 205–217.
- Lötmarker, Lena, 1997: Mellan retoriken och skoluppsatsen. Läroverkens skrivundervisning under 1880-talets andra hälft. (Svensk sakprosa. Rapport nr 6.) Lund : Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Manfredi, Marina, 2008: Translating text and context. Translation studies and Systemic functional linguistics. 1–2. [Tillgänglig 2009-08-05 på <<http://amsacta.cib.unibo.it/2441/>>.] Bologna: Centro di Studi Linguistico-Culturali.
- Marti, Suzanne, 2010: Kingship, chivalry and religion in the Perceval Matter. An analysis of the Old Norse and Middle English translations of *Le Conte du Graal*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo.
- Martin, J.R. & Rose, David, 2008: Genre relations. Mapping culture. London & Oakville: Equinox.
- Matthiessen, Christian M.I.M., 2001: The environments of translation. I: Exploring translation and multilingual text production. Beyond content, red. av Erich Steiner & Colin Yallop. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 41–124.
- Meerbergen, Sara Van, 2010: Nederländska bilderböcker blir svenska. En multimodal översättningsanalys. (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 109. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 54.) [Tillgänglig 111014 på <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-42561>>.] Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Mårdsjö, Karin, 1998: Maten, metoderna och livet : svenska husliga handböcker 1750–1900. (Svensk sakprosa. Rapport nr 21.) Lund : Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

- Mårdsjö, Karin, 2001: Sparsamt, nyttigt och effektivt. Husliga handböcker i ett historiskt perspektiv. I: Verklighetens texter, red. av Björn Melander & Björn Olsson. Lund: Studentlitteratur. S. 305–321.
- Nord, Andreas, 2010: Peder Månsson som trädgårdsskribent. I: Studier i svensk språkhistoria 10. Språkhistoria – Hur och för vem? Föredrag vid tionde sammankomsten för svenska språkets historia, i Göteborg 25–26 april 2008, red. av Erik Magnusson & Lena Rogström. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 36.) Göteborg: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. S. 187–193.
- Nord, Andreas, 2011a: Text, register, genre och diskurs. I: Funktionell textanalys, red. av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson & Andreas Nord. Stockholm: Nordstedts. S. 155–167.
- Nord, Andreas, 2011b: Att göra någon annans text tydlig. Förutsättningar och språkideal vid språkbearbetning av myndighetstext. (TeFa 48.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Nord, Christiane, 1997: Translating as a purposeful activity. Manchester: St Jerome Publishing.
- Petterson, Jonatan, 2009: Fri översättning i det medeltida Västnorden. (Acta Universitatis Stockholmsensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 51.) [Tillgänglig 111014 på <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-29470>>.] Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Pym, Anthony, 1998: Method in translation history. Manchester: St. Jerome.
- Pym, Anthony, 2000: Negotiating the frontier. Manchester: St. Jerome.
- Reichenberg, Monica, 2000: Röst och kausalitet i lärobokstexter. En studie av elevers förståelse av olika textversioner. (Acta Universitatis Gothoburgensis Göteborg Studies in Educational Science 149.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sandström, Birgitta, 1998: Reglera passionen. En beskrivning av en sexualupplysningsbroschyr. (Svensk sakprosa. Rapport nr 20.) Lund : Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Seidel, Katharina, 2010: Norwegian (translated) Riddarasögur: Textuality and Transmission.
- Somoza, José Carlos, 2000: La caverna de las ideas. Madrid: Grupo Santillana de ediciones.
- Steiner, Erich, 2001: Intralingual and interlingual versions of a text – how specific is the notion of *translation*? I: Exploring translation and multilingual text production. Beyond content, red. av Erich Steiner & Colin Yallop. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 161–190.
- Steiner, Erich, 2005: Halliday and translation theory – enhancing the options, broadening the range and keeping the ground. I: Continuing discourse on language: a functional perspective 1, red. av Ruqaiya Hasan, Christian Matthiessen & Jonathan Webster. London: Equinox. S. 481–500.
- Svensson, Jan, Josephson, Olle & Selander, Staffan, 1996: Svensk sakprosa. En projektbeskrivning. (Svensk sakprosa. Rapport nr 1.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Teich, Elke & Fankhauser, Peter, 2010: Exploring a corpus of scientific texts using data mining. I: Corpus-linguistic applications. Current studies, new directions, red. av Stefan Th. Gries, Stefanie Wulff & Mark Davies. Amsterdam: Rodopi. S. 233–248.

- Toury, Gideon, 1980: *In search of a theory of translation*. Jerusalem: Academic Press.
- Toury, Gideon, 1995: *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Venuti, Lawrence, 1995: *The translator's invisibility. A history of translation*. London: Routledge.
- Wollin, Lars, 1998: *Från Heliga Birgitta till Barbara Cartland. Kring den svenska översättningens språkhistoria. I: Med andra ord*, red. av Lars Kleberg. Stockholm: Natur och kultur. S. 62–91.
- Wollin, Lars, 2005: *Prosafiktion och nusvensk skriftspråksutveckling. Ett forskningsprojekt. I: Fiktionens texter – och verklighetens. Skisser från ett projekt*, red. av Lars Wollin & Maria Sarén. (Filis rapport 1.) Åbo: Institutionen för språk och kultur: Svenska, Åbo Akademi. S. 7–79.
- Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung, red. av Harald Kittel, Paul Frank Armin, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert & Fritz Paul. Berlin/NewYork: Walter de Gruyter 2004.

Varför textanalys?

Den språkvetenskapliga textanalysen i högre utbildning ur ett textforskningsperspektiv

Av ANDREAS NORD

Abstract

Nord, Andreas, andreas.nord@svenska.gu.se, Senior Lecturer, Department of Swedish Language, Gothenburg University, Sweden. "Why textual analysis? Linguistic textual analysis in higher education from a textual research perspective". *Språk och stil* 22:1, pp. 187–212.

By tradition in Swedish higher education, introductory or intermediate courses in the Swedish language include one or two modules that focus on textual analysis. The content of such modules and their relation to the relevant strands of research in ten Swedish universities are the subject of this article. The relevant research field is in this case the dynamic and multi-faceted 'Text studies' field, which encompasses different strands of discourse analysis, text linguistics, literary stylistics, as well as research on text comprehensibility and ethnographic and sociocultural perspectives on written discourse and literacy. The results of the survey show both similarities and discrepancies between the 'textual interests' within education and research. In education, a span of interests is discerned, which generally has some counterparts in the 'Text studies' field, although it does not mirror the current trends in 'Text studies', where critical approaches and ethnographic perspectives have gained increased attention. Instead, the main textual interest within the courses can be conceptualized as descriptive and functional: typical analysis aims at describing a text or a text group (genre) and relating the characteristic features in relation to its function. This shift in interest may, however, lead to a focus more on method than on the results of the analysis; this, in turn, has as the consequence that the university course modules cannot provide sufficient coverage of the models used in scholarly approaches.

Keywords: higher education, research-teaching nexus, syllabus analysis, linguistic discourse analysis.

I denna artikel kommer jag att jämföra vad textanalys innebär i utbildningar vid svenska nordistikinstitutioner med aktuella tendenser inom textforskningen. Kurser som handlar om analys av texter är nämligen sedan länge ett självklart

Tack till de anonyma referenterna och redaktörerna, som med sina konstruktiva råd väsentligt har bidragit till att göra artikeln bättre. Tack också till Jonatan Pettersson som jag åtskilliga gånger har diskuterat textanalysdidaktik med och till Hans Landqvist som har läst och kommenterat en tidigare version av artikeln.

inslag på de grundläggande kurserna inom *svenska språket*¹ och *praktisk svenska*. I Högskoleverkets utvärdering av olika högskoleutbildningar i svenska språket (2002) framkom t.ex. att textanalys (eller rättare: »text- och stilanalys») ingick i vad utvärderingen benämnde svenskämnet »core curriculum» tillsammans med ett antal andra områden. Att det är så har bekräftats av Magnusson (2007 s. 117) och Bergström (2007 s. 205), och att detta ännu gäller verifieras redan av en snabb blick på universitetens och högskolornas kursplaner. Åtminstone några högskolepoäng ägnas alltid åt kurser med analys av texter i centrum, vilket i kursplanerna markeras med uttryck som *textanalys*, *analys av texter*, *analysera texter* etc. och med delkursnamn där *text* ingår. Vilken inriktning denna analys av texter egentligen har är däremot inte så självklart – texter och textsammanhang kan analyseras av många olika skäl.

I artikeln kommer jag därför att diskutera vad textintresset innebär i utbildningar på universitet och högskolor, och särskilt hur detta ser ut i relation till dagens textforskning. Utbildning som meddelas av universitet och högskolor ska enligt högskolelagen (1 kap. 2 § 1 punkten) vila på »vetenskaplig grund» och »beprövad erfarenhet», samtidigt som forskning och undervisning bedrivs under ganska olikartade förutsättningar och textforskningen i sig är ett ganska brokigt område.

Underlag för diskussionen

Utgångspunkten är en närläsning av relevanta kursplaner och vald kurslitteratur från grundläggande kurser inom studieångarna svenska språket och praktisk svenska vid tio universitet och högskolor. Tonvikten ligger särskilt på frågan om vad den analys som ingår i undervisningen handlar om och syftar till att uppnå – svaren på undervisningens frågor *vad* och *varför*.² Visserligen är kursplanerna ofta ganska knapphändiga i sina formuleringar och några explícita svar på frågan *varför* ges inte, men genom en noggrann granskning går det ändå rätt väl att ringa in vad textanalysen i den högre utbildningen egentligen kan vara, enligt kursernas formella utformning.³

¹ Jag använder *svenska språket* som benämning på den studieång av fristående kurser som ges av de flesta universitet och flera högskolor under beteckningen *svenska/svenska språket*.

² Jfr den ofta citerade tanken att *vad*, *hur* och *varför* är de centrala frågorna för (ämnes)didaktiken (Arfwedson 1987, Selander 2010).

³ Hur kursplanerna sedan operationaliseras i undervisningen och hur kurslitteraturen används och ramas in är en intressant följdfråga, som jag dock inte kan behandla här.

En avgränsning har gjorts till fristående kurser i svenska språket (och motsvarande), samt studiegångar inom svenska språket med praktisk inriktning. För kurser med praktisk inriktning har jag begränsat urvalet till sådana som betraktas som ekvivalenta med kurser i svenska språket, dvs. ger motsvarande behörighet till vidare studier på fortsättningskurs respektive kandidatkurs. De båda aktuella studiegångarna kommer att kallas *svenska språket* respektive *praktisk svenska*. Ett motiv bakom valet att inkludera båda är antagandet att det kan finnas intressanta skillnader i vilken roll textanalysen får.⁴

Insamlingen av underlaget gjordes i oktober och november 2010 och diskussionen gäller därför kurserna och kursplanerna höstterminen 2010. Det är dessutom bara de kursplaner som var allmänt tillgängliga som har tagits med, inte t.ex. eventuella betygskriterier som endast distribuerats i anslutning till undervisningen.

Kursplaner för både grundnivå och avancerad nivå har samlats in, men fokus ligger här på grund- och fortsättningskurser. Material för svenska språket (A = grundkurs, B = fortsättningskurs) har hämtats från följande tio universitet och högskolor: Göteborgs universitet (GU), Linköpings universitet (LiU), Linnéuniversitetet (LnU), Lunds universitet (LU), Mittuniversitetet (MiU), Södertörns högskola (SH), Stockholms universitet (SU), Umeå universitet (UmU), Uppsala universitet (UU) och Örebro universitet (ÖrU). Material för praktisk svenska (prA = grundkurs, prB = fortsättningskurs) har hämtats från SU och UU.

Materialet för undersökningen utgörs av kursplaner och vald kurslitteratur på de aktuella kurserna (jfr Gustafsson m.fl. 2010 om villkoren för kursplaner och andra styrdokument i högre utbildning). Inom kursplanerna analyseras innehållsbeskrivningar för hel- eller delkurs, eventuella mål och eventuella betygskriterier, med relevans för delkurser som innefattar textanalys. Materialet skiljer sig kraftigt åt i omfattning mellan lärosätena. Kursplanen omfattar i vissa fall bara innehållsbeskrivningar för helkursen och delkurserna, i andra bara mål, i ett fall (LU-A) bara beskrivning och mål för helkursen, inte för delkursen om textanalys. Det är inte heller ovanligt att formuleringarna är mycket kortfattade. Ett par exempel kan illustrera detta. Båda exemplen berör kurser som omfattar mer än textanalys, och jag har kursiverat de ord som jag bedömer berör textanalysdelen:

I delkursen behandlas olika analysmetoder för svenskt språkbruk i tal och skrift. Särskild tonvikt läggs vid *text-* och *samtalsanalytisk teori och metod*. (Ur delkursbeskrivning, SH-B)

⁴ Fristående kurser i svenska med didaktisk inriktning eller liknande har alltså inte tagits med.

[Efter avslutad kurs ska den studerande] kunna *analysera och beskriva svenska språket* på olika nivåer: ord-, fras-, sats- och *textnivå*, med *avseende på form, funktion och betydelse* (Ur mål för helkursen, LU-A)

Vanligen är dock formuleringarna något mer informativa, även om det aldrig ges några explicita svar på frågor om vad analyser av texter inom utbildningen syftar till att visa. Diskussionen om vad »textanalys» är i utbildningarna kommer därför framför allt att ta sin utgångspunkt i innehållet, i svaren på frågan *vad* – vad kurser och litteratur handlar om – men också i ett försök att relatera kurserna till aktuella riktningar inom textforskningen.

Detta kommer att göras i fyra led: en diskussion om hur textanalysen i undervisningen gränsar till andra delämnena, en undersökning av vilka centrala, teoretiskt laddade nyckelord som aktualiseras i kursplanerna, en översikt över använd litteratur och slutligen en mer kvalitativ och summerande diskussion om vilka riktningar inom textforskning som utbildningarna avspeglar. Som en bakgrund kommer först en översiktlig beskrivning av några av huvudströmningarna inom textforskningen att ges. Den är avsedd att fungera som ram för de resonemang och tolkningar som följer.

Den nordistiska textforskningen: några huvuddrag

Den nordistiska textforskningen är ett väl etablerat, livaktigt men också brokigt, svåravgränsat och föränderligt område. Det finns dock skäl att – åtminstone forskningssociologiskt – behandla den som *ett* område. Argument för detta är att det finns åtminstone en samlande forskningskonferens (*Forum för textforskning*) och att forskningsöversikter gjorda av ledande teoretiker tenderar att behandla textforskningen som ett område (se Svensson 2005, Gunnarsson 2007, Karlsson 2010, jfr även Barnes m.fl. 2000 s. 55 ff., Tønnesson 2009), även om det har karakteriserats som »ett vittförgrenat område med en lång rad traditioner som i vissa fall har ganska lite med varandra att göra» (Svensson 2005 s. 68). Internationellt sett har inte textforskningen någon självklar motsvarighet, så trots att den nordistiska textforskningen i hög grad går tillbaka på internationell (ofta anglosaxisk) forskning har det här fallit sig naturligt att främst hämta stöd i svenska och skandinaviska forskningsöversikter. Brokigheten har nämligen inte hindrat olika forskare att försöka peka ut huvudlinjer och huvudströmningar, om än ofta med många garderingar och reservationer (se Svensson 1988, Nordman 1994, Svensson m.fl. 1996,

Svensson 2005, Frandsen 2006, Josephson 2006, 2009, Gunnarsson 2007, Karlsson 2007, 2010).

I den här översikten berör jag framför allt variationen och diversiteten inom området. Genomgången har ändå behövt avgränsas och vinklas så att den främst ska belysa det som senare diskuteras i relation till analysen av kursplanerna och kurslitteraturen. Detta innebär att vissa frågor (och vissa forskningsansatser) förbigås, medan andra ges större utrymme. Det innebär också att jag kommer att peka ut några huvudriktningar inom textforskningen, främst utifrån tidigare forskningsöversikter, nämligen: litterär stilistik, läsbarhets- och begriplighetsforskning, funktionell analys (inklusive funktionell stilistik och genreanalys), kritisk textanalys och textetnografi. Dessa olika riktningar skiljer sig på flera sätt, bl.a. genom att de behandlar olika typer av texter (skönlitteratur, olika typer av sakprosa) och kännetecknas av olika förhållningssätt till texters kontext i analysen och olika forskarpositioner. En översikt över riktningarna utifrån dessa särskiljande aspekter finns i tabell 1. Andra aspekter vore möjliga att lyfta fram, men jag har valt att endast beröra sådana som kommer att ha relevans för diskussionen av kursplanerna och kurslitteraturen. Riktningarna skiljer sig också såtillvida att de är mer eller mindre produktiva inom den aktuella textforskningen. Det är framför allt de tre senare (funktionell analys, kritisk textanalys och textetnografi) som varit centrala under det senaste decenniet, medan större undersökningar inom litterär stilistik och begriplighetsforskning i dag är ovanliga.

Tabell 1. Schematisk översikt över några riktningar inom textforskningen.

	Primär materialtyp	Kontextintresse	Forskarposition
Litterär stilistik	skönlitteratur	inom texten (i läsarperspektiv)	neutral, tolkande position
Läsbarhets- och begriplighetsforskning	sakprosa (särskilt informationstexter, instruktioner etc.)	inom texten (i läsarperspektiv)	normativ position
Funktionell analys (inklusive funktionell stilistik och genreanalys)	sakprosa (bruksprosa, genrebunden sakprosa)	1. situationskontext 2. intertextuell kontext: relation till texter i samma genre	neutral, förklarande position
Kritisk textanalys	sakprosa (ideologiskt viktig)	sociala praktiker (samhällskontext)	kritisk position
Textetnografi	sakprosa (i verksamhet)	verksamhet/praktik, materiell kontext	neutral position, deltagarrollitet

Enklast är att börja med att skissera textforskningens olika riktningar utifrån vilken typ av material som de berör. Gemensamt för olika riktningar är intresset

för *skrivna texter*, men dessa kan vara av olika slag – från skönlitterära texter till en mångfald av olika typer av sak- och bruksprosa (se om dessa begrepp Svensson m.fl. 1996). En förskjutning i intresse har skett så att forskningsintresset i dag oftare berör sakprosatexter av olika slag än litterära genrer (Frandsen 2006). Intresset för litterära texter lever dock kvar i den forsknings-tradition som kan kallas *litterär stilistik*, vars syfte är att »genom ett intensivt studium av språkliga drag i litterära texter förklara hur en viss litterär effekt kan uppstå» (Svensson 1988 s. 16), även om denna tradition i dag avsetter få större studier.

Spännvidden i intresset för sakprosa är stor – det som uppmärksammas är i dag allt från högstatusgenrer till renodlade brukstexter och verksamhetsanknutna texter, t.ex. facktext av olika slag och elevtexter. Inom en riktning som kan kallas *funktionell stilistik* har sakprosatexter sedan 1970-talet analyserats med syftet »dels att komma till klarhet om vilka språkliga drag som gör texter mer eller mindre funktionsdugliga i olika situationer, dels att genom jämförelser frilägga olika genrers karakteristika» (Svensson 1988 s. 16). Den funktionella stilistiken och andra typer av *funktionella analyser* (analyser med olika textlingvistiska metoder, med systemisk-funktionell grammatik etc.) har särskilt intresserat sig för olika typer av brukstexter och verksamhetsanknutna texter, t.ex. skoltexter. Inom den forskningsriktning som kan kallas *kritisk textanalys* och som härstammar från en anglosaxisk tradition (t.ex. Fowler 1991, Fairclough 1992) är också sakprosan det typiska materialet, men inom denna tradition tenderar ideologiskt viktiga sakprosatexter – politiska texter, reklam, massmedietexter etc. – att uppmärksammas mest eftersom analyserna ofta syftar till att visa hur texter utgör led i dold eller öppen maktutövning (se Karlsson 2010 s. 165). Denna tradition slog inom svensk textforskning igenom under 1990-talet och har alltsedan dess utgjort en viktig del av textforskningen.

Sakprosan är även materialet för den forskning om läsbarhet och begriplighet, som syftar till att kartlägga vad som gör texter läsarvänliga och bedöma texter i relation till detta (se Platzack 1974, Svensson 1988 s. 17, Josephson 2009 s. 102). Centralt material här är av naturliga skäl sådana texter där det är viktigt för avsändaren att nå ut med sitt budskap, i typfallet informerande texter, instruktioner, läroböcker etc. Forskningsobjektet är ofta språkbruket i en enskild sakprosatext, ibland en grupp texter. Denna forskning var livaktig särskilt under 1970- och 1980-talet, men är i dag lågproduktiv (jfr Josephson 2009 s. 102).

En viktig skillnad mellan olika riktningar inom textforskningen rör vilken roll förståelsen av *kontexten* spelar. I begriplighetsforskningen liksom inom

den litterära stilistiken spelar kontexten mycket liten roll även om texten ses ur ett läsarperspektiv, medan annan textforskning i högre grad ställer en detaljerad analys av kontexten mot analysen av texten (se Karlsson 2010). Vilken sida av kontexten som betonas varierar dock. För genreanalyser som syftar till att generalisera textmönster blir den intertextuella kontexten (t.ex. konventioner) central, medan för analyser som syftar till att förstå textens funktion blir situationskontexten viktig. För studier som intresserar sig för sociala processer på mer generell nivå blir den sociala och kulturella kontexten viktigast. Så är det t.ex. inom den kritiska textanalysen. Här finns ett släktskap med sociala vetenskaper och typiskt syftar inte en analys bara till att belysa samspel mellan (situations)kontext och text och förklara varför texter ser ut som de gör, utan även till att blottlägga dolda mönster och samband och visa på hur texter befäster eller omskapar större sociala mönster genom att relatera språkbruket till sociala praktiker på samhällsnivå.

Den typ av forskning som sammanfattande kan benämnas *textetnografi* leder sitt ursprung delvis till New Literacy Studies (Street 1984, Barton & Hamilton 1998), men har också utvecklats under influens av olika sociokulturella ansatser (jfr Karlsson 2010). Denna forskning har framför allt under det senaste decenniet etablerats som en del av textforskningen. Den utmärks av ett delvis anorlunda kontextintresse. Här är ofta produktionen eller användningen av texter i sig en del av studieobjektet. Hur texter blir del av praktiker och verksamheter och vad texter gör i sitt sammanhang undersöks. I stället för att beskriva kontexten runt en text kan en sådan undersökning ta sin utgångspunkt i en beskrivning av en praktik eller verksamheten för att välja ut texter att analysera (Karlsson 2007, 2010).

Ännu en viktig skillnad mellan olika forskningsriktningar är, slutligen, den skillnad i metateori och forskarposition som finns. Frandsen (2006) pekar ut en förskjutning från positivism till socialkonstruktivism – för övrigt ju en ganska allmän förskjutning inom humanistisk forskning – som typisk för modern textforskning, och också en tendens att överge vetenskaplig neutralitet för en mer kritisk forskarposition. Det sistnämnda gäller då framför allt för den forskning som hör hemma inom kritiska riktningar, t.ex. kritisk diskursanalys. Vidgas å andra sidan förståelsen av kritisk position till normativa positioner kan även begriplighets- och läsbarhetsforskningen sägas göras utifrån en kritisk – eller åtminstone normativ – position.

Detta kontrasterar mot olika typer av funktionell analys som är förknippade med en neutral, förklarande forskarposition. Gemensamt för dem brukar nämligen vara att det är en utgångspunkt för analysen att texten i fråga är väl-

formad och ändamålsenlig, och att den så att säga är formad av (och kan förklaras utifrån) avsändarens syfte och textens funktion. Detsamma gäller den textetnografiska forskningen. Här förekommer dock studier som är uttalat praxisorienterade i den meningen att de är avsedda att vara till nytta för dem som deltar i forskningen, t.ex. på en arbetsplats eller skola (se om praxisforskning Karlsson 2008, Rönn 2009), och detta medför att hållningen måste vara deltagarlojal.

Denna översikt har pekat på några viktiga särskiljande drag mellan några olika, mycket grovt skisserade riktningar inom textforskningen och jag hänvisar till de refererade forskningsöversikterna för delvis annorlunda sätt att tematisera översikter. T.ex. kan det skilja sig mellan olika undersökningar vilka textnivåer som framför allt undersöks eller om kvantitativa eller kvalitativa metoder används, men detta förbigick jag ovan av flera skäl. Ett skäl är att dessa aspekter helt enkelt inte kommer att bli aktuella, eftersom det mycket sällan går att utläsa ur kursplaner vilka nivåer som analyser inom utbildningen berör – och kurslitteraturen berör ofta analys på flera olika nivåer. Ett viktigare skäl är dock att undersökningar inom de flesta riktningarna i dag kan beröra många olika textnivåer och använda såväl kvantitativa som kvalitativa metoder.⁵ Jag har t.ex. valt att inte tala om *textlingvistik* som någon särskild riktning, trots att det forskningshistoriskt vore rimligt att tala om en sådan (Ledin 1999, Svensson 2005), eftersom jag betraktar den som synkront väl integrerad i andra riktningar. Även det vidgade textbegrepp som på senare tid har fått genomslag inom textforskningen (se t.ex. Gunnarsson 2007 s. 14) återfinns i dag i undersökningar inom många olika riktningar. Vidgningen innebär en förståelse av texter som *multimodala*, det vill säga meningsskapande även på annat sätt än språkligt (t.ex. genom bilder).

Gränsområden

Vilka textintressen motsvarar då de olika forskningsriktningarna inom högskoleutbildningen? Diskussionen av detta inleds med en blick på vilka »gränsområden» som aktualiseras i kursutformningen, det vill säga vilka andra centrala områden i utbildningen som textanalysen antas veta mot. Även om det kan finnas många lokala och tillfälliga skäl till att hel- och delkurser har satts samman

⁵ Se t.ex. Josephson 2006 s. 15 ff. för ett exempel på hur ett och samma material kan belysas utifrån samma frågeställning men på helt olika nivåer.

på ett visst sätt (jfr Bergöö 2005) säger ändå delkursindelningen något om vad som anses passa ihop.

Några av forskningsriktningarna som skissades ovan gränsar åt särskilda håll: den litterära stilistiken vetter t.ex. ut från nordistiken mot litteraturvetenskapen, den kritiska textanalysen mot olika samhällsvetenskapliga forskningsansatser medan begriplighets- och läsbarhetsforskningen vetter mot psykologivistiken. Men ser man på kursutformningen är det andra gränsområden som återkommer: ett mot skriftlig framställning (praktiskt skrivande, textproduktion) och ett mot samtalsanalys. Textanalys i konstellation med skriftlig framställning aktualiseras på flera kurser antingen genom att en och samma kurs innehåller båda momenten (UU-A, UU-B, UmU-A, SU-prA och UU-prB) eller genom att det finns formuleringar om att perspektiven ska samverka (GU-A, MiU-A). På GU-A ska textanalysen enligt delkursens innehållsbeskrivning t.ex. relateras till »studenternas egen kommunikativa förmåga». Skriftlig framställning har beröringspunkter med textanalysen genom att det rör skrivna texter men inte *analys* utan egen *produktion*, och detta gör det uppenbarligen lätt att föra samman skriftlig framställning med textanalysen.

Sammankopplingar med samtalsanalys är ovanligare men förekommer på tre kurser (SH-B, LnU-B och SU-prA); på ytterligare ett par kurser (MiU-A och UU-prA) ska textanalysen omfatta både talade och skrivna genrer, men utifrån litteratur som primärt tar upp analys av skrivna texter. Forskningshistoriskt har analys av samtal och text åtskilts (se Gunnarsson 2007 s. 14) och denna uppdelning upprätthålls alltså oftast. Ett intressant undantag är SU-prA, där två av delkurserna berör analys av »kommunikation» – *myndighetskommunikation* respektive *marknadskommunikation*, vilket innefattar både samtal och text, och dessutom både skriftlig och muntlig framställning.

Utöver dessa gränser antyds ibland andra gränslinjer mellan textanalys och vad som konstrueras som »annan» analys. På en kurs signaleras två sådana gränsland: mot sådan icke-språkvetenskaplig textanalys som (klassisk) retorik och (språkfilosofisk) argumentationsanalys och mot översättning (»Delkursen innehåller *dessutom* momenten argumentation och översättning», GU-B). Multimodalitet markeras däremot på denna och på ytterligare en kurs (SU-prB) i stället explicit som *inbegripet* i textanalysen:

Text behandlas ur ett vidgat textperspektiv som också omfattar multimodala texter. (Ur delkursbeskrivning, GU-B)

Delkursen utgår från en textsyn där inte bara skrift utan också bilder och layout ses som delar av texten. Målet är att du ska kunna analysera multimodala texter och de kommunikationssituationer som de är en del av. (Ur delkursbeskrivning, SU-prB)

En slutsats är att om multimodalitet alls beaktas så ses det som en integrerad del av »textanalysen».

Nyckelord

Nästa steg i försöken att åskådliggöra textanalysdelkursernas innehåll blir att mer systematiskt se efter centrala, teoretiskt laddade nyckelord i kursplanerna. I tabell 2 finns de identifierade nyckelorden uppställda. Om ett nyckelord förekommer endast i målformuleringar eller betygskriterier, inte i hel- eller delkursens innehållsbeskrivning, kommenteras detta. Jag har bortsett från ord när de används i en annan mening än den teoretiskt laddade. Jag har också bara räknat ett nyckelord en gång per kurs. Sökningen har gjorts på ett sådant sätt att »stil» t.ex. inkluderar *stil*, *stilanalys*, *stilistisk*, »begriplig» *begriplig*, *begriplighet* etc. Eftersökta nyckelord som inte förekom finns inte med i uppställningen.

Tabell 2. Nyckelord.

Nyckelord	Antal kurser (svenska a + b)	Antal kurser (praktisk svenska a + b)	Kurser
genre	7	3	LU-A, LU-B, SU-A, UmU-A, UU-A (endast i mål), UU-B (endast i mål), ÖrU-A, SU-prA, UU-prA, UU-prB
funktion	5	2	GU-B (endast i mål), LU-A (endast i mål), SU-A, SH-A, ÖrU-A, SU-prB (endast i mål), UU-prA
medie/media	2	2	GU-B, SU-A, SU-prB (»vårt moderna mediasamhälle», endast i betygskriterier), UU-prA (»i olika medier»)
stil	4	0	LiU-A, MiU-A, SH-A, UU-B (endast i mål)
multimodal	2	1	GU-B, UmU-A, SU-prB
kritisk	2	1	SU-A, UmU-A, SU-prB (endast i betygskriterier)
argument	3	0	GU-B, MiU-A, ÖrU-A
retorik/retorisk	3	0	GU-A (endast i mål), GU-B (endast i mål), UU-B (endast i mål)
begriplig	1	1	SU-A, SU-prB
läsbar	1	1	SH-A, SU-prA
kontext	1	1	SU-A, SU-prB (endast i betygskriterier)
sakprosa	2	0	SU-A, UmU-A
textlingvist	2	0	MiU-A, UU-B (endast i mål)
diskurs	2	0	LnU-B, SU-A
social	1	0	ÖrU-A
facktext	1	0	GU-B
kommunikations-situation	0	1	SU-prB

Det är viktigt att komma ihåg att formuleringarna i vissa av kursplanerna är så kortfattade att inget av nyckelorden alls dyker upp. Men sammantaget fungerar ändå sammanställningen som en viss positionsbestämning. Då bidrar även iakttagelser av vilka nyckelord som är mindre spridda eller inte förekommer alls.

Även om det är uppenbart att inget nyckelord (utöver *text* och *analys*) är så centralt att det förekommer på alla kurser står i alla fall begreppet *genre* starkt – det nämns för 10 av de totalt 18 kurserna. Även *funktion* (*funktion*, *funktions* etc.) är relativt vanligt (7 kurser). Begreppet *diskurs* är däremot mycket mindre centralt än begreppet *genre* och systerbegreppet *register* saknas helt. Inte heller *stil* är så centralt som man kanske hade väntat i ett textforskningshistoriskt perspektiv (4 kurser). Sammantaget ger uppställningen en relativt tydlig bild av att det särskilt är en form av funktionell analys som återkommer, liksom att det företrädesvis tycks röra sig om analys av sakprosa (facktexter, massmedietexter) – åtminstone nämns inte *litteratur* eller *litterär*. *Kontext* och *kommunikationssituation* är inte heller några centrala begrepp – det vanligaste tycks vara analysen av texten i sig – och nyckelord som *literacy/literacitet*, *textbruk* och *etnografisk* saknas helt. (Kursen på LU-B heter dock »Texter i bruk».)

Multimodaliteten har bara fläckvis slagit igenom (men behandlas som exemplet i förra avsnittet visade ofta som en naturlig del då den inkluderas). *Kritisk* analys nämns några gånger. *Argumentation* och *retorik* återkommer på några kurser (men det verkar av kurslitteraturen att döma inte betyda riktigt samma sak på de olika kurserna: på GU rör det sig om t.ex. om klassisk retorik medan det på UU handlar om nyretorisk genreteori).⁶

Vilka andra föreställningar dessa nyckelord kan vara förknippade med kommer att beröras vidare i diskussionen om relationen mellan kurserna och forskningsriktningarna, men det går redan här att konstatera att textanalysen som undervisningspraxis uppenbarligen har starka beröringspunkter med den svenska sakprosaforskningens funktionella huvudfärd där *genre* är det föredragna samlade begreppet för att tala om och beskriva textgrupper (och då överlappar det som i andra traditioner omfattas av *register* och *diskurs*; jfr även Ledin 1996). Sett utifrån nyckelorden framstår den prototypiska textanalysutbildningen alltså som sysselsatt med genreanalys.

Det går också att konstatera att någon riktigt tydlig skillnad inte finns mellan kurser inom svenska språket och kurser inom praktisk svenska.

⁶ På LnU-A finns dock en hel delkurs med retorisk inriktning som berör såväl analys som produktion och såväl tal som skrift; den har här dock inte räknats in bland textanalyskurserna.

Kurslitteraturen

Litteraturen är i vissa avseenden mycket varierad samtidigt som vissa titlar återkommer. Det jag berör i detta avsnitt är det som ofta återkommer, medan mer specifika litteraturval kommer att beröras när det blir relevant i nästa avsnitt.

På de flesta kurserna förekommer någon eller några mer eller mindre renodlade allmänna läroböcker i text- eller stilanalys. Här är det en bok som dominerar mycket starkt: Hellspong & Ledins *Vägar genom texten* (1997), som används på någon kurs vid 8 av de 10 lärosätena. På UU används i stället Lagerholms *Stilistik* (2008) (på A och prA), Lars Melins *Nyfiken på texten* (2009) (prA), respektive Hellspongs *Metoder för brukstextanalys* (2001) (B och prB). På LiU används i stället Liljestrands *Språk i text* (1993) och Melin & Langes *Att analysera text* (2000 och tidigare upplagor). Gemensamt för dessa alternativa böcker – varav några används som komplement till *Vägar genom texten* även på en del andra kurser⁷ – är att de är mer utpräglat inriktade mot stilanalys, men de representerar inte någon radikalt annorlunda riktning än *Vägar genom texten*. Eftersom just denna bok dominerar så kraftigt är det av visst intresse att stanna till för att gå något djupare in på vilka svar på frågor om *vad* och *varför* som just denna bok aktualiserar. *Vägar genom texten* kan sägas ligga nära den svenska sakprosaforskningens funktionella huvudfåra under de senaste tjugo åren såsom den skisserades i forskningsöversikten. Kontextförståelsen har en viktig roll och de många exempelanalyser som redovisas i boken utgör kvalitativa analyser av enskilda texter där karakteristiska drag i textens utformning förklaras utifrån dess funktion, även om »ingången» till analysen normalt snarast är metoden: boken är disponerad utifrån olika analysdimensioner, och inbjuder därigenom till att välja en metod och pröva den på ett visst material, snarare än att utgå från en i förväg formulerad mer övergripande frågeställning.

Teoretiskt visar Hellspong & Ledins läromedel särskilt influenser av den systemisk-funktionella lingvistik och den kritiska diskursanalysen. Bokens kontextmodell är t.ex. snarast en sammanfogning av dessa båda traditioners kontextbegrepp. Metodiskt är den starkt eklektisk, och sammanfattar (och föregriper) mycket av de två senaste decenniernas svenska textforskning. Den har bl.a. inslag av traditionell funktionell stilistik (med kvantifierande metoder för lexikogrammatisk analys) men visar också en stark påverkan från textlingvistik (t.ex. de Beaugrande 1997) och systemisk-funktionell lingvistik (t.ex. Martin 1992,

⁷ Lagerholm 2008 på MiU-A, Hellspong 2001 på LU-B och Melin & Lange 2000 på LnU SvB.

Halliday 1994), med en rad utpräglat kvalitativa analysgrepp och bl.a. en tidig, förenklad version av *appraisal* (t.ex. Martin 1993). Sammanfattande kan boken beskrivas som en verktygslåda som innehåller analysgrepp för att beskriva texter, med stark betoning just på de metodiska redskapen och mindre betoning på långtgående tolkningar och slutsatser av analysresultaten. Det finns dock mot slutet av boken också flera kapitel som snarare diskuterar tolkningsramar. Den innehåller bl.a. ett kapitel om stilanalys och ett som utgör en introduktion till den kritiska diskursanalysen. Inom forskningen hämtar undersökningar med kritisk ansats inte sällan analys från andra riktningar, och metodgreppen i *Vägar genom texten* lånar sig på samma sätt ofta även till denna typ av analyser.

En möjlig förklaring till den popularitet som denna bok åtnjuter ännu mer än ett decennium efter dess första upplaga är kanske just dess eklekticism och öppenhet – att den samlar traditionerna och kan användas för olika typer av analyser. Boken berör också genrebegreppet, men det är inte särskilt centralt. Den centrala ställning som *genre* har på textanalyskurser (att döma av genomgången i förra avsnittet) kan därför knappast härledas direkt ur denna boks dominans, även om analysmodellerna i den är väl lämpade för genrebekrivningar i meningen generaliserande beskrivningar av vad som utmärker textgrupper. Det är också värt att notera att begriplighetsfrågor i stort sett inte alls tematiseras i denna bok och att inga skönlitterära textexempel tas upp.

För analys av skönlitterär text finns det speciallitteratur på några av kurserna, vilket jag kommer att återkomma till i nästa avsnitt. För begriplighetsanalys finns också speciell litteratur, särskilt antologin *Textvård* (2006) där flera av bidragen berör olika aspekter av begriplighet och läsbarhet i texter (bl.a. Ransgart 2006, Reichenberg 2006). Hur den används återkommer jag också till i nästa avsnitt.

Kurserna och spåren av olika forskningsriktningar

I detta avsnitt ska jag försöka sätta de aktuella kursernas textintresse i relation till de olika riktningar och intressen inom textforskningen som skisserades i inledningen. De olika riktningarna kommer att diskuteras i tur och ordning. Dock kommer textetnografin inte att ges någon egen rubrik, eftersom den uppenbarligen är av marginell betydelse inom de aktuella kurserna, utöver att två av ganska många artiklar på en av kurserna (LU-B) möjligen kan sägas närma sig detta perspektiv (Bellander 2008, Blücker 2006). Ett möjligt skäl till att text-

etnografen inte återfinns inom litteraturlistorna och i innehållsbeskrivningarna kan vara att den uppfattas som perifer eller liggande utanför området »textanalys». Perspektivet återfinns inom utbildningen, men främst på kurser med inriktning mot skrivforskning och främst på kurser på kandidat- eller magisternivåer. I ett fall (UU-B) finns en forskningsartikel med ett sådant perspektiv på en delkurs i språksociologi (Gunnarsson 1997).

Ett särskilt avsnitt kommer att ägnas åt sådana konceptioner av textanalysen som snarare är kopplade till analys av texter som ett led i skrivfärdighetsträning.

Litterär stilistik och analys av skönlitterära texter

Inom textforskningen är analys av sakprosa i dag vanligare än analys av litterära texter, och detta verkar gälla även utbildningen. I innehållsbeskrivningar eller mål syns inga tydliga spår av arbete med litterärt material, även om det hypotetiskt kan täckas av formuleringar om *stilistisk/stilistik* på UU-B, LiU-A och kanske MiU-A. Att det ändå kan ha viss relevans framgår av litteraturvalen på ett par av de aktuella kurserna: På LiU-A och UU-B indikeras det av en använd bok (*Stilstudier*, red. av Josephson 1996); på ÖRU-A används två artiklar ur den. På UU-B finns dessutom fler titlar med relevans för ett litterärt perspektiv, inklusive en mer renodlad litteraturvetenskaplig grundbok (Bergsten 1990, *Litteraturhistoriens grundbegrepp*). På UU-prA finns en artikel som möjligen kan sägas ha litterär relevans (Källström 2005).

En slutsats är att den litterära analysen har en begränsad roll men ändå står starkare inom utbildningen än inom forskningen (jfr Svensson 2005 s. 69).

Läsbarhet och begriplighet

Kopplingar till läsbarhets- och begriplighetsforskningen aktualiseras i kursplanerna, som framgick ovan, genom användandet av nyckelorden *begriplighet* och *läsbarhet* i fyra av innehållsbeskrivningarna:

Med utgångspunkt i begreppen diskurs och genre diskuteras ur ett kritiskt perspektiv sambandet mellan texters utformning och funktion *med särskild betoning på texters begriplighet* (Ur delkursbeskrivning, SU-A)

[...] olika metoder för textanalys *med avseende på* främst stil, funktion och *läsbarhet* (Ur delkursbeskrivning, SH-A)

Stort utrymme ägnas åt tillämpning av grundläggande metoder för textanalys och samtalsanalys och åt diskussioner om texters *läsbarhet och tydlighet*. (Ur delkursbeskrivning, SU-prA)

Vikt läggs också vid studiet av texters *begriplighet och tillgänglighet*. (Ur delkursbeskrivning, SU-prB)

Det framgår här ganska tydligt att analyser (eller på SU-prA »diskussioner») utifrån läsbarhet och begriplighet berörs inom kurserna, men att det behandlas som ett av flera perspektiv och det finns inte heller alltid någon specifik litteratur knuten till perspektivet. Belysande härvidlag är också betygskriterierna från SU-prB, där krav på behandling av »begriplighetsfrågor» endast finns för de högre godkända betygen (A–C), inte de lägre (D–E). Betygsriteriet för C och D får exemplifiera:

[C:] Studenten analyserar multimodala texter ideationellt, interpersonellt och textuellt, såväl språkligt som visuellt, och drar utifrån analyser slutsatser om texters budskap, de inblandade resursernas funktioner och texters funktionalitet i relation till kontexten. Såväl *begriplighetsfrågor* som mer kritiska perspektiv berörs.

[D:] Studenten analyserar multimodala texter utifrån minst två metafunktioner, såväl språkligt som visuellt, och drar utifrån analyser slutsatser om texters budskap och texters funktionalitet i relation till kontexten.

Läsbarhets- och begriplighetsperspektivet aktualiseras också av enskilda poster i litteraturen på 9 av de 18 kurserna. Viktigast är här antologin *Textvård*, där flera av de ingående artiklarna har just detta perspektiv. Den används på 4 av textkurserna (GU-A, SU-A, ÖrU-A och SU-prB) och finns dessutom på andra delkurser än textanalyskursen på ett par ställen (MiU-A och SH-A). En specifik artikel med detta perspektiv som ofta återkommer är Olle Josephsons »Varför en lätt text kan vara svår att förstå» (1991) – använd på 5 av kurserna (LnU-B, LU-A, MiU-A, UU-prA och UU-prB).

Litteraturinventeringen ger stöd för iakttagelsen att läsbarhets- och begriplighetsperspektivet kan fungera som ett av flera perspektiv i en kurs, men i sig själv inte blir huvudsaken. Det aktualiseras på något sätt inom alla fyra kurserna inom praktisk svenska, och på många av kurserna inom svenska språket också, oftast genom någon enstaka titel på litteraturlistan. Ett skäl kan vara att detta helt enkelt ses som ett »nyttigt» perspektiv att beröra. Det är dock inte på något sätt begränsat till kurser där textanalysen kopplas särskilt tätt ihop med skriftlig framställning, utan förekommer på flera andra kurser. Omvänt gäller att en bok som *Textvård* på vissa lärosäten placerats på kurser i skriftlig färdighet, snarare än på textanalyskursen. Kanske ska detta då tolkas som att analys-

perspektivet på texter här har delats upp så att explicit normativa perspektiv – eller i alla fall frågor om läsbarhet och begriplighet – har flyttats över på textproduktionskurser medan analyser med ett mer neutralt och förklarande perspektiv finns inom kurser som etiketteras »textanalys».

Funktionell analys

Jag har hittills flera gånger talat om den svenska sakprosaforskningens funktionella huvudfåra, och denna breda och ganska eklektiska tradition har satt ett mycket tydligt avtryck i kursutformningen och litteraturvalen. Grunderna för och intressena inom denna riktning sammanfattas rätt väl i den ganska långa innehållsbeskrivningen av textanalysdelkursen på ÖRU-A:

Delkursen innehåller momenten textanalys och textteori. Under delkursen analyseras texter inom bruksprosa. Texterna analyseras noggrant med avseende på innehållsstruktur, interpersonella strukturer och argumentation. Huvudvikten läggs på att förståelsen av textens form är uttryck för ett val hos sändaren, samt på texternas funktion i relation till situations- och kulturkontexter. Den språkliga formens betydelse för textens kommunikativa funktion belyses. Delkursen syftar till att ge god färdighet i att med språkvetenskaplig terminologi beskriva hur texter är uppbyggda, vidare till att studenterna ska kunna identifiera och beskriva skillnader mellan olika texter och genrer samt kunna diskutera texter ur ett vidare funktionellt och socialt perspektiv.

Denna utförliga beskrivning är ovanlig i kursplanerna, och är kanske den som i högst grad närmar sig att ge en motivering till kursinnehållet. Motsvarande utförlighet finns inte för andra kurser, men det är ändå sannolikt att de många omnämningarna av *genre* i kursplanerna kan hänföras till ett likartat sätt att se på textanalysen. Detta gäller även omnämningarna av *funktion* (och kanske *stil*), liksom de beskrivningar som knyter samman text med kontext eller kommunikationssituation. Citatet ur en betygskriterieformulering från SU-prB som återgavs i förra avsnittet antyder t.ex. en grundläggande funktionell analysorientering (»Studenten [...] drar utifrån analyser slutsatser om texters budskap, de inblandade resursernas funktioner och texters funktionalitet i relation till kontexten»).

Denna analysriktning torde också kunna vara ganska central redan genom att det kan sägas vara den »grundläggande» analysriktningen i den vanligaste läroboken, *Vägar genom texten* (Hellspong & Ledin 1997). Jag skrev ovan om denna att den starkt betonar de metodiska redskapen och i lägre grad vilka tolkningar av analyser som kan göras. I anslutning till detta är det intressant att notera en formulering ur innehållsbeskrivningen från ÖRU-A som citerades ovan:

»att ge god färdighet i att med språkvetenskaplig terminologi beskriva hur texter är uppbyggda». Detta antyder att utvecklingen av ett metaspråk för att beskriva och förstå texter ses som ett mål i sig. Ett syfte med utbildningen blir då snarast allmänbildade – att ge studenterna ett metaspråk för att tala om texter och texters delar, eventuellt i anslutning till den grundläggande motivering som ibland ges till undervisning i grammatik (jfr Nilsson 2000, Josefsson 2007). Några motsvarande formuleringar finns inte i andra kursplaner, men detta kan mycket väl vara en av de tankar som är så självklara att de inte behöver skrivas ut, och kan i så fall vara en nyckel till att förstå varför just den funktionella analysen blivit så central i utbildningen.

Kritisk textanalys

Kopplingar till den kritiska textanalysen – även benämnd *kritisk diskursanalys* eller *diskursanalys* – finns på några kurser. I målen för UmU-A signaleras ett kritiskt perspektiv genom en målformulering om att studenten ska kunna »utföra en *kvalitativ kritisk textanalys* på en sakprosatext» och på LnU-B handlar kursen bl.a. om »diskursanalys», vilket understöds av Winther Jørgensen & Phillips (2000) introduktion till olika diskursanalysriktningar på litteraturlistan. Kritisk analys aktualiseras även på SU-A och på SU-prB genom omnämnanden av *kritiskt perspektiv*. Båda formuleringarna citerades redan i avsnittet om läsbarhet och begriplighet ovan, och den från SU-prB citerades även i avsnittet om funktionell analys, eftersom de är exempel på en viss blandning av riktningar inom en kursplan:

Med utgångspunkt i begreppen diskurs och genre diskuteras ur ett kritiskt perspektiv *sambandet mellan texters utformning och funktion* med särskild betoning på texters begriplighet (Ur delkursbeskrivning, SU-A)

Studenten analyserar multimodala texter ideationellt, interpersonellt och textuellt, såväl språkligt som visuellt, och drar utifrån analyser slutsatser om texters budskap, de inblandade resursernas funktioner och texters funktionalitet i relation till kontexten. Såväl begriplighetsfrågor som *mer kritiska perspektiv* berörs. (Ur betygskriterier för betyg C, SU-prB)

Även kritisk analys tycks vara en riktning som kan utgöra ett av flera perspektiv på en kurs, men som i sig själv inte blir huvudsaken. På litteraturlistorna är perspektivet inte heller särskilt ofta återkommande. Utöver den ovan anförda introduktionsboken på LnU-B skymtar kritiska ansatser genom litteraturvalen framför allt på några kurser: på LU-B (*Teoretiska perspektiv på sakprosa*, red.

av Englund & Ledin 2003, där flera artiklar rör perspektivet) och SH-B (genom ett antal artiklar av Per Ledin med detta perspektiv: Ledin 1993, 1994, 1997). Ett av fördjupningskapitlen i slutet av *Vägar genom texten* (Hellspong & Ledin 1997), den mest använda läroboken, utgör också en introduktion till den kritiska diskursanalysens tankegrunder, men i vilken omfattning det används på kurserna går det inte att säga något om eftersom det inte anges i litteraturlistorna om alla kapitel i boken verkligen används.

En slutsats blir att den kritiska analysen har en relativt marginell ställning; den kan så att säga läggas på men utgör inte den mest grundläggande inriktningen. I sin mer utpräglade variant (inom kritisk diskursanalys, CDA) är den kritiska textanalysen inom forskningen snarast en typ av analys som syftar till att kartlägga hur makt utövas genom språket, inte primärt texter (jfr Karlsson 2010 s 165). Men ofta blir perspektivet i nordistiska undersökningar mer textnära och mindre uttalat emancipatoriskt, och det torde vara i denna mildare form som riktningen har sina motsvarigheter i utbildningen.

Färdighetstränande analys

Vissa intressen utan särskilt tydlig motsvarighet i forskningen kan också urskiljas i kursplaner och litteratur. Dessa pekar alla mot en konception av textanalysen som ett slags hjälpämne för utveckling av färdigheter i praktiskt skrivande. Ett sådant intresse antyds i flera kurser där textanalys kombineras med skriftlig framställning. Mest explicit är det i en målformulering på LiU-A, i målet att »bedöma och värdera texter ur ett normativt perspektiv» – och det ligger nog nära till hands att tänka sig att det primära materialet är studentens egna texter eller någon annan students texter. På andra kurser fastslås det uttryckligen att textanalysen ska kunna omsättas i det egna skrivandet. Textanalysen ska relateras till »studenternas egen kommunikativa förmåga» på GU-A och studenterna ska kunna »tillämpa sin medvetenhet om genrer i det egna skrivandet» på UmU-A. Sådana tankar i mer eller mindre utvecklade former är sannolikt vad som ligger bakom att skriftlig framställning och textanalys förs samman inom en kurs, trots att det alltså inte alltid skrivs ut. Även om det inte anges är det också tänkbart att genreanalyser kan göras till en del av en skrivpedagogik där analys av modelltexter i en viss genre kan föregå eget skrivande (jfr Hyland 2002, Ivanič 2004, Holmberg & Wirdenäs 2010).

Jämförelser mellan kurser

Jag har hittills diskuterat de olika kurserna samlat, men det är också relevant att diskutera relationen mellan olika kurser på samma lärosäten och mellan kurser inom svenska språket och praktisk svenska.

I fråga om relationen mellan kurser på grund- och fortsättningsnivå vid de lärosäten som har textanalysmoment på båda är det svårt att se några regelbundenheter. Tänkbart vore t.ex. ett byte av riktning, men några typiska mönster för progressionen går det inte att tala om. På en fortsättningskurs formuleras relationen till den föregående kursen så att delkursen »utvidgar, fördjupar och bygger vidare på» grundkursen (GU-B). Detta sammanfattar nog ganska väl att progressionen ofta innebär ett mått av både fördjupning (mer av samma) och av utvidgning, men hur utvidgningen tar sig uttryck skiljer sig dock mellan lärosätena. Mellan UU-A och UU-B (där textanalysdelkursen på fortsättningsnivå är en av flera valbara delkurser) handlar utvidgningen bl.a. om att ett litterärt perspektiv tillkommer; mellan SU-prA och -prB är det i stället bl.a. multimodalitet som utgör utvidgningen, mellan GU-A och GU-B multimodalitet och översättning.

Ser man på skillnaderna mellan kurser inom studiegången *svenska språket* och *praktisk svenska* framträder inte heller några tydliga mönster, men några iakttagelser kan göras. En skillnad är att textanalysdelkursen på UU-prB kombineras med skriftlig framställning, medan motsvarande delkurs på UU-B aktualiserar ett litterärt perspektiv, vilket nog indikerar en större orientering mot färdigheter på kursen inom praktisk svenska. Vidare finns det mest oortodoxa upplägget i fråga om delkursorganisation på en av de praktiska kurserna, nämligen SU-prA. Här kopplas såväl samtals- och textanalys som skriftlig och muntlig framställning samman på två av delkurserna. Delkurserna särskiljs i stället utifrån olika domäner för materialvalet – myndighetskommunikation respektive marknadskommunikation – och arbetet är upplagt utifrån »fall», vilket då kan tänkas skapa en ram som accentuerar den praktiska tillämpbarheten i analyser. I övrigt framstår kurserna inom studiegången praktisk svenska ofta inte som på något uttalat sätt annorlunda eller mer »praktiska», och det är också enkelt att peka på specifika *likheter* mellan teoretisk och praktisk kurs på samma lärosäte. På UU används t.ex. samma huvudböcker i textanalys på motsvarande praktiska och teoretiska kurser (Lagerholm 2008 på UU-A och UU-prA respektive Hellspong 2001 på UU-B och UU-prB).

Textanalysen och textforskningen

Vilka sammanfattande slutsatser kan då dras om textintresset i högre utbildningar, och hur ser detta ut i relation till dagens textforskning? Här ska jag avslutningsvis summera de viktigaste iakttagelserna och diskutera dem. Jag kommer också att föra ett mer principiellt resonemang om forskningsanknytningen i textanalyskurserna.

Huvudmönstret är tydligt: Textanalysen är nog typiskt inriktad mot sakprosa, inte litterärt material. Det förekommer dock ännu inslag av språkvetenskaplig analys av litterärt material, i anslutning till vad som av hävd har förekommit inom nordistikens forskning och högskolans svenskämne (jfr Svensson 2005 s. 69), trots att detta i dag är har en ganska marginell plats inom textforskningen. Läsbarhet och begriplighet – också en relativt marginell riktning inom den moderna textforskningen – tematiseras några gånger i kursplanerna och är inte så sällan företrädd i den valda kurslitteraturen. Men detta perspektiv får snarast ett slags plats i marginalen – det blir ett *extra* perspektiv som läggs in, och detsamma tycks gälla kritiska perspektiv, trots att den kritiska textanalysen är en ganska central riktning inom den moderna textforskningen. Textetnografen har inte lämnat några tydliga spår, men kan dyka upp på andra kurser än dem som i första hand är inriktade på textanalys. Mest central för utbildningen tycks i stället vara en beskrivande, förståelseinriktad textanalys, där mönster i texter knyts till texters funktion och genremönster identifieras. Denna typ av analys har på ett allmänt plan en god förankring i svensk textforskning (även om få textundersökningar ser ut just så). Sammanfattningsvis kan man konstatera att det som görs inom undervisningen i allmänhet har någon form av koppling till forskningen – men också att undervisningen är någonting ganska annorlunda mot textforskningen, och att den knappast kan sägas avspegla tendenserna i den moderna textforskningen. T.ex. verkar den moderna textforskningens intresse för texters sammanhang och de verksamheter som de ingår i (med några undantag) inte ha avsatt några mer systematiska spår i undervisningen.

I stället verkar andra textintressen ha fått styra prioriteringarna inom kurserna. Detta syns i vad som framkommer om syftet med undervisningen och vad analyserna ska kunna användas till. Detta berörs visserligen inte explicit i kursernas innehållsbeskrivningar, men det går ändå att dra vissa slutsatser. Ibland knyts analysen till tillämpningar på eget skrivande: det finns formuleringar om att textanalysen ska ha relevans för studenternas eget skrivande, och i samma riktning pekar det faktum att textanalys ibland paketeras ihop med skriftlig framställning

inom en kurs. Textanalysen ska då ge ökad medvetenhet i skrivandet. Samma typ av relevans kan frågor om läsbarhet och begriplighet ges, vilka aktualiseras på en del av kurserna. Läsbarhetsforskningen är i dag inte något stort område inom textforskningen, men att diskussioner om begriplighet blir mer centrala inom utbildningen kan förklaras av relevansen för eget skrivande och för bedömning av andras texter både inom utbildningen och i yrkeslivet (och kanske också av ett så enkelt skäl att man i den ovan diskuterade *Textvård*, 2006, råkar ha en lämplig lärobok). Ett skäl till att undervisningen ser ut som den gör kan således vara en strävan mot generisk kompetens och utomakademisk tillämpbarhet. Det är å andra sidan bara vissa typer av utomakademisk tillämpbarhet som lyfts fram. Den kritiska textanalysen har ofta en tydlig samhällsrelevans och skulle t.ex. kunna vara till nytta för sådan träning i »kritisk literacy» som ibland efterlyses (jfr t.ex. Persson 2000). Men detta perspektiv aktualiseras bara på enstaka kurser och ges där en ganska begränsad roll.

Den utomakademiska tillämpbarheten står mot en typ av inomakademisk tillämpbarhet, där analysfärdigheter och metakunskaper behandlas som ett självändamål, kanske som led i en tänkt progression. I kursplanen för ÖrU-A står det t.ex. att »[d]elkursen syftar till att ge god färdighet i att med språkvetenskaplig terminologi beskriva hur texter är uppbyggda [...]» och även i många andra formuleringar i kursplanerna framställs analysfärdigheten *i sig* som det mest centrala innehållet. Om detta ses som ett led i en progression på väg mot forskningens tillämpningar där man börjar med att lära sig att hantera »verktygslådan» stämmer detta väl in på en typ av forskningsanknytning i högre utbildning som diskuteras av bl.a. Stefan Björklund (1991; jfr Högskoleverket 2006). Björklund hävdar nämligen att den »naturligaste preciseringen av forskningsanknytning tycks vara att i undervisningen foga in träning i vetenskaplig metod» (1991 s. 24), och för textanalysundervisningens del kan detta vara just en undervisning som tränar studenterna i att göra systematiska analyser med hjälp av en vetenskapligt grundad begreppsapparat. Emellertid har det också påpekats att denna typ av forskningsanknytning inte alltid blir så fruktbar i praktiken. Björklund nämner som ett potentiellt problem risken att undervisning i metod »sker utan anknytning till problem» (1991 s. 26). Detta innebär att den reduceras till metodövning, något som snarare fjärrar den från det vetenskapliga tänkandet, där valet av metod i stället alltid måste bestämmas av problemets art:

Självklart bör varje ämne som förberedelse för det »självständiga arbetet» lära ut de tekniker som krävs för att genomföra en konkret forskningsuppgift. Men det är olyckligt att låta metodundervisning bli lika med forskningsanknytning. Ris-

ken är att teknikerna (eller metoderna) ter sig som självklara och orubbliga när den fundamentala lärdomen i stället bör vara att ingenting är immunt mot sakskaäl. (Björklund 1991 s. 26)

För relationen mellan undervisningen i textanalys och textforskningen är detta en relevant problematisering. Även om det ibland inom forskningen är tillräckligt att kunna *beskriva* texter, ställer forskningen normalt sett betydligt mer specifika frågor som sedan operationaliseras i en målinriktad analys av ett visst textmaterial. Den vetenskapliga textanalysen startar därför typiskt med frågeställningen, inte med metoden.

Intressant i sammanhanget är t.ex. att den mest använda boken, Hellspong & Ledins *Vägar genom texten* (1997), inbjuder till ett annat analysupplägg än det typiskt vetenskapliga. Även om boken öppnar för olika analysgångar är den organiserad efter olika metoder, och därmed framställs metoden som den mest centrala startpunkten för en analys snarare än en viss frågeställning.⁸ Därmed kan en oreflekterad användning av den leda till en överbetoning av det metodiska och därmed att »problemet», med Björklunds ord, försvinner ur sikte.

Hur de faktiska analysuppläggen ser ut i undervisningen går inte att avgöra utifrån bara en genomgång av kursplaner och litteratur; kursplanerna är ofta mycket kortfattade, och varken kursplanerna eller litteraturen säger något om vad som faktiskt händer i lärosalen. Det är tydligt att många beslut om vad textanalysen ska bli ur ett didaktiskt perspektiv ligger hos den enskilda läraren, som själv får välja riktning i dialog med litteraturen eller följa någon upparbetad tradition och göra som det »alltid» har varit. Detta behöver inte vara något problem – men något större explicititet skulle antagligen kunna bidra till att tydliggöra forskningsanknytningen, liksom minska risken för att analyser fastnar i ren metodövning. En slutreflektion blir därför att den som utformar kurser lite oftare än i dag borde erbjuda ett svar på den fråga som både studenter och forskare på var sitt håll nog ofta ställer sig: Vad kan man ha textanalys till?

Refererad kurslitteratur

Bellander, Theres, 2008: »Nån som visslar på dej i fickan». Ungdomars användning av mobiltelefoner med utgångspunkt i begreppet kommunikativa verksamhetstyper. I: Svenskans beskrivning 29. Förhandlingar vid Tjugonionde sammankomsten för svenskans beskrivning, utg. av Marianne Nordman, Siv Björklund, Christer Laurén,

⁸ Detta kan t.ex. kontrasteras med en lärobok som används inom samhällsvetenskaplig textanalys, nämligen *Textens mening och makt* (red. av Bergström & Boréus 2005), där ingången till analyser i stället är vilka frågeställningar som är aktuella.

- Karita Mård-Miettinen & Nina Pilke. (Vasa: Skrifter utgivna av Svensk-Österbottiska samfundet 70.) Vasa: Svensk-Österbottiska samfundet. S. 50–57.
- Bergsten, Staffan, 1990: Litteraturhistoriens grundbegrepp. Lund: Studentlitteratur.
- Blückert, Ann, 2006: Juridiklärares skrivhandledning och pm-kommentarer som vägledning in i en språklig praktik. I: Svenskans beskrivning 28. Förhandlingar vid Tjugoåttonde sammankomsten för svenskans beskrivning, utg. av Per Ledin, Lena Lind Palicki, Christina Melin, Gunvor Nilsson, Karolina Wirdenäs & Håkan Åbrink. Örebro: Örebro universitet, Institutionen för humaniora. S. 59–66.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1997: Texten i och för organisationen. I: Samtal och språk-användning i professionerna. Rapport från ASLA:s höstsymposium, Linköping, 6–7 november 1997, red. av Per Linell, Lars Ahrenberg & Linda Jönsson. (ASLA:s skriftserie 11.) Uppsala: ASLA. S. 65–86.
- Hellspång, Lennart, 2001: Metoder för brukstextanalys. Lund: Studentlitteratur.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per, 1997: Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys. Lund: Studentlitteratur.
- Josephson, Olle, 1991: Varför en lätt text kan vara svår att förstå. I: Kultur – text – språk, red. av Elsie Wijk-Andersson. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 27–38.
- Källström, Roger, 2005: Litterärt språk på tvärs. Lite om språket hos Leiva Wenger och Hassen Khemiri. I: Språk på tvärs. Rapport från ASLA:s höstsymposium, Södertörn, 11–12 november 2004, red. av Boel De Geer & Anna Malmbjer. (ASLA:s skriftserie 18.) Uppsala: ASLA. S. 147–158.
- Lagerholm, Per, 2008: Stilistik. Lund: Studentlitteratur.
- Ledin, Per, 1993: Den skenande spårvagnen: en sociosemiotisk stilanalys av en nyhetsberättelse i tre kvällstidningar. I: Språk och stil NF 3. S. 35–56.
- Ledin, Per, 1994: Vem kan man lita på? Språk och makt i EU-debatten. I: Språk och stil NF 4. S. 19–63.
- Ledin, Per, 1996: Genrebegreppet – en forskningsöversikt. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa 2.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Ledin, Per, 1997: Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt Apotek. I: Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997, red. av Roger Andersson & Patrik Åström. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Ledin, Per, 1999: Texter och textslag – en teoretisk diskussion. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa 27.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Liljestrand, Birger, 1993: Språk i text. Handbok i stilistik. Lund: Studentlitteratur.
- Melin, Lars, 2009: Nyfiken på texten. Textteori för textpraktiker. Stockholm: Liber.
- Melin, Lars & Lange, Sven, 2000 (och tidigare upplagor): Att analysera text. Stilanalys med exempel. (1 uppl. 1985, 2 uppl. 1995, 3 uppl. 2000.) Lund: Studentlitteratur.
- Ransgart, Martin, 2006: Läsvärda läroböcker kräver helhetsgrepp. I: Textvård. Att läsa, skriva och bedöma texter. (Småskrift utgiven av Svenska språknämnden.) Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 60–72.
- Reichenberg, Monica, 2006: Röst och kausalitet i läroböcker. I: Textvård. Att läsa, skriva och bedöma texter. (Småskrift utgiven av Svenska språknämnden.) Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 45–49.
- Stilstudier. Språkvetare skriver litterär stilistik, red. av Olle Josephson. (Ord och stil 27.) Uppsala: Hallgren & Fallgren, 1996.

- Teoretiska perspektiv på sakprosa, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund: Studentlitteratur, 2003.
- Textvård. Att läsa, skriva och bedöma texter. Småskrift utgiven av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts Akademiska, 2006.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2000: Diskursanalys som teori och metod. Övers. av Sven-Erik Torhell. Lund: Studentlitteratur.

Litteratur

- Arfwedson, Gerd B., 1987: Om Blankertz – inledande kommentar om boken. I: Didaktikens teorier och modeller, av Herwig Blankertz. Stockholm: HLS Förlag.
- Barnes, Michael, Faarlund, Jan Terje & Naumann, Hans-Peter, 2000: Utvärdering. I: Från runsten till e-post. Utvärdering av svensk forskning i nordiska språk. (Brytpunkt.) Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. S. 26–108.
- Barton, David & Hamilton, Mary, 1998: Local literacies. Reading and writing in one community. London & New York: Routledge.
- de Beaugrande, Robert, 1997: New foundations for a science of text and discourse. Cognition, communication, and the freedom of access to knowledge and society. Norwood, N.J.: Ablex.
- Berge, Kjell Lars, 2005: Tekstkulturer og tekstkvaliteter. I: Ungdommers skrivekompetanse. Bind II. Norskeksamen som tekst, red. av Kjell Lars Berge, Lars Sigfrid Even- sen, Frøydis Hertzberg & Wenche Vagle. Oslo: Universitetsforlaget. S. 11–190.
- Bergström, Annika, 2007: Två olika ämnen? Svenska språket på gymnasiet och på högskolan. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 59.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Bergöö, Kerstin, 2005: Vilket svenskämne? Grundskolans svenskämnen i ett lärarutbildningsperspektiv. (Malmö Studies in Educational Sciences 20.) Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen.
- Björklund, Stefan, 1991: Forskningsanknytning genom disputation. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 112.) Uppsala: Acta Universitatis Upsalensis.
- Fairclough, Norman, 1992: Discourse and social change. Cambridge, Oxford & Malden: Polity Press.
- Fowler, Roger, 1991: Language in the news. Discourse and ideology in the press. London: Routledge.
- Frandsen, Finn, 2006: Hinsides teksten? Forsøg på at gøre status over 15 års tekstforskning. Föreläsning på konferensen Forum för textforskning (FOT), Örebro universitet, 15 juni 2006.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 2007: Inledning. I: Ett vidgat textbegrepp, red. av Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson. (TeFa 46.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 7–19.
- Gustafsson, Christina, Fransson, Göran, Morberg, Åsa & Nordqvist, Ingrid, 2010: Att arbeta i högskolan. Utmaningar och möjligheter. Lund: Studentlitteratur.

- Halliday, M.A.K., 1994: An introduction to functional grammar. 2nd ed. London: Edward Arnold.
- Hellberg, Staffan, 2008: Konflikter i grundskolans kursplaner för svenska. I: *Språk och stil* NF 18. S. 5–37.
- Holmberg, Per & Wirdehn, Karolina, 2010: Skrivpedagogik i praktiken. Textkedjor, textsamtal och texttypologier i tre svensklärares klassrum. I: *Språk och stil* NF 20. S. 105–131.
- Hyland, Ken, 2002: *Writing and researching writing*. Harlow: Pearson.
- Högskolelag (1992:1434).
- Högskoleverket, 2002: *Utvärdering av utbildningar i svenska/nordiska språk i Sverige*. Stockholm: Högskoleverket.
- Högskoleverket, 2006: *Utbildning på vetenskaplig grund – röster från fältet*. (Rapport 2006:46 R.) Stockholm: Högskoleverket. Tillgänglig på <<http://www.hsv.se/download/18.539a949110f3d5914ec800086083/0646R.pdf>>. Hämtad 12 oktober 2011.
- Ivanič, Roz, 2004: Discourses of writing and learning to write. I: *Language & Education* 18 (3). S. 220–245.
- Josefsson, Gunlög, 2007: *Grammatik på högskolan: vad, varför, hur?* Bidrag till konferensen *Grammatik på högskolan: vad, varför, hur?*, Uppsala universitet, 23 mars 2007. Tillgänglig på <<http://www.nordiska.uu.se/konferens/grammatik-hogskolan>>. Hämtad 12 oktober 2011.
- Josephson, Olle, 2006: *En bok om textvård*. I: *Textvård. Att läsa, skriva och bedöma texter*. (Småskrift utgiven av Svenska språknämnden.) Stockholm: Norstedts Akademiska. S. 5–23.
- Josephson, Olle, 2009: *Klarspråksforskningens framtid*. I: *Medborgare och myndigheter*, red. av Catharina Nyström Höög. (TeFa 47.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 100–107.
- Karlsson, Anna-Malin, 2007: *Multimodalitet, multisekventialitet, interaktion och situation*. Några sätt att tala om »vidgade texter». I: *Ett vidgat textbegrepp*, red. av Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson. (TeFa 46.) Uppsala: FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 20–26.
- Karlsson, Anna-Malin, 2008: *Forskare, pedagog eller konsult? Reflektioner kring tillämpad och praxisorienterad språkforskning*. I: *Språkinlärning, språkdidaktik och teknologi*. Rapport från ASLA:s höstsymposium i Lund 8–9 november 2007, red. av Jonas Granfeldt, Gisela Håkansson, Marie Källkvist & Suzanne Schlyter. (ASLA:s skriftserie 21.) Uppsala: ASLA. S. 101–113.
- Karlsson, Anna-Malin, 2010: *I textanalysens utmarker? Om att intressera sig för vad texter gör (och för hur de gör det)*. I: *Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk*, utg. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lund. S. 162–174.
- Landqvist, Hans, 2011: *Aktörer, ansvar och rättigheter i en kursplan för blivande svensklärare. Styrdokument inom högskolan ur ett textforskningsperspektiv med språkvetenskaplig grund*. (Forskningsrapporter från institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet GU-ISS-2011-01.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. Tillgänglig på: <http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/27845/1/gupea_2077_27845_1.pdf>. Hämtad 12 oktober 2011.

- Ledin, Per, 1996: Genrebegreppet – en forskningsöversikt. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa 2.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Ledin, Per, 1999: Texter och textslag – en teoretisk diskussion. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa 27.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Magnusson, Ulrika, 2007: Bilder av svenska och svenska som andraspråk. En jämförelse av högskolors och gymnasieskolors kursplaner. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 60.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Martin, J.R., 1992: English text. System and structure. Philadelphia & Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Martin, J.R., 1993: Genre and literacy. Modeling context in educational linguistics. I: Annual Review of Applied Linguistics 13. S. 141–172.
- Nilsson, Nils-Erik, 2000: Varför grammatikundervisning? I: Retoriken kring grammatiken. Didaktiska perspektiv på skolgrammatik, av Bengt Brodow, Nils-Erik Nilsson & Sten-Olof Ullström. Lund: Studentlitteratur. S. 11–27.
- Nordman, Marianne, 1994: Stilforskning med olika material. En jämförelse i fråga om mål, metod och norm. I: Stilsymposiet i Göteborg 21–23 maj 1992. Symposiehandlingar, utg. av Peter Cassirer. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. S. 151–164.
- Persson, Magnus, 2000: Populärkulturen i skolan. Traditioner och perspektiv. I: Populärkulturen och skolan, red. av Magnus Persson. Lund: Studentlitteratur.
- Platzack, Christer, 1974: Om läsbarhet. I: Språket i bruk, utg. av Ulf Teleman & Tor G. Hultman. Lund: Liber Läromedel. S. 149–171.
- Rönn, Milda, 2009: »Det är inte förrän man gör det som man förstår». Om kommunikativa hinder vid en teaterhögskola. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology N.S. 48.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Selander, Staffan, 2010: Didaktik – undervisning och lärande. I: Lärande, skola, bildning. Grundbok för lärare, red. av Ulf P. Lundgren, Roger Säljö & Caroline Liberg. Stockholm: Natur & Kultur. S. 197–214.
- Street, Brian, 1984: Literacy in theory and practice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svensson, Jan, 1988: Nordistikens kunskapsintressen. I: Nordistiken som vetenskap. Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder, red. av Jan Svensson. Lund: Studentlitteratur. S. 9–30.
- Svensson, Jan, 2005: Att bedriva historisk textforskning. Några teoretiska reflexioner. I: Studier i svensk språkhistoria 8, red. av Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 63.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 61–72.
- Svensson, Jan, Josephson, Olle & Selander, Staffan, 1996: Svensk sakprosa – en projektbeskrivning. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa 1.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys, red. av Göran Bergström & Kristina Boréus. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur, 2005.
- Tønnesson, Johan, 2009: Forskningen om sakens prosa. I: Sakprosa 1 (1), art. 1.

Författarna i detta nummer

- Marco Bianchi, f. 1974, fil.dr, vik. universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Björkvall, Anders, f. 1972, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Holmberg, Per, f. 1964, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Karlsson, Anna-Malin, f. 1969, professor i svenska språket med inriktning mot sociolingvistik vid Uppsala universitet.
- Nord, Andreas, f. 1976, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Pettersson, Jonatan, f. 1971, fil.dr, gästlärare vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Strand, Hans, f. 1950, professor i svenska språket, särskilt nusvenska, vid Stockholms universitet.
- Svensson, Jan, f. 1950, professor i svenska språket vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Wendt, Bo-A., f. 1965, docent, forskare i nordiska språk vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet; ordboksredaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion.
- Widoff, Andreas, f. 1984, fil.mag., doktorand i nordiska språk vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.